

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

OSMANLI HUKUKU YÜRÜRLÜK VE BİLGİ KAYNAKLARI
ARASINDA FETVA
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
ONUR KORU

Danışman
Doç. Dr. Cengiz GÜL

Ağustos 2019
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm malumatın, akademik ve etik kurallarına uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezin Sahibi

Onur KORU

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: "Osmanlı Hukuku Yürürlük ve Bilgi Kaynakları Arasında Fetva"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ..... sayfalık kısmına ilişkin, .../...../2019 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % ..... dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. ....../...../.....

Adı Soyadı : Onur KORU
Öğrenci No : 4031531606
Anabilim Dalı : Kamu Hukuku
Bilim Dalı : Kamu Hukuku
Program Adı : Yüksek Lisans

Danışman: Adı/İmza

Doç. Dr. Cengiz GÜL

Öğrenci Adı/İmza

Onur KORU

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Osmanlı Hukuku Yürürlük ve Bilgi Kaynakları Arasında Fetva” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Ad Soyad İmza

Onur KORU

Danışman

Ad Soyad İmza

Doç. Dr. Cengiz GÜL

Ana Bilim Dalı Başkanı

Doç.Dr.Cengiz GÜL

KABUL ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Cengiz Göl danışmanlığında Doç. Dr. Korku tarafından hazırlanan
"Osmanlı Hukuku Yönerlek ve Bilgi Kaynakları Arasında Fetva"
adlı bu çalışma, jürimiz tarafından
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul
edilmiştir.

22. / 08. 2019
(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman

Doç. Dr. Cengiz Göl

Üye

Doç. Dr. Fatih Ertugay F. Ertugay

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ayar HANCI

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 02. / 09. 2019 tarih ve ... 36 ... sayılı kararı
ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Fetva alanında değerli çalışmalar yapılmış olsa da, Osmanlı hukukunun kaynakları ve bu kaynaklar arasında fetvanın önemi ve rolünün ayrıca araştırılması faydalı olacaktır. Buna binaen tezde, bir konuda ehil kimselerce bildirilmiş ilmi görüşten ibaret olan, konusunu çoğunlukla hukuk bilgisinin oluşturduğu fetva kurumunun Osmanlı Devleti hukuk sistemi içerisindeki özel konumu gösterilmek istenmiştir.

Tezin yazımında İSAM ve İLAM kütüphanelerinden fiziken, bazı kadı sicilleri, bazı Şeyhülislam fetvaları ile arşiv belgelerinden dijital ortamda yararlanılmıştır. Yazım aşamasında kütüphanelerinden faydalandığım kurumlara, bilhassa güzel bir çalışma ortamı ve geniş araştırma olanağı sunan İSAM'a müteşekkirim.

Tezin yazımında emeği geçen, yol gösteren kıymetli hocalarım Doç.Dr.Cengiz GÜL ve Prof.Dr.Yunus APAYDIN'a, yazım sürecinde desteklerini esirgemeyen eşim Lutfiye KORU'ya teşekkür ederim.

Onur KORU

Kayseri-2019

OSMANLI HUKUKU YÜRÜRLÜK VE BİLGİ KAYNAKLARI ARASINDA FETVA

ONUR KORU

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2019

Danışman: Doç. Dr. Cengiz GÜL

ÖZET

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren yeni baştan bir hukuk oluşturmak yerine İslam hukukunun genel kaideleri üzerinden kendine has bir usul oluşturarak ‘Osmanlı hukuku’ olarak tanınan bir hukuk düzeni kurmuştur. Osmanlı hukukunun kaynakları da İslam Hukuku ile benzerlik teşkil eder. Kur’an, sünnet ve icma, Osmanlı hukukunun asli kaynakları olarak hukuka doğrudan etki ederler. Hukukçuların içtihatları ise fer’i kaynak olarak asli kaynakların düzenleme yapmadığı alanlarda varlık gösterir. Bunların yanında yardımcı bazı kaynakları da vardır ki, hukukun işleyişine yardım edip teorik ve pratik bilgi sağlarlar. Bunlar fıkıh kitapları, kanunnameler, şer’iyye sicilleri ve fetvalardır. Fetva kurumu, bu kaynaklar içerisinde özel bir konuma sahiptir. Müftülerce verilen fetvalar davaya sunulduğunda, kadıları etkileyerek hükmü değiştirebilmekte, bazen de bir uyuşmazlığı dava haline gelmeden sonuca ulaştırabilmektedir. Şeyhülislam fetvasının etkileri ise daha geneldir ve ülkenin tamamını etkileyebilecek sonuçlara sahiptir. Taşrada herhangi iki kişi arasındaki uyuşmazlık hakkında kadıya ilmi bir pencere sunan fetva kurumu, başkentte ise devlet yetkililerine savaş, barış, siyaseten katl, Padişah hal’i gibi konularda etkili ve doğrudan sonuca yönelik hukuki (şer’i) görüş bildirmektedir. Fetva metninin, Padişah tarafından verilecek bir ferman ile kanun gücünü kazanması da mümkün olup bu konuda birçok örnek bulunmaktadır. Tezde Osmanlı hukukunun kaynakları arasında fetvanın konumu, hukuk sistemi içerisindeki önem ve etkisi araştırılarak örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Tezde, fetvanın Osmanlı hukukunda bir kaynak olarak kabulünün gerekliliği gösterilmek istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuku, Yürürlük ve Bilgi Kaynakları, Fetva, Kaynak Olarak Fetva, Fetvanın Önemi

THE FATWA WITHIN OTTOMAN LAW ENFORCEMENT AND INFORMATION SOURCES

ONUR KORU

Institute of Social Sciences, Erciyes University

Postgraduate Thesis, August 2019

Supervisor: Doç. Dr. Cengiz GÜL

ABSTRACT

Since its establishment, the Ottoman State has established a legal order known as ‘Ottoman law’ by creating a unique procedure through the general bases of Islamic law, rather than creating a law from scratch. The sources of Ottoman law also bear resemblance to Islamic law. The Qur’an, Sunnah and icma act directly as the main sources of Ottoman law. The jurisprudence of the jurists shows fer as a source in areas where the primary sources do not regulate. In addition, there are some helpful sources that help the functioning of the law and provide theoretical and practical information. These are books of fiqh, canons, Shar’iyya records and fatwas. The fatwa authority has a special position within these resources. When the fatwas issued by the mufti are presented to the case, they can change the provision by influencing the Kadis, and sometimes they can bring a dispute to a conclusion without becoming a case. The effects of the sheikhulislam fatwa are more general and have consequences that could affect the whole of the country. In the capital, the fatwa Authority, which offers a scientific window into the city about the conflict between the two people, provides the state authorities with an effective and direct legal opinion on issues such as war, peace, political murder and Sultan Hal’i. It is also possible for the fatwa text to gain the power of law by an edict issued by the Sultan, and there are many examples in this regard. In the thesis, the position of fatwa among the sources of Ottoman law, its importance and influence within the legal system will be investigated and explained through examples. The thesis is intended to show the relativity of fatwa as a source in Ottoman law.

Key Words: Ottoman Law, Effectiveness and Information Resources, Fatwa, Fatwa as source, The importance of fatwa

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Fak.	: Fakültesi
İLAM	: İlmi Araştırmalar Merkezi
İSAM	: İslami Araştırmalar Merkezi
M.	: Miladi
m.	: Madde
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Üniv.	: Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
TEZ İNTİHAL TESLİM FORMU.....	iii
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	iv
KABUL ve ONAY SAYFASI.....	v
ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR.....	vi
KISA ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HUKUKUNUN TEMELİ ve KAYNAKLARI

I. OSMANLI HUKUKUNUN TEMELİ.....	4
A. Şer’i Hukuk.....	5
B. Örfi Hukuk.....	5
II. OSMANLI HUKUKUNUN KAYNAKLARI.....	6
A. Asli Kaynaklar.....	8
1. Kur’an.....	9
2. Sünnet.....	9
3. İcma.....	10
B. Fer’i (Tali) Kaynaklar (İçtihat).....	11
1. Kıyas.....	11
2. Üzerinde İttifak Edilmeyen Diğer Fer’i Kaynaklar.....	12
C. Yürürlük ve Bilgi Kaynakları.....	13
1. Fıkıh Kitapları.....	14
2. Kanunnameler.....	14
3. Şer’iyye Sicil Defterleri.....	15
4. Fetvalar.....	15

III. YÜRÜRLÜK VE BİLGİ KAYNAĞI OLARAK FETVA.....	16
A. Fetva Kavramı.....	16
B. Fetvanın Tarihte Görünüş Şekilleri.....	17
1. Hz. Peygamber (sav) Döneminde.....	17
2. Sahabe Döneminde.....	18
3. Tabiin ve Tebe-i Tabiin Dönemlerinde.....	19
4. Müçtehid İmamlar Döneminde.....	20
5. Taklit Döneminde.....	20
C. Fetvanın Bağlayıcılığı.....	21
D. Fetvanın Diğer Kurumlar İle Karşılaştırılması.....	24
1. Fetva Kaza İlişkisi.....	24
2. Fetva İçtihat İlişkisi.....	27
E. Fetvanın Hukukta Kaynak Olarak Kabulü.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

FETVA MÜESSESESİ

I. FETVA TEŞKİLATINA İLİŞKİN KAVRAM VE KURUMLAR.....	31
A. Müftü.....	31
1. Müftüde Bulunması Gereken Vasıflar.....	33
2. Fetva İsteme-Verme Usulü.....	36
B. Şeyhülislam.....	39
C. Fetvahane.....	44
1. Fetvahanenin Doğumu.....	45
2. Fetvahane Kurumu ve İşleyişi.....	46
3. Fetva Eminliği.....	49
4. Diğer Fetvahane Görevlileri.....	51
5. Bir Temyiz Mercii Olarak Fetvahane.....	52
6. Ceride-i İlmiye.....	53
7. Fetvahanenin Kapatılması.....	54
II. OSMANLI HUKUK UYGULAMASINDA ÖNE ÇIKAN FAKİHLER.....	54
A. Ebussuud Efendi	54
B. İbn Kemal.....	55

C. Zenbilli Ali Efendi.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETVANIN OSMANLI HUKUK SİSTEMİNE ETKİLERİ

I. FETVANIN OSMANLI HUKUKUNDAKİ ÖNEMİ VE ROLÜ.....	58
II. FETVANIN MAHKEME KARARLARINA ETKİSİ.....	60
III. ŞEYHÜLİSLAM FETVASI VE ETKİLERİ.....	68
IV. HUKUKİ İHTİLAFLARIN ÇÖZÜMÜNDE FETVA.....	70
V. FETVA KİTAPLARININ ETKİSİ.....	71
VI. FETVANIN KANUN GÜCÜNÜ KAZANMASI.....	75
VII. FETVANIN ÇEŞİTLİ HUKUK DALLARINA ETKİSİ.....	77
A. Ceza Hukukuna Etkisi.....	77
1. Fetva ve Siyaseten Katl.....	81
2. İnfaz Hukukunda.....	82
B. Medeni Hukuka Etkisi.....	84
1. Vakıf Hukukunda.....	86
2. Borçlar Hukukunda.....	88
3. Miras Hukukunda.....	91
4. Aile Hukukunda.....	94
C. Vergi Hukukuna Etkisi.....	96
D. Uluslararası Hukuka Etkisi.....	99
E. Muhakeme Hukukuna Etkisi.....	101
F. Yasama ve Yürütmeye Etkisi.....	105
1. Genel Olarak.....	105
2. Padişahın Hal'i.....	107
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	115
ÖZ GEÇMİŞ.....	124

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde, kuruluşundan Cumhuriyetin ilanına kadar uygulanan hukuk sistemi, varlığını İslam hukukundan alan ve İslam hukuku kurallarından ibaret olan “şer’i hukuk” ile bu şer’i hukukun devlet başkanına tanıdığı düzenleme yetkisinden doğan “örfi hukuk” olmak üzere iki kısımdan oluşan geniş bir sistemdir. Biri din temelli, diğeri ise Padişah iradesine dayanan iki koldan ibaret olan Osmanlı hukuku, İslam hukukunu model olarak doğmuş ve gelişmiştir. Asli kaynakları Kur’an, sünnet ve icma olan bu hukuk sisteminde asli kaynakların boşluk bıraktığı ya da izaha muhtaç olan konularda fer’i kaynaklar devreye girmişse de zamanla uygulamada karşılaşılan zorluklar ve kadı’nın her konuda uzmanlık derecesinde bilgi sahibi olamayacağı gerçeği, Osmanlı hukukunda birtakım kaynaklara daha ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. “Yürürlük ve bilgi kaynakları” şeklinde ifade edilen bu kaynaklar, hukukun uygulanmasında yol gösterici olmuş ve uygulamada büyük kolaylık sağlamıştır.

Yürürlük ve bilgi kaynakları içerisinde fetva ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Halkın en alt tabakasından en rütbeli olan Padişaha kadar güvenilip saygı duyulan fetva kurumu, mahkemeyi ve kadıları da etkilemiş ve Osmanlı hukukuna katkıda bulunmuştur. Fetva veren kişi demek olan müftü, derin hukuki bilgisi ile hukuk uyuşmazlıklarına çözüm sunan fetva görevlisi olarak yer etmiştir. Merkez müftüsü zamanla devlet içerisinde şeyhülislam olarak anılmaya başlanmış, zaman geçtikçe fetvahane isimli kurum meydana gelmiştir. Fetvahane, içerisinde pek çok görevlinin bulunduğu, fetva verilmesi ve mahkeme kararlarının denetlenmesi başta olmak üzere birçok görev üstlenen bir kurum olarak fetvanın Osmanlı Devleti içerisinde zamanla geldiği son noktadır.

Fetva konusunda yapılmış çalışmalara bakacak olursak; Osmanlı hukukunda fetva araştırmalarının Türkiye’de öncüsü Ali Himmet Berki’dir. Berki, çalışmalarında fetvanın Osmanlı Devleti içerisindeki serüvenini ve en son da fetvahane kurumunu anlatmıştır. Yapılan çalışmaların hemen hemen tamamının Ali Himmet Berki’den esinlenildiği görülmektedir. Batıda ise Uriel Heyd, 1969 yılında yayınlanan, fetvanın muhteviyatını

incelediği makalesiyle bu konuda öncülük yapmış, devamında Batılı çalışmacılar tarafından büyük bir ilgiyle fetva konusu araştırılarak birçok çalışma ortaya çıkarılmıştır. Bu tarihten sonra yine Michael M. Pixley, 1976 yılında yayınlanan makalesinde Şeyhülislam tarafından verilen fetvayı ve Şeyhülislamın konumunu incelemiştir. Batılı araştırmacılar, fetvanın, hukuk sistemi içeriğinde bir bütünlük içerdiğinin farkına varmış ve çalışmalarında bu konunun üzerinde durmuşlardır.¹

Fetva konusunda değerli çalışmalar yapılmış olsa da, fetvanın bir kaynak olarak varlığı üzerinde gerektiği kadar durulmamış, hatta fetva birçok yazar tarafından bir kaynak olarak kabul edilmemiştir. Fetvanın, Osmanlı hukuku içerisinde herhangi bir yardımcı müessese olarak değil, bir kaynak olarak değerlendirilip araştırılmasının, örnekler üzerinden bir çalışma yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu sebeple tezde, fetvanın neden bir kaynak olarak kabul edilebileceği, hangi yönlerinin bunda etkili olduğu incelenmek istenmektedir.

Osmanlı Devleti'nde hukuk ilminde müctehidlik derecesinde bilgi sahibi olan müftülerin verdiği fetvaların hukuka katkısı ve bu fetvaların hangi ölçüde etkili olabileceği, verilen fetvaların yargılamada kaynaklık teşkil edip etmeyeceği, incelemeye değer konulardır. Hukuka müftüden daha büyük ölçekte ve daha genel katkıda bulunan Şeyhülislamın fetvası ise ayrıca araştırılmaya değer bir konudur. Hukuku ne ölçüde etki altında bıraktığı, Padişah fermanları ve kanunnamelerle bağlantısının ne olduğu, savaş, barış, Padişahın hal'i gibi ülkenin tamamını etkileyecek meselelerde Şeyhülislam fetvasının rolü ise fetvanın merak edilen bir başka yönüdür.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. “Osmanlı hukukunun temeli ve kaynakları”nın anlatılacağı ilk bölümde Osmanlı hukukunun genel yapısı kısa bir şekilde özetlenmiş, Osmanlı hukukunun temelini oluşturan şer’i ve örfi hukukun kapsamalarının neler olduğu incelenmiştir. Ardından Osmanlı hukukunun kaynakları, kaynağın nev’ine göre üçe ayrılarak anlatılmıştır. Asli kaynakların Osmanlı hukukunda birincil ve öncül kaynaklar olduğu, asli kaynaklarda düzenleme yapılmadığı yahut mutlaka açıklanılması gereken soyut kuralların bulunduğu durumlarda fer’i kaynaklara ihtiyaç duyulduğu belirtildikten

¹ İsmail Cebeci, “İngilizce Literatürde Osmanlı Dönemi Fetva Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, 2013, s. 34.

sonra bu ikisi dışında bir de ‘yürürlük ve bilgi kaynağı’ denilen, hukukun işleyişinde ve ilerleyişinde etkili olan, var olan kuralların nasıl ve ne şekilde uygulanacağını bildiren, bir konuda birkaç farklı görüş varsa hangi görüşe uyulması gerektiğini söyleyerek hem devlet büyüklerine, hem hukuk uygulayıcılarına, hem de halka yol gösteren kaynakların bulunduğu söylenmiş, bu yürürlük ve bilgi kaynakları arasında fetvanın anlatımına giriş yapılmıştır.

İkinci bölümde “fetva müessesesi” incelenerek, fetva verme faaliyetine değinildikten sonra bu faaliyeti gerçekleştiren kişi olarak müftünün konumu değerlendirilmiştir. Ardından fetva müessesesi içerisindeki en yetkili kişi olarak şeyhülislam ile, şeyhülislamlığın zamanla genişlemesi ve kurumsal bir yapı haline gelmesi süreci bu bölüme konu edilmiştir. Bu sürecin sonunda doğmuş olan fetvahane kurumu ve görevlilerine değinilmiştir.

Tezin üçüncü ve son bölümünde ise fetvanın Osmanlı hukuku içerisindeki önemi, ne tür etkiler doğurduğu, mahkemeyi ve verilecek kararları ne derecede etkileyebildiği, şeyhülislam fetvasının etkisinin müftülere göre ayrı bir önemde olduğu, fetvanın hangi hukuk dalına ne etkisinin olabildiği örnekler üzerinden anlatılmıştır.

Çalışmada amaçlanan husus, fetvanın Osmanlı hukuk sistemindeki konumunun belirlenmesi, Osmanlı hukukuna etki ve katkısının gösterilmesidir. Fetvanın Osmanlı hukukunda kaynak olarak kabul edilip edilemeyeceği, edilecekse hangi üst başlık içerisinde yer alacağı araştırılarak sonuca ulaşmak istenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HUKUKUNUN TEMELİ ve KAYNAKLARI

Osmanlı hukuku, müstakil olarak şekillenmiş ve gelişmiş bir hukuk sistemi değildir. İslam hukukunu örnek alınarak oluşturulmuş ve İslam hukuku şer’i kurallarının izin verdiği ölçüde gelişmiş, farklılaşarak özgün halini almış bir hukuk sistemidir. İslam dininin belirlediği kural ve ilkelerin bütününe “Şeriat”, bu kural ve ilkelerin bilinerek bir sistem içerisinde ifade edilmesine ise “Fıkıh” denilmektedir.² Osmanlı hukukunu Hanefi fıkının şekillendirdiği ve bu sebeple de Osmanlı hukukunu anlamanın Hanefi mezhebini anlamaktan geçtiğini söylemek yanlış olmaz.³ Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna kadar geçen yaklaşık yedi asırlık dönemde oluşmuş güçlü fıkıh geleneği Osmanlı Devleti uleması tarafından tevarüs edilip bu geleneğe büyük katkıda bulunulmuştur.⁴ Osmanlı Devleti kurulduğunda aynı zamanda önceki hukuk mirasını da devralmıştır. Osmanlı Devleti’ne intikal eden hukuk sistemi, İslam hukukunun Hanefi yorumundan ibarettir.⁵

I. OSMANLI HUKUKUNUN TEMELİ

Osmanlı Devleti’nde hukuk sistemi, İslam dinini temel alan “Şer’i Hukuk” ile dinin boşluk bıraktığı noktalarda izin verdiği ölçüde Padişah tarafından kuralları belirlenen “Örfi Hukuk” olmak üzere iki temele dayanır. Şer’i ve örfi hukuk birbiriyle çatışma halinde değil, birbirini tamamlayan kurallar şeklinde varlık bulmuşlardır. Zaten örfi hukukun yetki çerçevesi, şer’i hukukun verdiği serbesti ile yine şer’i hukukun düzenleme yapmadığı alanlarda hüküm verme şeklinde sınırlı bir alandadır.⁶ Şeyhülislam, müftü ve kadılar örfi hukukun şer’i hukuka uygun olması için önemli rol

---

² Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, 15. Baskı, Ankara 2011, s. 59.

³ Süleyman Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, 2013, s. 82.

⁴ Süleyman Kaya, “Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müfta-Bih Hale Geliş Süreci”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, Ekim 2012, s. 71.

⁵ Ahmet İnanır, “İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlıda İslam Hukuku”, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 95.

⁶ İnanır, s. 103.

üstlenmekte olup, şeriata aykırı olduğu gerekçesiyle Şeyhülislamın bazı kanunlara ve Padişah kararlarına karşı çıktığı dahi görülmektedir.⁷

A. Şer'i Hukuk

Şer'i hukuk, devlet müdahalesi olmaksızın dini kurallara göre bir mezhep sistematığı içerisinde oluşmuş, klasik İslam Hukuku kitapları içerisinde kendisine yer bulmuş hukuk kurallarıdır.⁸ Bu kurallar, hukukçuların içtihatlarına dayanarak gelişmiştir. İslam hukukunu model alan Osmanlı Devleti'nde şeriat esasları, uyulması şart olan kurallar olarak kuruluşundan yıkılmasına kadar her süreçte etkili olmuştur.⁹ Belirli bir mezhep sistematığı içerisinde gelişen şer'i hukuk, Osmanlı Devleti'nde Hanefi fihri çerçevesinde gelişmiştir. Genellikle aile, miras, borçlar ve ticaret hukuku alanlarında daha çok varlık göstermiş ve uygulanmıştır. Şer'i hukuk dini menşeli, müstakil, devamlı, cihanşümül ve kazuistik bir hukuk sistemi olup bir 'hukukçular hukuku'dur.¹⁰

B. Örfi Hukuk

Şer'i hukuk tarafından hüküm verilmeyen alanlarda Padişah fermanı ve kanunnamelerle konulan hukuki hükümler etkili olmuş ve örfi hukuk denilen hukuk kuralları gelişmiştir.¹¹ Bu anlamda örfi hukukun faaliyet alanı, çoğunlukla kamu idaresi konusundadır. Örfi hukuk, Kur'an ve sünnette ayrıntılı düzenlenmemiş konularda devlet başkanının yetkili olduğu düşüncesine dayanır.¹² Mesela Kur'an'da açıkça adı konuluş bir devlet veya yönetim şekli üzerinde durulmadığından, bu alanlarda hukuk boşluğunun¹³ varlığı kabul edilerek bu boşluğun sultan iradesi ile doldurulabileceği kabul edilmiştir.¹⁴ İslam Hukukunun temel çerçevesini çizdiği konularda devlet başkanı bu

⁷ M.Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2015, s. 74-75.

⁸ Aydın, s. 66.

⁹ Aykut Elmas, "Hal Fetvaları Işığında Osmanlıda Şeyhülislamın Siyasi Konumu", Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2018, s. 82.

¹⁰ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2017, s. 103-108.

¹¹ Ekinci, s. 165.

¹² Aydın, s. 72.

¹³ Teknik olarak 'cevaz alanı' şeklinde ifade edilmektedir.

¹⁴ Elmas, s. 83.

çerçevede düzenlemeler yapabilmiştir. İşte devlet başkanının yaptığı bu düzenlemeler örfi hukukun konusunu oluşturmaktadır.

Örfi hukuk esasen İslam hukukunun devlet başkanına tanıdığı yetkiler bağlamında teşekkül etmiştir ve temelini de bu yetkiler oluşturmaktadır. Devlet başkanının yetkisinin kapsamını şu düzenlemeler oluşturmaktadır: Şer’i hükümleri kanun haline getirmek, içtihadi konularda mevcut içtihatlardan birisini tercih etmek, kendisine tanınan sınırlı yasama yetkisini kullanmak.¹⁵ Örfi hukuk ile devletin ihtiyaç duyduğu yeni vergiler konulmuş, şer’i hukukta olmayan suç ve cezalar ihdas edilmiş, birçok hukuk alanında tıkanmış hukuki konularda cevaz alanı içerisinde kurallar oluşturulmuştur.¹⁶ Böylelikle şer’i hukuk ve örfi hukuk belirli bir düzen ve sistematik içerisinde Osmanlı hukukunu şekillendirmiştir.

II. OSMANLI HUKUKUNUN KAYNAKLARI

Osmanlı hukuk düzeni, İslam hukukundan ve bu sistemin belirlediği usullerden oluşmaktadır, bu nedenle Osmanlı hukukunun kaynakları, İslam hukukunun kaynakları ile paralellik arz etmektedir.¹⁷ İslam hukukunda fıkıh mezhepleri, kaynakların oluşumunda belirleyici olmuş ve mezheplere göre ayrı belirlemeler yapılmıştır. Hanefi fikhini esas olan Osmanlı hukukunda asli kaynaklar nass ya da temel metin de denilen Kur’an ve Sünnet ile bunların hukukçu görüşleriyle açıklanmasından ibaret olan İctihattan oluşmaktadır.¹⁸ Nasslar her ne kadar hukukun temelini oluşturuyorsa da, gün geçtikçe ortaya çıkan yeni problemler, nasların çizdiği genel çerçeveden daha ayrıntılı hukuk kurallarının düzenlenilmesini zorunlu kılmıştır.¹⁹ Sınırlı sayıda nass ve sınırsız olayın varlığı göz önüne alınacak olursa nassların sabit ve değişmez yapısı karşısında değişen hayat şartlarındaki münferit sorunlara içtihatın dinamizmi ile çözüm bulunduğu görülecektir.²⁰

¹⁵ Halil Cin ve Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Pasifik Ofset, İstanbul 2011, s. 199-200.

¹⁶ Ekinci, s. 171-174.

¹⁷ Ayten Erol, “Osmanlı Türkçesi İle Yazılmış Fetvaların Fıkıh İlmine Kaynaklığı”, *Kırkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2018, s. 53.

¹⁸ H. Yunus Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları (Nass ve İctihat)*, Ay Yayınları, Kayseri 2017, s. 19.

¹⁹ Seda Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 21.

²⁰ Apaydın, s. 19.

İslam hukukunun kaynakları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Çoğunlukla edille-i şer'iyeye denilen dört asli kaynağın bulunduğu görüşü hakimdir.²¹ Osmanlı hukuku konusunda da buna paralel görüşler ağırlıktadır. Tezde Osmanlı hukukunun kaynakları “asli kaynaklar”, “fer'i kaynaklar” ve “yürürlük ve bilgi kaynakları” olmak üzere üç başlık halinde sıralanmıştır. Nitekim Osmanlı hukukunda, İslam hukukunun Hanefi yorumu olması hasebiyle naslardan mürekkep asli kaynaklar ve bunları tamamlayıcı bazı fer'i kaynaklar ile birlikte, hukukun uygulanmasına yani yürürlüğüne katkıda bulunan, aynı zamanda hukuki bilgi sunması bağlamında kaynaklık eden bir de “yürürlük ve bilgi kaynakları” bulunmaktadır. Asli kaynakları Kur'an, Sünnet ve İcma olmak üzere üç başlık halinde; Fer'i kaynakları da içtihat üst başlığı altında Kıyas ve diğer kaynaklar olmak üzere iki başlık halinde inceledik. Tezin esas konusunu oluşturan yürürlük ve bilgi kaynaklarına ayrı bir bölüm açılarak geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Hiz. Peygamber döneminde hukukun iki kaynağı vardır: Kur'an ve Sünnet. Meydana gelen hukuki problemler doğrudan Hiz. Peygamber'e sorulmuş ve vahiy ile çözüme kavuşturmuştur. Sahabeler döneminde devletin sınırlarının genişlemesiyle yeni problemlerin ortaya çıkması, Kur'an ve Sünnet'in yanında “icma” ve “icthiat” denilen kaynakların doğumuna yol açmıştı ki bu nedenle bu devre “Hukuki tefsir asrı” denilmektedir.²² Hukukun kaynaklarında belirgin bir farklılaşmanın olmadığı tabiin döneminde ise ehl-i eser ve ehl-i re'y olarak adlandırılan hukuki ekoller meydana gelmiştir. “Müçtehit imamlar devri” olarak adlandırılan sonraki dönemde ise İslam mezhepleri doğmuş ve gelişmiş, bu devirde fıkıh alanında büyük gelişmelerin olması, fikri münakaşaların yapılması hasebiyle “hukukun altın çağı” olarak tanımlanmıştır.²³ Bu devirde hukukun kaynakları sistemli bir şekilde tedvin edilmiştir. Fetvanın İslam hukukunda bir kaynak olarak varlığı, taklit devrinin başlaması ile gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti döneminde fetva ve fetva mecmuaları iyice önem ve etkisini artırarak bir kaynak olarak kabul edilmesi gereken konumuna gelmiştir. Tanzimat sonrasında ise

²¹ Örn. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, Birinci Cilt, İstanbul 1990, s.49: “İslam hukukunun kaynakları iki kısımdır: Birincisi asli kaynaklardır ki, bunlara edille-i şer'iyeye denir ve Kur'an, Sünnet, İcma' ve Kıyas olmak üzere dört tanedir. İkincisi ise tali ve tebei kaynaklardır ki, örf ve adet kaideleri, istislah, istihsan, eski hukuk sistemleri gibi kaynaklardır.”

²² Cin-Akgündüz, s. 127.

²³ Cin-Akgündüz, s. 131.

hukuk kuralları kodlaştırılarak kanun haline getirilmiş, ortaya modern anlamda bir hukuk sistemi çıkmaya başlamıştır.²⁴

İslam hukukunun ilk dönemde kaynağı yalnızca Kur'an ve Sünnet iken daha sonra zamanla meydana gelen gelişim ve değişimler ile hukuki ihtiyaçlar yine hukukun asli kaynağı olarak değerlendirilen icma'yı ortaya çıkarmış, sonraki süreçte ise hukuki ihtilaflar içtihat denilen fer'i kaynağın doğumuna yol açmıştır. Müçtehitler arasındaki görüş farklılıkları ve mezheplerin oluşumu ise hukukun şekillenmesine yol açmış ve hukuk uygulamaları için daha da fazla hukuk bilgisine sahip olunması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İşte bu noktada hukukun uygulanmasına katkı sağlayıp müşküllerin çözümüne yardımcı olacak yürürlük ve bilgi kaynakları etkisini göstermeye başlamıştır. İslam hukukunun ilk aşamalarından itibaren çeşitli şekillerde varlık gösteren fetva, işte bu tarihsel süreç sonrasında tam anlamıyla bir kaynak haline gelmiş, hukuka kaynaklık etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk günlerinden itibaren fetva bir kaynak olarak varlık göstererek zamanla daha önemli konuma gelmiş, daha kurumsal ve girift bir yapıya kavuşmuştur.

A. Asli Kaynaklar

Osmanlı hukukunun asli kaynakları belirlenirken ilahi irade prensibi dikkate alınmıştır. İslam hukukunda, dolayısıyla da Osmanlı hukukunda tek kanun koyucu Allah'tır ve asli kaynaklar da O'nun ve Resulü'nün belirlediği esaslardan ibarettir.²⁵ Diğer kaynaklarsa bunlara aykırılık içermedikleri ölçüde geçerliliklerini korurlar. Ayrıca İlahi irade Padişah ve halifeye birtakım yetkiler vermiştir; bu yetkiler çerçevesinde Padişah ve halifenin de hukuk kuralı koyabileceği kabul edilmiştir, bu konuya yukarıda örfi hukuk başlığında değinilmişti.

²⁴ Cin-Akgündüz, s. 157.

²⁵ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, Birinci Cilt, İstanbul 1990, s. 63.

1. Kur'an

Asli kaynakların İlahi iradedden ibaret olduğu yukarıda söylenmişti. Kur'an, 610 yılından 632 yılına kadarki vahiy dönemi içerisinde inmiştir. İlahi iradenin kitap haline gelmiş şekli olarak Kur'an-ı Kerim, Osmanlı hukukunda da değiştirilemez kuralları içerisinde barındıran, kutsal bir kitaptır. Ancak Kur'an'ın sistematik bir kurallar bütünü olduğu söylenemez.²⁶ Kur'an'da hukuk ile doğrudan alakalı meseleler yer alsa da, tamamen bağımsız günlük yaşantı ya da ibadet ile alakalı meseleler çoğunluktadır. Hukuka ilişkin 550 civarında ayet olduğu bilinmektedir. Bazı hukuki kaideler genel ifadelerle ilkeler şeklinde yer almış, bazı konulara ise –mesela miras ve aile hukuku– ayrıntılı olarak değinilmiştir. Ceza hukukunda birçok konuda Kur'an'da özet hükümler bulunmaktadır, suçların hangi durumlarda varlığından söz edilebileceği, hangi delillerin kabul edilebileceği gibi konular İslam hukukçularınca içtihat yoluyla belirlenmiştir.²⁷ Kur'an'ın kitap haline getirilmesi Hz. Ebubekir döneminde, çoğaltılması ise Hz. Osman döneminde Hz. Zeyd b. Sabit tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁸

2. Sünnet

Osmanlı hukukunda ikinci temel kaynak olarak Sünnet kabul edilmektedir. Sünnet'in asli kaynak olarak kabul edilişi, Kur'anda Peygamber Efendimiz'e uymayı emreden ayetlere²⁹ dayandırılmaktadır.³⁰ Kur'an ve Sünnet'in asıl olduğu, Mecelle'nin 14. Maddesinde “*Mevrid-i nasta içtihadı mesağ yoktur.*”³¹ şeklinde geçmektedir.

Üç şekilde sünnet olduğu bilinmektedir ki bunlar Peygamber'in sözlerinden ibaret olan sözlü sünnet, fiil ve davranışlarından oluşan fiili sünnet ve kendisine söylenilen sözleri veya yapılan fiilleri tasvip etmesi yahut reddetmemesi ile varlık gösteren takriri sünnettir.³² Sünnet, Hz. Peygamber'in son zamanlarında yazılı hale getirilmeye başlanmış ve Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz'in çabasıyla yazılı hale getirme süreci resmi bir hal

²⁶ Apaydın, s. 27.

²⁷ Apaydın, s. 28.

²⁸ Aydın, s. 32.

²⁹ Nisa 80, Ahzab 21, Haşr 7.

³⁰ Apaydın, s. 32.

³¹ Nassın hükmünü açıkça belirlediği konuda içtihadı izin yoktur.

³² Cin-Akgündüz, s. 161-162.

almıştır.³³ Hicri üçüncü asırda başlayan hadis koleksiyon derlemeleri, bu asrın ortalarına gelindiğinde “Kütüb-i Sitte” olarak adlandırılan altı büyük hadis kitabının doğumu ile sonuçlanmıştır.

3. İcma

İcma, İslam topluluğunun yekunen yanılmayacağı prensibinin esas alınarak ortaya çıkarılmış bir kurumdur.³⁴ Doktrinde icma: “*İslam hukukçularının herhangi bir dönemde hukuki bir mesele üzerinde görüş birliğine varmaları*” şeklinde tanımlanmaktadır.³⁵ O dönemde yaşayan bütün hukukçular açıkça beyan etmişlerse sarih icma, bir kısmı sükut etmişse sükuti icma söz konusudur, sükuti icmanın kaynak olarak kabulü konusunda ihtilaf vardır.³⁶ Hz. Peygamber’in vefatı sonrası otorite boşluğu yaşanmaması için, bağlayıcı bir kaynak ortaya çıkarma düşüncesinden doğan icma, daha sonra hukukun asli kaynakları içerisinde değerlendirilmiştir.³⁷ Tabiin döneminde sahabilerin görüş birliği konusunda araştırmalar yapılmış ve sahabilerin aynı görüşte birleştiği meseleler bağlayıcı olarak kabul edilmeye başlanmıştır.³⁸ İslam hukukunda icma, bağlayıcı bir kaynak olarak kabul edilmiş, hatta kimi zaman icmaya aykırı fetva verilmesi, fetvanın sultana şikayet edilmesine sebep olmuştur.³⁹

İcmanın iki farklı görünüş şekli vardır. Başka bir kaynağa dayanan kesin bir hukuki hükümün varlığı halinde icma teyit edici olarak, kesinlik ifade etmeyen bir hüküme ilişkin ise kesinlik kazandırarak varlık gösterir.⁴⁰ Her iki halde de icmanın hukuka kaynaklık teşkil ettiği kabul edilmektedir.

³³ Aydın, s. 35

³⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı’da Devlet Hukuk ve Adalet*, Kronik Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2017, s. 50.

³⁵ Aydın, s. 37.

³⁶ Cin-Akgündüz, s. 163.

³⁷ Apaydın, s. 57.

³⁸ Apaydın, s. 56.

³⁹ Apaydın, s. 68.

⁴⁰ Cin-Akgündüz, s. 163.

B. Fer'i (Tali) Kaynaklar (İçtihat)

Fer'i ya da tali kaynaklar, meydana gelen uyuşmazlıkları çözecek hukuk kuralının asli kaynaklarda olmayışı sebebiyle gidilebilecek kaynaklardır.⁴¹ Asli kaynakların genel ve değişmez ifadeler oluşu ile sınırlı sayıda oluşu, bunların insan aklı tarafından anlaşılması ve değişen-gelişen hukuk sorunlarına çözüm bulunabilmesi için hukukçuları içtihat yöntemine yöneltmiştir.⁴² Apaydın İçtihat'ı: “*Naslarda açıkça düzenlenmemiş konuların hükmünü belirlemek üzere pergelin sabit ayağı bu temel metinler üzerine konularak yapılan akıl yürütme faaliyeti*” olarak tanımlamaktadır.⁴³ İçtihat sonucu meydana getirilen hüküm, asli kaynaklarda olduğu gibi değişmez ve tartışılmaz değildir, eleştirilebilir, kabul ya da reddedilebilir.⁴⁴ Asli kaynaklar gibi kesin ve değişmez özelliğe sahip olmayan içtihat, zamanın değişmesiyle devamlı olarak değişime açık bir kaynak olarak var olmuştur, bunda içtihatın çoğunlukla örf-adet ve maslahata dayanıyor oluşunun payı büyüktür.⁴⁵

Hanefî Fıkıhına dayandığına yukarıda değinilen Osmanlı hukukunun, hukukçuların içtihat ve fetvalarıyla geliştiği bilinmektedir.⁴⁶ Farklı görüşler ve fikirler ihtiva eden bu içtihat ve fetvalar, Osmanlı hukukunun sürekli bir gelişim içerisinde olan yapısını kazanmasına katkı sağlamıştır.

1. Kıyas

Kıyas, asılda bulunan ve kıyas yapılmaya müsait olan hükmü fer'e uygulamak olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷ Kıyas aslında bir içtihat faaliyetidir, daha açık ifade etmek gerekirse kıyas, hukukçunun içtihat ederek asıldaki hükmü fer'e de uygulaması ve bir kuralın uygulamasını genişletmesidir.⁴⁸ Asıl (kıyaslanılan şey), fer (kıyaslanan şey), illet

⁴¹ Cin-Akgündüz, s. 165.

⁴² Ayten Erol, “Fıkıh İlmine Kaynak Olarak Osmanlı Türkçesi Fetvaların Değeri”, *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kırıkkale 2016, s. 262.

⁴³ Apaydın, s. 19.

⁴⁴ Apaydın, s. 94.

⁴⁵ Akgündüz, “Osmanlı...”, 1. Cilt, s. 68.

⁴⁶ Süleyman Kaya, “Akifzadenin Mecelletül-Mehakim İsimli Fetva Mecmuası Çerçevesinde Osmanlıda Fetva Kaza İlişkisi”, *Osmanlıda Fıkıh ve Hukuk*, Mahya Yayıncılık, İstanbul Şubat 2017, s. 104.

⁴⁷ Apaydın, s. 130.

⁴⁸ Cin-Akgündüz, s. 164.

ve hüküm (aslın hükmü) olmak üzere dört rükünden ibarettir.⁴⁹ Kıyas, Kur'an, Sünnet'te hüküm bulunmayan konularda uygulama alanını genişleterek var olan kuralların benzer konulara da uygulanmasını sağlar.⁵⁰

Ancak kıyasın her zaman uygulanabilmesi mümkün olmayıp birtakım şartların varlığı aranır. Gözler bu şartları altı başlık halinde düzenlemiştir. Buna göre kıyaslanan şey kıyaslanılana benzemesi gerekmele birlikte tam olarak benzeri olmamalı; kıyaslanan şey hakkında kanunda hüküm bulunmamalı; asıla bağlanan hüküm yalnızca asıla mahsus olmamalı; aslın hükmü istisnai bir hüküm olmamalı; zikrettiği şey dışındakileri dışlayıcı bir hüküm olmamalı; sayma yoluyla sınırlandırıcı bir hüküm olmamalıdır.⁵¹

2. Üzerinde İttifak Edilmeyen Diğer Fer'i Kaynaklar

İstihsan istislah ve istishab'ın müstakil birer delil ya da kaynak olarak kabulü Hanefi fakihlerince tartışmalıdır. İstihsan, bazı özel ve zorunlu sebeplerin varlığı halinde genel kuraldan veya açık kıyastan ayrılarak istisnai bir kuralın ya da gizli kıyasın benimsenmesidir.⁵² İki tür istihsan vardır; birincisi kıyasla ortaya çıkan sonucun yerine bir başka kuralın uygulanması, ikincisi ise genel birkuralın olduğu yerde bazı meselelere bu kuralın uygulanmaması şeklindedir.⁵³ İstihsan Hanefilerde delil olarak kabul edilirken Şafiilerde reddedilmekte, Malikilerde ise farklı isimlendirmelerle münferit olarak bu kaynağa başvurulduğu görülmektedir.

Istislah, asli kaynakların hüküm koymadığı konularda maslahat göz önünde bulundurularak hukuki hükümler kurulmasına denilmektedir.⁵⁴ Maslahat, hukukçu tarafından içinde yaşadığı zaman ve bölge şartlarına göre belirlenir.⁵⁵ İstislah Malikilerce kabul edilmişse de diğer mezheplerde yalnızca bazı meselelerde farklı isimlerle istislaha başvurulmuştur.

⁴⁹ Apaydın, s. 133.

⁵⁰ Aydın, s. 38.

⁵¹ Kemal Gözler, *Hukuka Giriş*, Ekin Yayınları, 8. Baskıdan Ek Baskı, Bursa 2011, s. 281-287.

⁵² Cin-Akgündüz, s. 166.

⁵³ Aydın, s. 40.

⁵⁴ Cin-Akgündüz, s. 167.

⁵⁵ Aydın, s. 41.

Istishab, problemin nasslar ve diğer mevcut yöntemler ile çözülememesi durumunda işletilmiş bir kurumdur.⁵⁶ Geçmişte var olduğu bilinen bir durumun değiştiğine dair herhangi bir emare yok ise değişmeyerek varlığını devam ettirdiğinin kabulü şeklindeki kuralın adıdır. İstishab Mecelle'nin 1683. Maddesi'nde "*Ademi maznun olmayan bir emr-i muhakkakın bekasıyla hükm etmektir ki, ibka-i ma-kan ala-ma-kan demek olur.*"⁵⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu ibare ise 5. Maddede "*Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asıldır.*" ve 10. Maddede "*Bir zamanda sabit olan şeyin hilafına delil olmadıkça bekasıyla hükmolunur.*"⁵⁸ Şeklinde açıklanmıştır.⁵⁹

C. Yürürlük ve Bilgi Kaynakları

Her ne kadar bazı yazarlarca fıkıh tarihinde bir yürürlük kaynağının olmadığı ifade edilse de, Osmanlı hukuk tarihinde kadıların hem şer'i hukuk hem de örfi hukuk alanında başvurabilecekleri yürürlük ve bilgi kaynakları hep var olmuştur.⁶⁰ Gerek kadılar karar vermek için, gerek talebeler öğrenmek için, gerekse halktan kişiler hukuki problemlerini çözmek için bu kaynaklardan yararlanmışlardır.⁶¹

Osmanlı hukukundaki yeknesaklık ve istikrar arayışları, kadıların istedikleri hukukçu görüşüne göre hüküm vermelerinin önüne geçilmesini ve Hanefi mezhebinin en sahih görüşünü bulup ona göre karar vermeleri konusunda mükellef tutulmalarını doğurmuştur.⁶² İşte kadıların hüküm verirken hangi hukuki görüşü göz önüne alıp birbiriyle çelişen görüşler arasında nasıl tercih yapacağı, bazen içinden çıkılmaz hale gelen problemlerde nasıl hüküm verecekleri soruları, Osmanlı hukukunda yürürlük ve bilgi kaynakları ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu kaynaklar Osmanlı hukukuna bazen bu şekilde dolaylı olarak, bazen de ileride anlatılacağı şekilde doğrudan etki etmiştir.

⁵⁶ Apaydın, s. 158.

⁵⁷ "Yok olduğu zannolunmayan kesin emrin aynen devam ettiğine hükmetmektir ki, bir şeyi olduğu gibi bırakmak, demek olur."

⁵⁸ "Bir devirde bulunan bir şeyin tersine delil olmadığı müddetçe aynı şekilde devam ettiğine hükmedilir."

⁵⁹ Hocaeminzade Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 2977.

⁶⁰ Erol, "Osmanlı Türkçesi...", s. 64.

⁶¹ Aydın, s. 96.

⁶² Akgündüz, "Osmanlı...", 1. Cilt, s. 69.

1. Fıkıh Kitapları

İçtihadın önemini artırdığı Hicri 1. ve 3. yüzyıl arası dönemde müçtehitler içtihat geliştirmiş ve 3. yüzyıl sonrası bu içtihatlar kitap haline getirilmiştir. Bu kitaplar daha sonraki dönemlerde hukukçular için vazgeçilmez kaynaklar olmuşlardır. Fıkıh kitapları, bir meseleye uygulanacak hukuk kuralının bulunmasında kadılara yardımcı olan birer bilgi kaynağıdır. En çok başvurulanan fıkıh kitapları olan Dürer ve Mülteka adeta birer kanunname gibi etkili olmuşlardır.⁶³ İslam hukukunda ve Osmanlı hukuku özelinde her zaman müracaat edilebilecek fıkıh kitapları var olmuştur. Örnek vermek gerekirse Karahanlı Devleti döneminde Serahsi tarafından yazılan otuz ciltten mürekkep Mülteka isimli eser gerek Karahanlı devrinde, gerekse devamında ve Osmanlı Devleti'nde fıkhi meselelerde başvurulanan bir “müracaat eseri” olarak, kadıların ve kanun koyucuların yardım aldığı başlıca eserlerden olmuştur.⁶⁴

2. Kanunnameler

Kanunnameler, Padişahların koyduğu kanunların biraraya getirilmesiyle oluşmuş doktrinel kaynaklardır. Daha çok ceza ve vergi hukukunda kadılara yardımcı olan, uygulamada büyük kolaylık sağlayan yürürlük ve bilgi kaynaklarıdır. Kanunnamelerin kaynak olarak kullanılmak üzere kadılara gönderildiği, kadıların ise ellerindeki kanunnameleri merkeze gönderip güncel haliyle değiştirilmesini istedikleri görülmektedir.⁶⁵ Kanuni Sultan Süleyman'ın, yaptığı kanunnameleri eyaletlere göndererek kadıların mahkemede bunlarla amel etmesini istemiş olması, kanunnamelerin Osmanlı hukukunun kaynağı olduğunu göstermektedir.⁶⁶ Böyle olmakla birlikte, bir Padişahın çıkardığı kanunname, yalnızca kendi dönemi için bağlayıcı olup sonraki dönemlerde yürürlüğünü devam ettirebilmesi için yeni Padişahın ayrıca tasdiki gerekmektedir.⁶⁷

⁶³ Aydın, s. 97.

⁶⁴ Cin-Akgündüz, s. 111-112.

⁶⁵ Aydın, s. 99.

⁶⁶ İncalcık, s. 42.

⁶⁷ İncalcık, s. 44.

3. Şer'iyye Sicil Defterleri

Şer'iyye sicilleri de hukukun yürürlüğünde yol gösterici olan, uygulama için büyük kolaylık sağlayan bir kaynaktır. İslam hukuk tarihinde ilk kadı sicilleri, Emeviler döneminde Mısır'da tutulmuştur.⁶⁸ Osmanlı Devleti'nde de şer'iyye sicilleri tutulmuştur. Kadılara gönderilen irade, ferman ve hükümler de mahkeme kararları ile birlikte şer'iyye sicil defterlerine kaydedilmiştir.⁶⁹ Şer'iyye sicil defterleri, içlerinde yer alan somut olaya uygulanmış hüküm ve kararlar gereği yürürlük ve bilgi kaynakları arasında yer alır.

4. Fetvalar

İçtihat faaliyetinin sonucu olarak ortaya çıkan kaidelerin ifade haline gelmiş hali olan fetva, hukukun toplumsal ihtiyaçlara göre değişmesini sağlayan hukuka dinamizm getiren bir faaliyettir ve hukukun gelişiminde merkezi bir konuma sahiptir.⁷⁰ İslam hukukunda taklit devrinin başlamasıyla birlikte bu devirde meydana gelen problemlere cevap vermek, hukukun gelişen düzene ayak uydurmasına imkan sağlamak gibi işlevleri sebebiyle fetva, etkisini giderek artırmış ve hukuka uygunluğun sağlanması için bir araç konumuna gelmiştir.⁷¹ Fetva, hukuki bir konuda asli kaynaklardaki hükmü açıklama ve hakkında asli kaynaklarda hüküm bulunmayan konularda belirli yöntemlere göre hüküm elde etme faaliyeti olarak Osmanlı hukuk sistemi içerisinde daha etkin bir şekilde var olmuştur.⁷²

Fetva, maddi hukukun toplumsal yaşamın gereklerine ve toplumun pratik ihtiyaçlarına göre gelişim ve değişiminde önemli bir role sahiptir.⁷³ Maddi hukukun gelişimine ön ayak olan fetva ve fetva mecmualarını bu yönüyle Osmanlı hukukunun yürürlük ve bilgi kaynağı olarak saymak mümkündür. Nitekim verilen bir fetvaya göre kimi zaman mahkemece verilecek hüküm, kimi zaman da çıkarılacak kanun maddesi değişiyorsa fetvanın kaynak olarak kabul edilmemesi düşünülemez. Öte yandan fetvayı

⁶⁸ Aydın, s. 99.

⁶⁹ Aydın, s. 100.

⁷⁰ Muharrem Kılıç, "Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü Fetava-yı Ali Efendi Örnekleme", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, 2009, s. 65.

⁷¹ Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 147.

⁷² Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, Cilt 12, s. 487.

⁷³ Erol, "Fıkıh İlmi...", s. 264.

asli kaynak olarak kabul etmek de mümkün değildir, zira fetvanın teorik olarak bağlayıcı kabul edilemeyeceği malumdur. Her ne kadar verilen fetva kadıyı bağlamasa da, fetvanın yargıya, dolayısıyla Osmanlı hukukuna büyük katkısı olmuştur.

III. YÜRÜRLÜK VE BİLGİ KAYNAĞI OLARAK FETVA

A. Fetva Kavramı

Fetvanın kelime köküne bakıldığında “yiğit, delikanlı” anlamlarına gelen feta kelimesinden türediği görülmektedir.⁷⁴ Teknik anlamda fetva ise, karşılaşılan bir probleme veya bir soruya karşılık üretilen çözüm veya verilen cevap anlamına gelmektedir.⁷⁵ Fetvanın verilmesi ile birlikte, hukuki bir hüküm açıklanmış, bir problem çözülmüş, bir müşkül aşılarak akıldaki soru cevaplanmış olur.⁷⁶ Arapça kaidelere göre fetva sorma fiili, soran kişi ve fetva veren kişi anlamlarında sırasıyla istifta, müstefti ve müftü kelimeleri kullanılmaktadır.

Fetvanın çeşitli yazarlarca birçok tanımı yapılmıştır. Aralarında en dikkat çekicisi Abdulkadir en-Nablusi’nin tanımıdır. Ona göre fetva, “hükmü bilen bir insanın müçtehit ise yeniden ve içtihat yoluyla, mukallit ise hikaye (rivayet) yoluyla bir meseleye verdiği cevap” olarak tanımlanmalıdır.⁷⁷ Aydın ise fetvayı, şura prensibinin hukuktaki yansıması olarak tanımlamıştır.⁷⁸ Fetva anlamına gelen kelimeler Kur’an’da yirmi dört ayette geçmektedir. Bu ayetlerde bahsedilen kelimeler, görüş sorma ve bildirme, dini hüküm sorma gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁹ Fetvayı, içtihat kavramının içerisinde düşünmek ve içtihatla ortaya çıkan sonucun ifade haline getirilmesi olarak tanımlamak mümkündür.⁸⁰

Aynı konuda olup da birbiri ile çelişen fetvalar da vardır. Ancak birçok konuda müftüler ortak bir tercihte bulunmaktadır, işte müftünün fetva vermek, kadı’nın ise

⁷⁴ Atar, “Fetva”, s. 486.

⁷⁵ Osman Şahin, “İslam Hukukunda Fetva Usulü”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2002, s. 15.

⁷⁶ Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 19.

⁷⁷ Şahin, Osman, s. 18.

⁷⁸ Aydın, s. 93.

⁷⁹ Nisa Suresi 127, 176; Kehf Suresi 22; Neml Suresi 32; Saffat Suresi 11, 149; Yusuf Suresi 41, 43, 46; Ayrıca Yes’elüneke şeklinde geçtiği ayetler de vardır.

⁸⁰ Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, Yeni Matbaa, Ankara 1955, İkinci Cilt, s. 33.

hüküm vermek için tercih ettiği görüşlere müfta bih denilmektedir.⁸¹ Aynı mezhebe mensup olup aynı dönemde yaşayan hukukçuların görüşleri dahi birbiriyle çelişebilmekteyken, hukuki görüş konusunun düzene sokulması, hukuk birliği ve hükümlerde tutarlılık amacıyla her meselede müfta bih olan hükme ulaşma gayreti içerisinde olunur.⁸² Bir konuda hangi görüşün fetva vermeye daha elverişli olduğu hususunun araştırılması ve çıkan sonuca ise, alamatu'l ifta denilmektedir.⁸³

B. Fetvanın Tarihte Görünüş Şekilleri

Fetva, İslamiyet'in ilk dönemlerinden Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar her dönemde etkin olmuş, hukuka etkisini çeşitli farklılıklarla birlikte bütün dönemlerde göstermiş, hukukun başvuru kaynaklarından biri olmuştur.⁸⁴ Fetva, İslam'ın ilk döneminden Osmanlı Devleti Dönemi'nin sonuna kadar farklı şekillerde kendisini gösterip sürekli değişim içerisinde olmuştur. Bunun esas sebebi de dönem farklılığıdır. Zamanla ihtiyaçlar değiştikçe farklı problemler ortaya çıkmış ve bu da fetvadaki değişikliklere yol açmıştır. Mecelle, bu durumu “*Ezmanın teğayyuru ile ahkâmın teğayyuru inkar olunamaz*”⁸⁵ şeklinde kanunlaştırmıştır.⁸⁶ Hz. Muhammed (sav) son Peygamberdir ve şariat ondan sonra değişmemiştir. Ancak “teferruat” olarak adlandırılan dinin ayrıntılara bakan yönünde zamanla içtihatlarla ve farklı mezheplere ihtiyaç duyulmuştur.⁸⁷ Bu ihtiyaç ise fetvaya olan ihtiyacı ve fetvanın hukuk sistemi içerisindeki önemini artırmıştır.

1. Hz. Peygamber (s.a.v) Döneminde

Resulullah (s.a.v), peygamberliğinin yanısıra İslam Devleti'nin başkanı, kadı ve müftüdür. Müftülük kurumunun peygamber çağında başladığı, aynı zamanda ilk

⁸¹ Mehmet Sait Sütçü, “Osmanlı Devletinde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt 10, Sayı 32, Aralık 2017, s. 462.

⁸² Kaya, “Vekalet Akdi...”, s. 72.

⁸³ Talip Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 23.

⁸⁴ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 3.

⁸⁵ Zamanın değişmesi ile hükmün değiştiği inkar edilemez.

⁸⁶ Mecelle, m. 39.

⁸⁷ Said Nursi, “Sözler”, Sözler Yayınevi, İstanbul 2009, s. 653.

müftünün Hz. Muhammed (s.a.v) olduğu söylenilmektedir.⁸⁸ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in müftülük yönü Hanefi fakihler arasında tartışmalı olmakla birlikte, müftülerin fetva verme konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.v) halifesi oldukları yorumu yapılmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde karşılaşılan bütün problemler, bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.v) uygulamaları ve fetvası ile çözülmüş, bazı konularda ise vahiy ile doğrudan hüküm verilmiştir.⁸⁹ Ancak bazı durumlarda, örneğin Hz. Peygamber'in izni ile ya da Ona ulaşamadığı zamanlarda müçtehit sahabelerden fetva alındığı da olmuştur.⁹⁰

2. Sahabe Döneminde

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, sahabeleri kural koyma ve problemlere çözüm bulma konusunda O'nun mirasçıları olmuş ve müftü olarak kabul görmüştür.⁹¹ Sahabeler içerisinde fetva verebileceklerin sayısının yüz otuz olduğu bilinmektedir, bunlar içerisinde en çok fetvası olan yedi sahabe Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Abdullah bin Mes'ud, Hz. Aişe, Hz. Zeyd b. Sabit, Hz. Abdullah bin Abbas ve Hz. Abdullah bin Ömer'dir.⁹² Hatta fetva verme konusunda sahabeler arasında ihtisaslaşma ve konu bölümü olduğu dahi görülmektedir.⁹³

Özellikle Hanefi fıkında sahabe fetvası bağlayıcılık bakımından diğer dönemlerdeki fetvalardan farklıdır. Fetva almak isteyen halk istediği sahabeye gidebilmiş, müftü olan sahabeler halifelere yardımcı olarak halkın problemlerini çezecek fetvalar vermişlerdir.⁹⁴ Sahabelerin fetvası, kadı hükmü gibi resmi bir hüviyette olmamasına rağmen hükümden daha kapsamlıdır.

⁸⁸ Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 4.

⁸⁹ Şahin, Osman, s. 3.

⁹⁰ Şahin, Osman, s. 88.

⁹¹ Ali Yayıcıoğlu, "Ottoman Fatwa An Essay on the Legal Consultation (ifta) in the Ottoman Empire", Bilkent University the Institute of Economic and Social Sciences, Unpublished Master's Thesis, Ankara 1997, s. 4.

⁹² Fahrettin Atar, "İfta Teşkilatının Ortaya Çıkışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, İstanbul 1985, s. 25.

⁹³ Atar, "İfta Teşkilatı...", s. 26.

⁹⁴ Mehmet Abay, "İslam Hukukunda Fetva", Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010, s. 99.

Hicri ilk asırlarda kadılar, Kur'an ve sünnete göre hüküm vermiş, buralarda bulamadıkları meselelerde müftülere başvurmuşlardır; bu bakımdan müftüler kadıların yanında “teknik müşavir” olarak bulunmuş, kadılara hukuki görüşleri ile yardımcı olmuşlardır.⁹⁵ Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın müftülere müracaat ettikleri vakidir. Hz. Ebu Bekir döneminde hukuki meseleleri araştırıp çözüm bulmakla görevli “ifta mahkemeleri” adında bir kurum ortaya çıkarılmıştır. Hz. Ömer devrinde müftülük ve kadılık kurumları birbirinden ayrılmış ve farkı kişilere verilmiş, sahabeler döneminin sonuna kadar müftülere yargılama sırasında ortaya çıkan hukuki sorunlarda danışılmaya devam edilmiştir.⁹⁶

Sahabe döneminde müftülerin yargılamada ne denli etkin olduklarına, mahkemede müftülerden bir grup alimi yanında bulundurmaya adet edinen Kufe kadısı Şureyh'ten fetva istenildiğinde “Ben müftü değilim, kadıyım” şeklinde cevap vermesi; Ömer bin Halde ez Zuraki'nin kadı iken bir müşkül konusunda Ebu Hureyre'ye danışması ve aldığı fetvaya göre hüküm vermesi örnek olarak gösterilebilir.⁹⁷ Medine'de yedi hukukçudan oluşan şura heyeti, Medine kadısının yargılamada çıkabilecek problemlerde kendilerine danışabilmesi için Hz. Ömer döneminde bizzat halife tarafından meydana getirilmiş ve yargılamada kadıya yardımcı olmuştur.⁹⁸

3. Tabiin ve Tebe-i Tabiin Dönemlerinde

Peygamber ile aynı dönemlerde yaşayarak onu gören ve iman edenlere sahabe, sahabeleri görenlere tabiin ve onları görenlere ise tebe-i tabiin denilmektedir. Tabiin ve tebe-i tabiin dönemlerinde insanlar hukuki problemlerinde Allah'ın hükmünü aramış, bunun için de hukukçulardan fetva alarak bu fetvalara uygun hareket etmişlerdir.⁹⁹ Bu dönemde müftülerin yargılamadaki etkin rolü Emevi halifesi Mervan bin Hakem'in Mısır kadısı Abis bin Said'e mahkemede nasıl hüküm verdiğini sorduğunda “Bildığım

⁹⁵ Atar, “İfta Teşkilatı...”, s. 47.

⁹⁶ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 4.

⁹⁷ Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 122.

⁹⁸ Nasi Aslan, “Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Mayıs-Ağustos 1999, s. 86.

⁹⁹ Muhammed Zuhayli, “Fetva ve Takva”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt 29, Sayı 1, Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 98.

hususlarda hükmediyorum, bilmediğim hususlarda müftülerden soruyorum” cevabını alması ve bunu onaylayıcı şekilde takdir etmesi oldukça açıklayıcı bir örnektir.¹⁰⁰

İslam’ın ilk devirlerinde devlet teşkilatı haline gelmemiş olan, hususi olarak müçtehit hukukçularca icra edilen ifta kurumu, Emevi Halifesi Ömer bin Abdülaziz devrinde resmi bir kurum halini almıştır.¹⁰¹ Bu dönem, hicri birinci asrın sonlarına denk gelmektedir. İfta kurumunun resmi bir teşkilat haline gelmesinde kadıların hukuki hata yapmalarını önleme konusundaki hassasiyet ve bunun müftü danışmanlığı ile sağlanmasının fark edilmesi etkili olmuştur.¹⁰²

4. Müçtehid İmamlar Döneminde

“Müçtehid-i Mutlak” denilen dört mezhep imamları yeni içtihatlar oluşturmak suretiyle İslam hukukunun “usul”lerini oluşturmuşlardır. Daha sonrasında gelen alimler ise, bu usullerin ayrıntılarıyla ilgilenmiş ve “füru” teşkili sağlanmıştır. Bu devirden sonra ise içtihat dönemi kapanmış ve bunlardan sonra gelen müftüler, önceki müçtehitlerin oluşturdukları içtihatları somut olaya uygulamak suretiyle fetvalar üretip hukuka katkı sağlamışlardır.¹⁰³ Daha sonraki dönemlerde ise yeni içtihatlar üretmek yerine, daha önce ortaya çıkmış olan mezhepleri yorumlamak ve anlaşılır hale getirmek üzerine yoğunlaşmış, bu faaliyet ise fetva kurumunun işlerliği ile meydana getirilmiştir.¹⁰⁴

5. Taklit Döneminde

Müçtehit imamların vefatı sonrası İslam alemi yeni içtihatlar geliştirmek yerine, müçtehit imamları otorite kabul ederek onların içtihatları ile güncel problemlerine yanıt aramışlardır. Bu nedenle müçtehit imamlar devri sonrasına “taklit dönemi” denilmiştir. Taklit döneminde içtihat geliştirilmemesi Said Nursi tarafından sıralanan altı sebepten birisinde “...selefin içtihadat-ı safiyane ve halisanesiyle, bütün zamanların hacatına dar

¹⁰⁰ Atar, “İslam Adliye Teşkilatı...”, s. 121.

¹⁰¹ Atar, “İslam Adliye Teşkilatı...”, s. 118.

¹⁰² Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, s. 30.

¹⁰³ İsmail Hami Danişmend, *Türkiyat ve İslamiyat Tedkikleri Külliyyatı*, Hüsnütabiat Matbaası, Birinci Fasikül, İstanbul 1956, s. 1.

¹⁰⁴ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 7.

gelmeyen efkarları olduğu halde, onları bırakıp heveskarane yeni içtihadlar yapmak, bid'akarane bir hıyanettir"¹⁰⁵ şeklinde açıklanmıştır.¹⁰⁶

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadarki süreçte pek çok Müslüman devlet kurulup yıkılmıştır. Bunlardan Memluk Devleti döneminde müftülük devlet yönetimi içerisinde rol almaya başlamış ve Memluk divanında fetva ile görevli dört mezhebe mensup dört müftüye yer verilmiştir, hatta bazı zamanlarda bu müftülerin sultanla birlikte sefere katıldıkları olmuştur.¹⁰⁷ Akkoyunlu ve Karakoyunlu devrinde vilayetlerde dini işlere bakmakla görevli müftüler görevlendirilmiştir.¹⁰⁸ Karahanlılar devrinde içtihat faaliyeti daha da genişlemiş ve müçtehitlerin faaliyetleri etkin bir şekilde artmıştır. Selçuklular döneminde ise içtihat faaliyetleri kısmen durmuş, yeni hukuki meselelerin tartışılması oldukça azalmıştır.¹⁰⁹

C. Fetvanın Bağlayıcılığı

Fetva, müsteftiye ortaya çıkan problemi hakkında bağlayıcı olmayan ama saygı duyulmayı gerektiren yasal bir kural sağlar.¹¹⁰ "Fetvanın diğer kurumlar ile karşılaştırılması" başlığında incelenileceği üzere, her ne kadar fetvanın kadı hükmü gibi bağlayıcı olmadığı teorik olarak söylenebilse de, hatta "hukuki bir tavsiye" olarak nitelendirilse de, uygulamada fetvalara uyulması kimi zaman zorunlu olarak görülmüş ve fetvalara uymamanın tazir cezasını gerektirdiği kabul edilmiştir.¹¹¹ Hukuki bir meselede olmasa da, fetvaya aykırı hareket ve karşı çıkmanın karşılığını göstermesi açısından İbn Kemal'e ait fetva örnekleri faydalı olacaktır:

Müfti-i zaman fetva verse; "Regaib ve Berat ve Kadir namazını şer'ide cemaat ile kılmak memnudur ve mekruhdur" dediğini imamlar işitip ferağat etseler, kadı naibi olan Zeyd esvak-ı müsliminde münadiler koyup "vay o imamın haline! cemaatına Regaib ve

¹⁰⁵ "Öncekilerin samimi ve safi bir inanç ve niyetle yapılmış içtihatları, tüm zamanların ihtiyaçlarını karşılayan fikirleri varken onları bırakıp istek ve arzularına yenik düşerek yeni içtihatlar yapmak, dine zarar verecek yeni adetleri dine maletmeye çalışarak hainlik yapmaktır."

¹⁰⁶ Nursi, s. 647.

¹⁰⁷ Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 5.

¹⁰⁸ Atar, "İfta Teşkilatı...", s. 30.

¹⁰⁹ Cin-Akgündüz, s. 148.

¹¹⁰ Yaycıoğlu, s. 2.

¹¹¹ Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 10.

Berat ve Kadir namazını kıldırmanın azlederim!” diye cebrile kıldırarsa, mezkur naibe şer’an ne lazım olur? Elcevap: Ta’zir-i belîğ ve te’dib-i galiz gerektir.^{112 113}

Zeyd, müfti-i zamanın fetvasına “düzme kağıtçık olur ne itibar” dese şer’an ne lazım olur? Elcevap: Ta’zir-i belîğ ve tecdid-i iman lazım olur.^{114 115}

Fetvaya saygı duyulmaması halinde inancını kaybetme ve hukuken suçlu konuma gelme tehlikesiyle karşı karşıya kalınır. Bunun sebebi, şeriatı temsil eden fetva müessesesine yapılan saygısızlığın, dine karşı yapılmış gibi görülmesidir. İbn Kemal’in bu konuda vermiş olduğu fetvalarda bunlara değinilmiştir:

Fetvayı şerif ve imzalı şer’i tahfif edip amel etmeyen kimselere şer’an ne lazım olur? Elcevap: Tecdid-i iman lazım olur, kendi kafır, avreti bain talak boş olur.^{116 117}

Zeyd-i vaiz umur-u dinde müfti-i zamanın fetvasını gösterdikte dese ki; “ben fetva kabul etmezim ve dahi halka tenbih kabul etmezim” dese şer’an ne lazım olur? Elcevap: Hakimü’l-vakt olana lazımdır ki tazir-i belîğ edip, şehirden süre, zira deccaldır.^{118 119}

Osmanlı Devleti Hükümdarları tarafından kadılarına gönderilen kararnamelerde belirli fetvalara uygun hareket edilmesinin emredildiği birçok örnek bulunmaktadır. Kimi zaman da tamamlanmış bir yargılama, davanın herhangi bir tarafınca Padişaha şikayet edildiğinde Padişah tarafından kadıya taraflarca yargılama sürecinde davaya sunulmuş

¹¹² “Zamanın müftüsü fetvasında Regaip, Berat ve Kadir namazlarını cemaatle kıldırmanın şeriatı göre yasak ve mekruh olduğunu söylese, imamlar da işitip bu namazları cemaatle kıldırımdan vazgeçseler, kadı naibi olan Zeyd ise çarşıya tellal görevlendirip “Vay o imamların haline, cemaatine Regaip, Berat ve Kadir namazlarını kıldırmanın görevden alırım” diye bağırarak zorla imamlara namazı kıldırtsa, zikrolunan kadıya şeriatı göre ne gerekir? Cevap: Azarlanması ve yeterli derecede cezalandırılması gerekir.”

¹¹³ İnanır, s. 71.

¹¹⁴ “Zeyd, zamanın müftüsünün fetvasına “Düzme kağıtçıktır, itibar edilmez” dese şeriatı göre ne gerekir? Cevap: Yeterli derecede cezalandırılması ve iman tazelemesi gerekir.”

¹¹⁵ İnanır, s. 72.

¹¹⁶ “Fetvayı ve imzalanmış şer’i hükmü hafife alarak amel etmeyen kimselere şeriatı göre ne gerekir? Cevap: İman tazelemesi gerekir. Kendisi kafır, karısı tekrar nikah kıyılmadıkça evliliğe geri dönemeyecek şekilde boş olur.”

¹¹⁷ İnanır, s. 71.

¹¹⁸ “Vaiz olan Zeyd, din işlerinde görevli olan zamanın müftüsünün fetvasını göstererek; “Ben fetva kabul etmiyorum ve halka da kabul etmelerini tavsiye etmiyorum” dese şeriatı göre ne gerekir? Cevap: Zamanın hakimine gerekir ki, yeterli derecede cezalandırıp şehirden sürsün, çünkü deccaldır.”

¹¹⁹ İnanır, s. 72.

olan fetvayı incelemesi ve hükmünü ona göre vermesi uyarısı yapılmıştır.¹²⁰ Eyüp Kadı Sicilleri'nde yer alan bir kayıtta Padişahın gönderdiği emir ile, meydana gelen bir meselede fetvaya göre hüküm verilmesi emredilmektedir:

“... İstanbul’da olan arpacı ve otlukçu taifesi ... kadime muhalif niza etmeleriyle bundan akdem mürafa’a-i şer olup görüldükte mezkurdan arpacı ve otlukçu taifesi mu’arazadan men olunup canib-i şer’den hüccet-i şer’iyye verilmeğin mezkurlar kanaat etmeyip geri ve ol hüccete mugayir dahl ve niza eyledikleri ve bu babda Şeyhülislamdan fetvaları olduğunu bildirip kadimden olageldiği üzre amel olunmak babında emr-i şerifim rica eyledikleri yedlerinde olan hüccet-i şer’iyye mucebince ve fetva-yı şerife mucebince amel olunmak emrim olmuştur, buyurdum ki hükm-i şerifimle vusul buldukta sadır olan emrim üzre amel edip dahi husus-ı mezbura tamam-ı hak ve adl üzre tefahhus ve fetva-yı şerife ve hüccet-i şer’iyyelerine nazar edip göresiz arz olunduğu üzre ise ol babda mukteza-yı emr-i şer-i kavim ve mutazammun-ı tevafuk-ı şer olunup ala vechi ’l-hasım sabit olan hüccet-i şer’iyye ve fetva-yı şerife mucebince amel edip min ba’ d şer-i şerif ve feteva-yı münife ve hüccet-i şer’iyyeye ve kadimden olagelen emr-i hümayunuma muhalif kimesneye iş ettirmiyesiz şöyle bilesiz, alamet-i şerife i ’timad kılasız.”^{121 122}

Fetvanın prensip olarak bağlayıcı olmadığı hususu doğru olsa dahi, yukarıda da değinildiği gibi “müfta-bih” olan görüşe göre fetva veren müftünün bu görüşüne kadı tarafından uyulması zorunluluk arz edecektir, aksine bir konuda müfta bih görüşün bulunmaması durumunda kadı’nın takdir yetkisi vardır, ancak bu takdir yetkisi dahi kadı’nın, müftünün görüşüne kayıtsız kalabileceği anlamına gelmez.¹²³ Farklı fetvaların bulunduğu durumlarda bu fetvalardan herhangi birisi müfta bih değil ise kadı’nın birisini tercih etmekte takdir yetkisi olacaktır, kadı tercih ettiği fetvaya göre hüküm kuracaktır.¹²⁴

¹²⁰ Yaycıoğlu, s. 138.

¹²¹ “İstanbul’da olan arpacı ve otlukçu topluluğu, geçmişten beri süregelen kurallara aykırı olarak çekişmeleriyle bundan önce şer’i dava görüldüğünde anılan arpacı ve otlukçu topluluğu davayı kaybedip şer’i ilam verilip anılan kişiler yetinmeyerek tekrar ilama karşı gelerek dava ettikleri ve bu hususta Şeyhülislamdan fetvaları olduğunu bildirip eskiden beri yapıldığı gibi iş görmeye devam edilmesi konusunda Padişah emrini verdikleri, ellerinde olan şer’i ilam gereğince ve fetva gereğince uygulanması emrim olmuştur, buyurdum ki hükmüme ulaşıldığında ortaya çıkan emrim üzere iş görüp sözü edilen husus, hakkın tamamı ve adalet üzere derinlemesine araştırın; fetva ve ilama bakılıp görün, sunulduğu gibi ise (fetva ve dava örtüşüyor ise), o şekilde gereken doğru şer’i emir ve fetva gereğince iş görüp bundan böyle şerefli şeriat, meşhur fetva, şer’i ilam ve geçmişten beri olagelen mübarek emrime aykırı kimseye iş ettirmeyin, bunu böylece bilin, şerefli alametime güvenin.”

¹²² Coşkun Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 82 Numaralı Sicil (M. 1670-1671)*, Cilt 29, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 187.

¹²³ Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 102.

¹²⁴ Kaya, “Akifzade...” s. 108.

Her halükarda kadı'nın hüküm verirken mahkemeye sunulan fetvaları dikkate alması gerekir. Daha çok, önemli olan ve hassas davranılması gereken konularda kadı tarafından müftüden istenilen fetvalar, yük, vebal ve sorumluluğun paylaşılması olarak yorumlanmaktadır.¹²⁵

Fetvanın hukuki bağlayıcılığının olmamasına karşın, Osmanlı Devleti'nde toplumdaki ölçütün dine uygunluk olduğu düşünüldüğünde dinin hükmünün ne olduğunu somut olayda gösteren fetvaya aykırı hüküm verilmesi ve halkın fetvaya aykırı davranışlarının tasvip edilmesi elbette düşünülemez.¹²⁶ Ancak müftü tarafından verilen fetvanın kabul görmemesi ve zamanla reddedilen bir görüş haline gelmesi de vakidir.¹²⁷

D. Fetvanın Diğer Kurumlar İle Karşılaştırılması

1. Fetva-Kaza İlişkisi

Fetva ile kazanın ortak özelliği, kaynaklarının aynı oluşudur. Bu iki mesleği bir bütün olarak ele almanın Osmanlı hukukunun incelenmesini kolaylaştıracağı ileri sürülmektedir.¹²⁸ İkisi de hükümlerini aynı kaynaklardan oluşturup muhataba ulaştırır. Hem müftü hem de kadı, yukarıda değinildiği üzere, hukukun asli kaynaklarına uymak ve bu kurallara bağlı olarak faaliyetlerini gerçekleştirmek durumundadır.¹²⁹

Fetvada bir kuralın isteyenlere iletimi yani tebliğ, kazada ise Allah'ın hükmünün kullara uygulanması söz konusudur.¹³⁰ Haber verme ve iletim fonksiyona sahip olan fetvanın kaza gibi uygulanma mecburiyeti ve uyulmaması halinde cebirle uygulanması mümkün değildir.¹³¹ Kadı'nın görevi yargılamak ve hükmü uygulamak iken müftü sadece müstefti tarafından sorulan soruyu analiz edip hükmünü tebliğ etmekle yetinir.¹³²

¹²⁵ Aslan, s. 99.

¹²⁶ Ayar, "Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği", s. 57.

¹²⁷ Kaya, "Vekalet Akdi..." s. 85.

¹²⁸ Abay, s. 6.

¹²⁹ Koç, s. 117.

¹³⁰ Şahin, Osman, s. 43.

¹³¹ Atar, "İfta Teşkilatı..." s. 39.

¹³² Yayıcıoğlu, s. 2.

Fetvayı alan kişinin o fetvaya uymaması bazı durumlarda mümkünken kazada ise tam bir bağlayıcılık söz konusudur.¹³³ Fetva, müftüler arasında da bağlayıcı değildir. Bir müftü, kendisine sorulan soruda daha önce verilmiş bir fetvaya aykırı olarak da fetva verebilir. Tam bir bağlayıcılığın olmamasının fetva bakımından birtakım sonuçları vardır. Bunlardan ilki, fetvayı verenin verdiği fetva ile doğabilecek zararlardan sorumlu tutulmamasıdır. İkinci olarak müftünün fetva karşılığı hediye alabilmesi mümkünken kadı'nın alamamasını gösterebiliriz. Diğer bir sonucu ise yasaklılık ve ret sebeplerindeki farklılıktır; müftü kendisi için dahi fetva verebiliyorken kadı yakın akrabalarının olduğu davada görevini ifa edemez.

Kazada alınan sonuç, yalnızca yargılamanın tarafları için uygulanabilecekken fetvayı alan ile benzer durumla karşı karşıya gelebilecek tüm şahıslar için fetvanın geçerliliğinin olduğunu söylemek mümkündür; bu sebeple kazanın bağlayıcı ve şahsi, fetvanın ise bağlayıcı olmayabilen ve umumi bir sonuç meydana getirdiği söylenilebilir.¹³⁴ Kadı, bir müftünün daha önce verdiği fetvaya dayanarak (emsal olarak) hüküm kurabilir.¹³⁵

Fetva, şer'i bütün meselelerle ilgili olabileceğinden kazadan daha geniş bir faaliyet alanına sahiptir, sözgelimi ibadet ile ilgili halkın kafasına takılan bir problemde fetva almak istenilebilecekken aynı konu yargıya taşınamayacaktır.¹³⁶ Kaza sadece muamelat, cezalar ile hüküm altına alınabilecek meselelerde devreye girebilecekken fetva bunlar dışında ayrıca ibadet ve diyanete ilişkin konularda da vardır.¹³⁷ Bir başka söyleyişle kaza dünyevi, fetva ise hem dünyevi hem de uhrevi konularla ilgilenir.¹³⁸

Müftünün müstefti tarafından anlatılanlar dışında araştırması gereken herhangi bir husus yoktur, sadece muğlak ifadeleri açıklatması ve net bir soru sorulmasını sağlaması gerekirken kadı'nın yargılamada tüm delilleri toplaması, olayın oluş şeklini araştırarak tarafları ayrıntılı bir şekilde dinleyerek hüküm vermesi gerekmektedir.¹³⁹ Kadı yalnızca

¹³³ Şahin, Osman, s. 50.

¹³⁴ Şahin, Osman, s. 54.

¹³⁵ Atar, "İfta Teşkilatı...", s. 40.

¹³⁶ Koç, s. 118.

¹³⁷ Atar, "İfta Teşkilatı...", s. 40.

¹³⁸ Arslan, s. 50.

¹³⁹ Koç, s. 118.

meselenin dış görünüşüne göre hüküm verir, dini ve vicdani yönünü araştırmaz. Müftü ise bir taraftan problemin dünyevi çözümünü araştırırken aynı zamanda dini ve vicdani tarafıyla da ilgilenir.¹⁴⁰ Kazanın zahire göre tecelli ettirilmesi kamu düzeninin gerekli kıldığı bir kuraldır, ancak bazen kişiler ortaya çıkan problemin asıl veçhesini öğrenmek amacıyla müftüye giderek meselenin hukuki ve aynı zamanda ahlaki, dini yönleri hakkında teskin edici cevaplar almak istemektedir.¹⁴¹

Müftü ve kadı olmanın şartları da değişiklik göstermektedir. Kadı olmak için resmi memur olmak gerekirken, fetvayı gerekli şartlara sahip bütün alimler verebilir. Müftü siyasi otoriteden bağımsız özerk bir ilim adamı iken kadı, resmi görevli olarak hükümet tarafından atanmış dünyevi otoritenin temsilcisidir.¹⁴² Fetva, ilmi bir iktidar meselesidir, yeterli ilme sahip her Müslüman'ın fetva vermeye salahiyeti vardır.¹⁴³ Ancak devlet tarafından müftülük için bazı şartlar getirilebilip resmi müftü tayin edilebilmekte, bu konuda Osmanlı Devleti'nde ileride bir kısmına değinilecek pek çok örnek bulunmaktadır. Müftü olmak için erkek olmak şart değilken, bu husus kadı olmak için çoğu alim tarafından şartlar arasında gösterilmiştir.¹⁴⁴ Hz. Aişe bu konuda en bilinen örnektir. Dört Halife döneminde, özellikle miras hukuku alanında fetva vererek sürekli bilgisine başvurulmuş bir müftü olmuştur. Hatta sahabeler arasında en bilgililerinin dahi kendisinden fetva sorduğu bilinmektedir. Bir diğer farklı şart ise hür olmaktır. Köleler fiil ehliyetine sahip olmadıkları için kadı olamıyorken, yeterli ilimleri olduğunda müftü olmalarına bir engel bulunmamaktadır.¹⁴⁵

Kazada zaman ve mekan sınırlaması yapılabiliyorken, fetvada yapılamamaktadır. Kadıdan belirli bir zaman ya da mekan kaydı getirilerek hüküm vermesi istenilebilecekken müftünün her yerde, her zamanda ve konuda ilmi ile fetva vermesine bir sınır getirilemez.¹⁴⁶

---

¹⁴⁰ Abay, s. 4.

¹⁴¹ Arslan, s. 59.

¹⁴² Yaycıoğlu, s. 8.

¹⁴³ Atar, "İfta Teşkilatı...", s. 40.

¹⁴⁴ Abay, s. 5.

¹⁴⁵ Atar, "İfta Teşkilatı...", s. 41.

¹⁴⁶ Atar, "İfta Teşkilatı...", s. 40.

Müftünün görevi sorulan sorudaki hükmü belirleyip sorana ulaştırmakla biter, o hükmün uygulanması müftüyü bağlamaz ancak kadı verdiği hükmün icrasından da sorumludur, kadı'nın verdiği hüküm bizzat kadı tarafından icra ettirilemezse devlet tarafından icra edilir.¹⁴⁷ Müftünün icra kuvveti bulunmamasına rağmen fetva ile meşruiyet kazandıramayacağı bir mesele yoktur.¹⁴⁸

2. Fetva-İçtihat İlişkisi

İçtihat, bir meselede dini hüküm elde etmek için yapılan hukuksal faaliyetin adıdır, fetva ise asli kaynaklarda var olan ya da içtihatla elde edilen dini bir hükmün muhataba tebliğinden ibarettir.¹⁴⁹ Anlaşılacağı üzere fetva, içtihadın devamı ve tebliği niteliğindedir.

Hem içtihat hem de fetva, asli kaynaklara uygun olmak şartıyla varlık gösterebilir, aykırılık durumunda her ikisinin de meşruluğundan ve geçerliliğinden bahsetmek mümkün değildir.¹⁵⁰ İçtihat ve fetvayı hukukun kaynakları arasında iç içe zikretmek de mümkündür. Müftüler aynı zamanda birer ilim adamı ve bazen müçtehit olmakla birlikte birçoğu akademik camia olarak nitelendirebileceğimiz medreselerde hukuk alimi olarak görev yapmışlardır.¹⁵¹

Fetva gerek asli kaynaklarda bulunan, gerekse bulunmayan konularda verilebilecekken içtihadın konusu, asli kaynaklarda yer almayıp zaman ve mekandaki farklılıklar sebebiyle ortaya çıkmış problemlerdir.¹⁵² Bu sebeple fetvanın faaliyet alanının içtihattan daha geniş olduğu söylenilebilir. Müsteftinin müftüye soracağı soru yalnızca yaşanmış somut bir olay sebebiyle ortaya çıkan problemlerden ibaret olabilir, farazi olaylar üzerinden fetva verilmez; içtihat ise müçtehitin farazi olarak meydana gelebileceğini düşündüğü olaylara yönelik olarak verilebilir.¹⁵³

¹⁴⁷ Sütçü, s. 461.

¹⁴⁸ Elmas, s. 93.

¹⁴⁹ Şahin, Osman, s. 48.

¹⁵⁰ Bünyamin Çalık, "Kadıze Muhammed Arif Efendinin Bahrul Fetava Adlı Eserinin Fetva Açısından Değerlendirilmesi", Atatürk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012, s. 46.

¹⁵¹ Yayıcıoğlu, s. 10.

¹⁵² Çalık, s. 46.

¹⁵³ Çalık, s. 47.

Müftü fetva verirken yalnızca kendisine sunulan soru ile sınırlı olarak sorudaki bireyler ve yasal ilişkiler üzerinden fetva verebilir, onun dışına çıkamaz ancak içtihatla meselenin kökenine inilerek o meselede karşılaşılabilecek bütün problemler tek tek açıklanılarak çözüm üretilmektedir.¹⁵⁴ İctihat, meselenin teorik boyutu ve metodolojisiyle ilgilenirken fetva bu teorik bilgiyi pratiğe aktararak somut olayda ortaya çıkan problemin çözümünü belirler, içtihatla olan ve olmayan bütün hükümleri işler hale getirir.¹⁵⁵

Her ne kadar müftülüğün şartları arasında müctehit olmak da sayılmış ise de, müctehit olmayan müftünün taklit yoluyla da fetva verebileceği kabul olunmuştur, ancak içtihat faaliyetinde ehliyet şartı kesindir ve bütün şartları taşımayan kimsenin içtihatla bulunabilmesi mümkün değildir.¹⁵⁶ Bulunsa dahi dinlenilmez, ancak müctehit olmayan müftü, müctehit müftülerin görüşlerini aktararak müftülük yapabilir.

E. Fetvanın Hukukta Kaynak Olarak Kabulü

Osmanlı hukukunun İslam hukukunu temel alarak oluşup geliştiği ifade edilmiştir. İslam hukukunun ilk döneminde vahiy inmeye devam ettiğinden ve Peygamber henüz sağ olduğundan, Kur'an ve Sünnet dışında herhangi bir kaynağa başvurmak gerekmemiştir. Var olan bütün hukuki meselelerin çözümü bu iki kaynaktan gelmiştir. İlerleyen dönemlerde ise yeni ihtiyaçların ortaya çıkması, Kur'an ve Sünnetin bazı konularda genel çerçeveyi çizip ayrıntılara yer vermemesi, İslam hukukçularının zamanla önce icma, sonra içtihat müesseselerinden faydalanmalarını gerektirmiştir. Daha sonra ise coğrafya ve zamana bağlı olarak hukuki içtihatlar belirli kümeler halinde toplanarak hukuk ekollerini doğurmuştur.

Mezheplerin doğumuyla birlikte çeşitlenen hukuk kuralları, hukuk alimleri dışında ayrıntılarına kimsenin vakıf olamayacağı bir hale gelmiştir. Bu aşamadan sonra ise, İslam'ın ilk evrelerinden itibaren var olan ve farklı görünüş şekillerinde ortaya çıkan fetva kurumu, varlığı zorunlu bir kurum haline gelmiş, zamanla önemini iyice artırmıştır. İslam'ın ilk yüzyıllarında bir yardımcı kurum olarak var olan fetva, daha sonra hukukun

¹⁵⁴ M. Hadi Hosainy, "Sulh in Eighteenth-Century Ottoman Fatwa Compilations", Sabancı University Social Sciences Institute, Unpublished Master's Thesis, September 2007, s. 44.

¹⁵⁵ Apaydın, s. 95.

¹⁵⁶ Çalık, s. 47.

kaynağı haline gelmiş, somut uyuşmazlıklarda ya da önemli devlet meselelerinde fetvaya sıkça başvurulur olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu devrine gelindiğinde fetva, hukukun yürürlük ve bilgi kaynağı olarak gerek halktan kimseler, gerek hukukun uygulayıcıları, gerekse devlet idaresince, cevabı öğrenilmek istenen hukuki meselelerde bir kaynak olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar her devirde hukuk uzmanlarından alınan fetvalar, çetrefilli hukuk meselelerine çözüm getirmiş ve Osmanlı hukukunun yürürlük ve bilgi kaynağı olarak varlık göstermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

FETVA MÜESSESESİ

Birinci bölümde fetvanın ilmi bir iktidar meselesi olduğundan bahsedilmişti, işte bu sebeple fetva verme faaliyetinin de bu iktidara sahip kişiler tarafından yerine getirilmesi zaruridir. Padişah aynı zamanda halife de olmasına rağmen fetva konusunda yetkili merci olmayıp bu faaliyet uzman hukukçulara teslim ve emanet edilmiştir.¹⁵⁷ Bu uzman hukukçular il ve taşra müftüleri ile Şeyhülislamdır. Şeyhülislam tarafından yasal ilkelerin genel çerçevesi tasvir edilirken, il müftüleri bu çerçeve içerisinde ve bu genel ilkelere sadık kalarak fetva faaliyetini sürdürmektedir.¹⁵⁸ Sonraları fetva faaliyeti kurumsallaşmış ve bunlara farklı görevliler de eklenmiştir.

Fetva veren kişiler, görevlerini icra ederken bazı kaynaklardan faydalanmışlardır. Aynı zamanda medreselerde ders kitabı olarak da okutulan Hanefî hukuk kitaplarından olan Merginani'nin Hidaye, Nesefî'nin Kenzu'd-Dekaik, Kuduri'nin Muhtasar, İbnu's-Saati'nin Muhtar, Tacü's-Şeria'nın Vikaye isimli eserleri müftülerin başvurdukları kaynakların başlıcalarıdır.¹⁵⁹ Fetva verecek kişilerin eğitime büyük önem verilmiş, imkan olması halinde bulundukları bölgede, mümkün değilse İstanbul gibi büyük farklı yerleşim yerlerine giderek ilim tahsil etmiş ve icazet almışlardır.¹⁶⁰ Çok iyi bir eğitimden geçerek ulemadan icazet almış, hatta devletten taltif almış olanları dahi vardır. Bu müftülerin ilimlerini tamamladıktan sonra müftülük ile beraber müderrislik görevlerini de yürüttükleri, hatta müftülerin %90'ının aynı zamanda medresede hoca oldukları tespiti yapılmaktadır.¹⁶¹

---

¹⁵⁷ Elmas, s. 82.

¹⁵⁸ Hosainy, s. 7.

¹⁵⁹ İnanır, s. 92.

¹⁶⁰ Sütçü, s. 504.

¹⁶¹ Sütçü, s. 505.

I. FETVA TEŞKİLATINA İLİŞKİN KAVRAM VE KURUMLAR

Osmanlı hukuk sisteminde fetva vermekle görevlendirilmiş ve devletteki birçok idari birime gönderilmiş müftüler, bulundukları bölgede fetva verme görevlerini sürdürmüş, zamanla başkent müftüsü, Şeyhülislam adıyla anılmaya başlanmıştır. İdari birimlerde yer alan müftüler, görevlerini Şeyhülislamın denetimi altında yürütmüştür. Zamanla kurumsal bir yapı haline gelen fetva teşkilatı, fetvahane ismiyle anılmaya başlanmıştır. Bu bölümde, fetva teşkilatı ve fetvahane kurumu anlatılacaktır.

A. Müftü

Müftü, kendisine bir mesele olarak intikal etmiş hukuki konularda cevabı mezhebinin önde gelen kaynaklarından bularak çıkaran ve buna uygun olarak çözüm sunan İslam hukukçusudur.¹⁶² Daha önce değinildiği gibi müftülük Memlûk Devleti döneminde devlet yönetiminde rol almaya başlamıştır. İslam'ın ilk döneminden Memlûkler'e kadar müftülük, kurumsal herhangi bir tarafı olmayan ilmi bir görev iken, bu dönem sonrasında örgütlenme süreci başlamış ve müftülük yavaş yavaş kurumsal bir hal almıştır.¹⁶³ Osmanlı Devleti'nde bu kurumsallaşmanın dönüm noktası, Fatih Sultan Mehmet devridir. Fatih zamanında merkezîyetçi politikanın bir sonucu olarak başkent müftüsü "Şeyhülislam" şeklinde anılmaya başlanmıştır. İl, ilçe ve kazalardaki bütün müftülükler Şeyhülislamla bağlı bir teşkilat olarak faaliyet göstermişlerdir.¹⁶⁴ Müftülük kurumunun yapısının bozulduğu 17. Yüzyıldan itibaren bazı usulsüzlükler ortaya çıkmış, rüşvet, adam kayırma gibi kötü hasletler kurum içinde yayılarak kurumun bozulmasına yol açmıştır. Tanzimat sonrası önemi daha da artan meclis müftülükleri, onay makamı olarak çalışarak Şeyhülislamın iş yükünü hafifletmiş, meclislerde alınan kararlar kendilerine sunulup anında onay alınabildiğinden meclisler daha hızlı çalışıp hızlı karar alabilir hale gelmiştir.¹⁶⁵

¹⁶² Cin-Akgündüz, s. 264.

¹⁶³ Esra Yakut, "II. Meşrutiyet Döneminde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukuki Düzenlemeler" *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2003-2004, s. 35.

¹⁶⁴ Yakut, s. 36.

¹⁶⁵ Yakut, s. 38.

Osmanlı Devleti'nde müftünün asıl vazifelerinden birisi mahkemeye hukuki görüş beyan etmektir ve müftü bu surette mahkeme pratiğini teori ile zenginleştirip ortaya çıkacak hükümde pay sahibi olmaktadır.¹⁶⁶ Kadıların yargılamada karşılaştıkları zorluklar sebebiyle hukuk bilirkişisi olarak başvurdıkları müftüler, kadıların en yakın yardımcıları ve danışmanları olarak taşrada önemli bir makamı temsil etmiş ve aynı zamanda bulundukları bölgede manevi otorite sahibi olarak bulunmuştur.¹⁶⁷

Müftülerin göreve gelmesi, azli, görev ve yetkilerinin neler olduğu 26 Nisan 1913 tarihli Hükkam-ı Şer'i ve Memurin-i Şer'iyye Hakkında Kanun-ı Muvakkat" isimli kanun ile belirlenmiştir. Buna göre müftüler, idare meclislerinin doğal azalarıdır ve kadılardan gelen şer'i problemleri çözmek ve halkın sorduğu sorularda fetva vermek amacıyla görevlendirilmişlerdir. Asıl görevleri bunlar olmakla birlikte bölge ulemasına başkanlık etmek, medresede görev yapmak gibi görevleri de vardır. (Madde 37) Ayrıca müftülerin hangi esaslara göre seçileceği de uzunca açıklanmıştır. (Madde 38,39,40) Müftünün azledilebilmesi için ağır bazı şartlar aranmıştır. (Madde 41) Devamı maddelerde müftülük görevlilerinden bazılarının da görevleri belirlenmiştir. (Madde 42,43) Müftünün geçim sıkıntısı çekmemesi, fetvanın sıhhati için önemli bir gerekliliktir. Sadece fetva vermekle iştigal eden, başkaca geçim kaynağı olmayan bir müftünün beytülmalden bir miktar ücret alabileceği, geçim sıkıntısı çekmemesi için bunun zorunluluk arz edebileceği ifade edilmektedir.¹⁶⁸

Müftüler, Osmanlı Devleti ilk dönemlerinde sadece merkezlere atanıp ömür boyu görev yaparken, daha sonra kaza, sancak ve kasabalara da müftüler gönderilmeye başlanmış ve her dönemde bu müftülerden fetva almak amacıyla birçok insan çoğu zaman uzun yolculuklar yaparak gelip sorularını ulaştırmıştır.¹⁶⁹ Her müftü, bulunduğu yerleşim yerine bağlı birimlerden ve ayrıca buralarda bulunan medreselerden sorumlu olmuş ve bütün müftüler Şeyhülislama bağlı şekilde hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde her idari birime müftü atanmış ve müftüler bulundukları bölgede görevlerini ifa etmiştir. Müftünün şer'i hukukun temsilcisi olduğunu yukarıda söylenmişti, işte böyle bir

¹⁶⁶ Cebeci, "İngilizce Literatürde...", s. 137.

¹⁶⁷ Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 249.

¹⁶⁸ Koca, "Osmanlılarda...", s. 146.

¹⁶⁹ Sütçü, s. 468.

temsilcinin devlete bir idari birime atanmasının devletçe ayrı bir önemi bulunmakta, atandığı bölgede “Osmanlı Devleti’nin şer’i temsilcisi” olan müftü, devleti bu alanda temsil edip adeta devletin bir yönetim alameti olarak yer almaktadır.¹⁷⁰

Müftülerin çoğunluğu ulema ailesinden gelmekte ve babadan oğula geçen bir meslek gibi halefiyet zinciri görülebilmektedir. Bunun istisnaları olmakla birlikte Gayrimüslim bir aileden gelen müftü bulunmamaktadır, mesleğin özü itibariyle de bu mümkün değildir.¹⁷¹

Müftüler aracı figürlerdir. Hem öğretim üyesi hem bir hukukçu olarak hakim, medrese ve mahkeme arasındaki işleyişe aracılık eden, teorik bilginin pratiğe iletilmesi ve meydana gelmiş somut olaylarda şer’i hukukun uygulanması için aracı görevini üstlenirler. Müftüler aynı zamanda birer öğretim görevlisidirler ancak medresenin sınırlarının ötesinde bilgilerini somut olaylarda kullanıp işlevselleştiren hukukçulardır.¹⁷² Müftüler verecekleri fetvada bulundukları bölgenin sosyal, siyasi ve ekonomik durumunu göz önünde bulundurmak, aynı zamanda o bölgedeki insanların ekseriyetinin mensup olduğu mezhebe göre fetva vermek durumundadır.¹⁷³

1. Müftüde Bulunması Gereken Vasıflar

Fetva verme faaliyeti bir bakıma Hz. Peygamber’den gelen bir miras olarak düşünüldüğünde ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Bu faaliyetin ancak ilimle mümkün olabileceği, yeterli ilme sahip olmayan kişilerin fetva vermesinin caiz olmadığı bilindiği gibi ayrıca müftüde birtakım ahlaki vasıflar da aranmaktadır.¹⁷⁴ Müftü, kendisine aktarılan hukuki problemi Kur’an ve sünnete bakarak, burada hüküm bulamaz ise yine bunların ışığında yukarıda anlatılan birtakım yöntemlerle içtihat ederek çözüme kavuşturur.¹⁷⁵ Müftünün müçtehit olması şarttır. İctihat kapısının kapandığı dönemden sonraki müftülere müftü denilse dahi müftülük şartlarını taşımadıkları, bunların bir

¹⁷⁰ Sütçü, s. 509.

¹⁷¹ Sütçü, s. 496.

¹⁷² Brinkley Messick, “The Mufti, The Text And The World: Legal Interpretation In Yemen”, *Man (New Series)*, Volume 21, Issue 1, March 1986, pp. 103.

¹⁷³ Sütçü, s. 525.

¹⁷⁴ Abay, s. 79.

¹⁷⁵ Atar, “İfta Teşkilatı...”, s. 32.

nakledici ya da hikaye edici oldukları fikri hakimdir.¹⁷⁶ Bilmen'e göre müftü esasen müçtehit demektir, müçtehit olmayan bir kişiye müftü demek doğru olmayacaksa da müçtehitlerin içtihadını taklit, nakil ve hikaye ettikleri için mecazen onlara da müftü denilmektedir.¹⁷⁷ Böyle müftülerin fetva verirken hangi hukukçunun fikrini hangi kitabından naklettiğini mutlaka belirtmesi, yani atıf yapması gerekmektedir.¹⁷⁸ Müftü, sözyle fetva verdiği müçtehidin bilgi ve dirayet derecesini bilmeli, o sözün nereden alındığı ve o kaideye nasıl ulaşıldığıyla ilgili bilgi sahibi olmalıdır.¹⁷⁹

Fetva, gerekli ehliyetle sahip olunması durumunda herhangi bir memuriyet ya da resmi sığata bakılmaksızın herkes tarafından verilebilir.¹⁸⁰ Takva sahibi hukukçular, halk arasındaki itibarları ve meslektaşları arasındaki saygınlıklarına binaen müftülüğü herhangi bir siyasi yetkiye gerek olmaksızın yürütebilirler.¹⁸¹ Ancak bununla birlikte fetva yalnızca ehil olan kişilerce verilmeli, fetva vermeye ehil kişiler de bu görevi almaktan kaçınmamalıdır.¹⁸² Fetva verme vazifesi esasen Halifeye aittir, ancak Halife tek başına bu işin üstesinden gelemeyeceğinden fetva vermeye ehil kimseleri bu konuda görevlendirip ehil olmayan kimseleri bu işten uzaklaştırmak yolu ile bu vazifenin tamamlanmasını sağlar.¹⁸³

Müftülerin sahip olması gereken vasıflar beş başlıkta toplanmaktadır. Bunlar İslam, Adalet, Akıl, Bülüğ ve İlim'dir. Bu şartlar konusunda alimler arasında icma bulunmaktadır.¹⁸⁴ Adalet şartı, müftüde birtakım ahlaki vasıfların olmasını gerektirir. İffet, namus sahibi salih ve dindar olması gereken müftü, sözüne güvenilir ahlaki meziyetlere sahip, adil bir kişi olmalıdır.¹⁸⁵ Müftünün akıllı ve zeki olması, hafızasının kuvvetli olması şarttır. Müftünün nasslara aykırı fetva vermemesi, bilmediği konularda susması, aceleci ve yavaş davranmaması gerekir. Sinirli, aç, susuz, hüzünlü, uykusuz, çok mutlu, hastalıklı, bunalmış olduğu anlarda fetva vermekten kaçınmalıdır. Zamanın

¹⁷⁶ Atar, "İfta Teşkilatı...", s. 34.

¹⁷⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basımevi, Fatih-İstanbul 1967, Birinci Cilt, s. 246.

¹⁷⁸ Atar, "İfta Teşkilatı...", s. 35.

¹⁷⁹ Ayar, "Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği", s. 35.

¹⁸⁰ Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 56.

¹⁸¹ Yaycıoğlu, s. 6.

¹⁸² Şahin, Osman, s. 24.

¹⁸³ Atar, "İslam Adliye Teşkilatı...", s. 123.

¹⁸⁴ Ayar, "Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği", s. 34.

¹⁸⁵ Abay, s. 80.

şartlarını, bulunduğu bölgenin yapısını ve insanların genel durumunu bilmesi gerekir.¹⁸⁶ Müftü, müsteftinin içinde bulunduğu durumun şartlarını ve ihtiyaçlarını, maslahatı da gözetmeli, fetva verirken bunları da göz önünde bulundurmalıdır.¹⁸⁷ Kendisine yöneltilen sorunun hangi zaman, mekan ve şartlarda meydana geldiğini araştırmalı, bu problemin çözümü için gerekirse geçmiş dönem fetvalarından ve mevzuatından yararlanmalıdır.¹⁸⁸

Müftünün sorulan soruya bilgisiz bir şekilde ya da eksik bilgi sahibi iken cevap vermesi, verilen cevap doğru dahi olsa dine karşı cüret, şeriata iftira, İslam hükümlerine karşı laubali hareket, mukaddesata karşı hürmetsizlik olarak kabul edilir.¹⁸⁹ Müftünün ilk olarak araştırması gereken şey, sorulan soruyla ilgili daha önce verilmiş herhangi bir fetva olup olmadığıdır, eğer aynı konuda daha önce fetva verildiyse bu fetvaları da mutlaka okumalıdır.¹⁹⁰ Verilen fetva doğrudan cevaba yönelik ve net olmalı, muğlak cümlelerden kaçınılmalıdır.¹⁹¹ Müftünün bir kimsenin arzularına uygun fetva vermesi de haram kabul edilmekte, fetva verirken bir hakim gibi davranması gerektiği de fetva vermenin kaidelerinden kabul edilmektedir.¹⁹² Fetva isteyen kişi itibar sahibi bir şahıs da olsa müftü Allah'ın hükmü ne ise onunla fetva vermeli, bu uğurda kınanmaktan veya farklı muamele görmekten çekinmemelidir.¹⁹³ Müftünün soruyu önce tam olarak anlaması, daha sonra cevabını eksiksiz bir şekilde açıklaması gerekir, gerektiğinde ilmine güvendiği kişilerle istişare etmelidir.¹⁹⁴ Fetvalarında ne çok katı ne de çok yumuşak olmalıdır. Bir kimsenin söz ya da davranışı kendisini küfre götürebilecek dahi olsa düzeltilmesi mümkün ise müftü onun küfrüne fetva vermemeli, tevbe-istiğfar etmesi gerektiği fetvası vermelidir.¹⁹⁵ Fetva verebilecek yeterliliğe sahip olması durumunda kadı'nın fetva vermesinde ise bir engel yoktur.¹⁹⁶

¹⁸⁶ Abay, s. 86.

¹⁸⁷ Şahin, Osman, s. 120.

¹⁸⁸ Kaya, "Osmanlı Fetvası Üzerine", s. 95.

¹⁸⁹ Bilmen, "Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu", s. 249.

¹⁹⁰ Sava Paşa, s. 34.

¹⁹¹ Abay, s. 95.

¹⁹² Zuhayli, s. 101.

¹⁹³ Atar, "Fetva", s. 494.

¹⁹⁴ Atar, "Fetva", s. 492.

¹⁹⁵ Yusuf Ziya Yörük, "Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 1952, s. 140.

¹⁹⁶ Abay, s. 93.

Müftünün fetva verirken takip etmesi gerekli kaynak esaslı alimlerce belirlenerek sistemleştirilmiştir. Buna göre Hanefi mezhebine göre fetva verilecek bir konuda Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed bin Hasan ortak görüşte ise bu görüşle fetva verilmesi zorunludur; fikir ayrılığı varsa ilk olarak Ebu Hanife, daha sonra Ebu Yusuf, sonra Muhammed bin Hasan, ve daha sonra diğer alimlerin görüşlerine göre fetva verilmelidir.¹⁹⁷ Osmanlı Devleti’nde resmi mezhep Hanefilik olması ve verilen fetvalarda da Hanefi mezhebinin görüşleri esas alınmasına rağmen kimi zaman maslahat gereği, kimi zaman da farklı mezheplerden insanların yoğunlukta olduğu bölgelerde o bölgeye mahsus olarak Hanefi mezhebinin dışındaki mezheplere göre fetva verildiği vakidir, ancak kural olarak müftü hangi mezhepte ise fetva da o mezhepte ve genellikle Hanefi mezhebinde verilmiştir.¹⁹⁸

Müftüler, fetva vermede birtakım kaynaklardan yararlanmış ve fetvaya hazırlık amacıyla bazı kaynakları okumuşlardır. Bu kaynaklar fıkıh kitapları, daha önce verilmiş yazılı fetvalar ve benzeri diğer eserlerdir, fetva vermeye başlayacak olanlar bu eserleri mutlaka okumalı ve hazırlık yapmalıdır.¹⁹⁹

Müftünün verdiği fetvada kaynak belirtmesinin gerekip gerekmediği duruma göre değişir. Halkın fetva istemesi durumunda kaynak belirtmesi gerekmezken bir alime ya da kadıya fetva sunarken kaynak belirtmeli ve o hükme nasıl ulaştığını fetva isteyen ile paylaşmalıdır. Müftünün bazı hallerde kaynak belirtmek zorunda olduğu söylenebilecek iken, Şeyhülislamın kaynak belirtmek zorunda olduğu durum bulunmamaktadır.²⁰⁰

2. Fetva İsteme-Verme Usulü

Fetva almak, müstefti için bir “bilgi adımı”dır, mahkemeden hüküm almak gibi prosedür gerektiren bir işlem değildir.²⁰¹ Ancak yine de, fetva verirken takip edilmesi gereken usul ve kaideler bulunmaktadır. Müftü bütün meselelerde delilleri araştırarak

¹⁹⁷ Pehlül Düzenli, “Osmanlı Fetvasında Muteber Kaynak ve Müftü Bih Mesele Problemi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, 2013, s. 12.

¹⁹⁸ Uriel Heyd, “Osmanlıda Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri-III Levha İle Birlikte”, Çev. Fethi Gedikli, *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1-3, İstanbul 1995, s. 313.

¹⁹⁹ Düzenli, s. 31.

²⁰⁰ Atar, “Fetva”, s. 494.

²⁰¹ Yayıcıoğlu, s. 2.

sonuca ulaşmalı ve ona göre fetva vermelidir. Fetva verirken yararlanılması gereken üç farklı kaynak vardır: Birincisi tamamen din kaynaklı olan şer’i hukuk, diğeri kanunlardan ve Padişah iradesinden oluşan örfi hukuk, sonuncusu ise örf ve adetlerdir.²⁰² Bu kaynaklar müftü tarafından değerlendirilerek oluşan sonuca göre fetva verilmelidir. Bir soruya verilen cevap yalnızca sorunun kapsamı ile sınırlıdır, müftü soruyu aşarak cevapta bulunamaz.²⁰³ İleride örnekleri görüleceği üzere, müftünün verdiği cevaba göre müstefti tarafından bağlantılı ikinci hatta bazen üçüncü bir sorunun daha sorulduğu fetva kayıtları yer almaktadır.

Fetvanın genelliği ilkesi gereği fetvalarda gerçek isimler kullanılmayarak erkekler için Amr, Zeyd, Bekir, Velid gibi isimler; kadınlar içinse Hind, Zeynep, Meryem gibi isimler kullanılmıştır. Fetva kural olarak ortaya çıkan bütün problemlerde ve tüm konularda verilebilir, yukarıda fetvanın tanımı bahsinden de bu husus anlaşılabacaktır. Ancak bazı konularda fetva verilemeyeceği kabul edilmiştir ki bu konular: zarurat-ı diniyye denilen herkesin bilmesi gereken Allah’ın varlığı, zinanın haramlığı gibi konular; ayrıca uzmanlık gerektirip müftünün bilemeyeceği tefsir, hadis gibi konular ile henüz ortaya çıkmamış olup faraziye üzerine sorulan sorulardır.²⁰⁴

Fetvada soru ve cevap kısmı olmak üzere iki bölüm bulunur. Soru kısmı genellikle es-Sual ibaresiyle, cevap kısmı ise el-cevap ibaresiyle başlar. Somut olay özeline inileceğinden soru genellikle uzun ve tafislatlı olur ve çoğunlukla “olur mu?” şeklinde biter. Cevap kısmının sonunda dayanan delil ve kaynaklar belirtilir. Müftü, sorular arasında müracaat sırasına göre hareket edip özel durumlar dışında hiçbir soruya öncelik tanımazlar.²⁰⁵ Fetvalarda mutad olarak kullanılan ifadelerden bazıları şunlardır: “Bu meselede eimme-i Hanefiyye’nin cevabı nasıldır?” , “Beyan buyurulup musab oluna” , “Allahu a’lem”, “Olur; olmaz; caizdir; caiz değildir” vs.²⁰⁶

Fetvanın veriliş tarzları bakımından müftüden müftüye değişiklikler olabilmektedir. Mesela Cemali Ali Efendi uzun süre bekletmemek için penceresinden

²⁰² Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 96.

²⁰³ Yörükan, s. 139.

²⁰⁴ Şahin, Osman, s. 82.

²⁰⁵ Atar, “İfta Teşkilatı...”, s. 43.

²⁰⁶ Atar, “Fetva”, s. 494.

aşağıya zenbil sarkıtır, müstefti sorusunu bu zenbile koyar, ipi çeken Ali Efendi okuyup cevabını yine bu yöntemle aşağı sarkıttı. Kendisine bu yöntemi sebebiyle Zenbilli Ali Efendi denilmiştir.²⁰⁷ Ali Efendi'yi böyle bir yönetime yönelten yoğunluk sonraları altından kalkılamayacak hal alacak, nihayetinde Şeyhülislamlık müessesesi kurumsallaşarak ileride değinilecek olan fetvahanenin ve fetvahanedeki çeşitli görevlilerin doğumu ile sonuçlanacaktır.²⁰⁸

Müçtehit ve müçtehit olmayan müftü arasındaki usul farkı şu şekilde cereyen etmektedir: Müçtehit bir müftü fetva verirken asli kaynaklardan elde ettiği hükümleri doğrudan uygular, asli kaynaklarda bir meseleye uygulayacağı kural yok ise yukarıda bahsedilen usuller çerçevesinde içtihat yaparak problemin çözümünü bulur ve fetvasını verir. Müçtehit olmayan müftü ise ikinci durumda uygulamak üzere İslam hukuku alanında yazılmış kitaplara bakar. Bu husustaki sıra, Hanefi mezhebindeki bir müftü için şöyle olmalıdır: Öncelikle Bidaye, Muhtar, Nikaye, Vikaye gibi kaynakları tarar ve bulduğu hükümle fetvasını verir, bulamazsa yine bu kitapların şerhlerini okur, orada da bulamazsa fetva kitaplarına sıra gelir.²⁰⁹

Berki, fetvanın Şeyhülislamlıktaki seyri hakkında tecrübelerini şu şekilde anlatmıştır: “*Hatırımda kaldığına göre, cevabı müsbet olanlar yeşil atlas torbaya ve menfl olan yani olmaz yazılacak olanlar da pembe bir torbaya kanarak cevabı yazılıp imza edilmek üzere Şeyhülislam'a takdim edilirdi. Şeyhülislam merhum Hüseyin Hüsni Efendi hepsinin bir torbada gönderilmesini emretmiş ve bir müddet böyle yapılmıştı. Lakin merhum, bu usul fazla meşgul ediyor diyerek, eskisi gibi ayrı ayrı torbalarda gönderilmesini istemiş ve öyle yapılmıştır.*”²¹⁰

²⁰⁷ Mehmed Vamık Şükrü Altınbaş, “Fetva Eminleri-1”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Cilt 2, Sayı 10, Ekim 1963, s. 25.

²⁰⁸ Ferhat Koca, “Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvahane”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Ocak-Haziran 1997, s. 136.

²⁰⁹ Bilmen, “Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu”, s. 249.

²¹⁰ Ali Himmet Berki, “Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Makamı”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Cilt 9, Sayı 102-103, Kasım-Aralık 1970, s. 425.

B. Şeyhülislam

Osmanlı Devleti’nde hemen hemen bütün idari birimlere atanan müftüler zamanla belli bir sistematığa kavuşmuş ve başkent müftüsü de ayrı bir önem kazanmıştır. Belli bir zaman sonra ise başkent müftüsü Şeyhülislam olarak anılmaya başlanmıştır. Şeyhülislam’a Osmanlı Devleti’nde “müftülenam” da denilmiş, Şeyhülislamlık makamı ise “meşihat” ve “meşihat-ı islamiyye” olarak anılmıştır. Zamanla ve nihayetinde ise Şeyhülislamlık, bugünkü Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın görev ve yetkileri ile donatılmış bir teşkilat, Şeyhülislam ise Sadrazamdan sonra devletteki en büyük kişi haline gelmiştir.²¹¹

Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamın nasıl ortaya çıktığı ile ilgili üç görüş vardır. Muradjea d’Ohson ve Ali Emiri’nin ileri sürdükleri görüşe göre Şeyhülislamlık, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri vardır ve hatta Osman bey, bu görevi kayınbabası Şeyh Edebalı’ye vermiştir.²¹² Diğer bir görüş ise Katip Çelebi’ye ait olup Şeyhülislamlığın İstanbul’un fethiyle başladığını ve fetih sonrası İstanbul kadılığına atanan Hızır Bey’in ilk Şeyhülislam olduğunu ileri sürer. Bu görüş sahipleri, kanıt olarak Şeyhülislam ifadesinin ilk kez Fatih Kanunnamesi’nde yer almasını göstermektedir.²¹³ Diğer görüş ise 14 ve 15. Yüzyıllarda yaşayan Şemseddin Fenari’nin ilk Şeyhülislam olduğudur ve bu görüşün sahipleri Süleyman Sadeddin, Ahmed Refik, R.C.Repp, Hezarfen Hüseyin Efendi, Karaçelebizade Abdülaziz ve Ahmed Ata’dır.²¹⁴ En çok üzerinde durulan görüş sonuncusudur. Ancak Molla Fenari’nin aynı zamanda kadı oluşu bu görüşün geçerli olamayacağını gösterir zira Osmanlı Devleti’nde fetva kurumunun mahkemede kadıya yardımcı kaynak olarak tevdi edildiği bilinmektedir.²¹⁵

Daha baskın olan görüşe göre Osmanlı Devleti’nde müftülüğün kurumsal kimlik kazanmaya başlaması ve Şeyhülislamlığın doğumu, Bursa kadısı olarak görev yapan Molla Fenari’nin 1425 yılında Bursa müftülüğüne atanması ile gerçekleşmiştir.²¹⁶ Molla

²¹¹ Kaydu, s. 201.

²¹² Kaydu, s. 202.

²¹³ Elmas, s. 53.

²¹⁴ Kaydu, s. 204.

²¹⁵ Elmas, s. 63.

²¹⁶ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislam”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2010, Cilt 39, s. 92.

Fenari Efendi halk arasında oldukça sevilip sayılan bir kişidir, ki Cuma günleri namaza giderken yol kenarlarına dizilen halk onu izlemek için toplandığı bilinmektedir.²¹⁷

Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık ünvanının kullanıldığı ilk resmi belge, Fatih Sultan Mehmed'in Kanunnamesi'dir. Kanunname metni şu şekildedir: “*Şeyhülislam ulemanın reisidir. Ve muallim-i sultani dahi kezalik serdar-ı ulemadır. Vezir-i azam onları riayeten üstüne olmak münasibdir. Ama müfti ve hoca sayır vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır.*”²¹⁸ Kanunnamede müftü ve Şeyhülislam kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır ve bu kullanım 16. Yüzyılın sonlarına kadar bu şekilde devam ettirilmiş, daha sonra bu kavramlar birbirlerinden ayrılmıştır.²¹⁹

Şeyhülislam'ın en temel görevi, devletin hukuki ve idari faaliyetlerinin şeriata aykırı olmaması için Padişaha yardımcı olmaktır, bunu da meclislere iştirak etmekle ve önemli konularda emsal teşkil edecek fetvalar vermekle sağlar.²²⁰ En önemli vasfı ise müftülüktür. Şeyhülislam'ın elindeki en önemli kozu fetvadır, fetva ile Padişahı dahi denetleyebilmesi ve şeriati sadrazama karşı dahi koruyabilmesi mümkündür. Müftülük teşkilatının idaresinden sorumlu olup fetva vermekte en yetkili kişi olan ve ulemanın başkanı kabul edilen Şeyhülislam'ın bunlar dışında kalan yetkileri ölen Padişahın namazını kıldırmak gibi biçimsel görevlerdir, yürütme ve yargı kuvvetleri içerisindeki yetkileri yok denecek kadar azdır.²²¹ Müftülük teşkilatının başında yer alan –baş müftü- Şeyhülislam, gerektiği ölçüde idari birimlere müftüler atayarak bu kurumun işlerliğini sağlar. Müftü atayacağı bölgede hangi mezhepten insanların çoğunlukta olduğunu araştırıp ona göre müftüyü belirler.

Şeyhülislam, Padişahın şer'i hukuka uygunluğunun denetlenmesinde de görevlidir. Şeyhülislam bu denetimi şeriata aykırı bir işleme fetva istenildiğinde fetva vermeyerek sağlayabilir, bazı hususlarda Padişahı uyarmak ve şer'i hukuka aykırı

²¹⁷ Berki, “Osmanlı Türklerinde...”, s. 423.

²¹⁸ “Şeyhülislam, alimler sınıfının başıdır. Padişahı yetiştiren hoca da bunun gibi, alimlerin önderidir. Vezir-i azamın, onlara saygı ve hürmet göstererek onların üzerlerinde yer alması uygundur. Ama müftü ve hoca, diğer vezirlerden bir kademe üsttedir.”

²¹⁹ Ekrem Kaydu, “Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Ankara 1977, s. 205.

²²⁰ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 34.

²²¹ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 34.

kararlardan vazgeçirmek şeklinde de sağlayabilir.²²² Bu hususta Zenbilli Ali Efendi'nin Yavuz Sultan Selim'e sarf ettiği sözler oldukça önemlidir: “Ben senin ahiretin emrine taarruz ediyorum ve bu benim vazifemdir. Eğer af ederseniz necat bulursunuz ve aksi halinde azab-ı azime müstahak olursunuz.” Yine Ebussuud Efendi'nin “Na-meşru nesneye emr-i sultani olmaz” şeklindeki fetvası, Şeyhülislamın Padişaha karşı hukuki bir fren görevi gördüğüne örnek teşkil edecek olaylardır. Şeyhülislam, halife adına hareket ederek ülkedeki şer'i meseleleri verdiği fetvalarla yoluna koymuş, hükümet eylemlerinin şeriata uygun olmasını, uygun olanlara meşruiyet kazandırılmasını sağlamıştır.²²³ Bu da şeyhülislamın devlet içerisinde önemli bir konum elde etmesinde etkili olmuştur.

Şeyhülislam'ın diğer bir görevi ise şer'i hukuk ile örfi hukuku harmanlayarak bir hukuk haritası meydana getirmektir ve bu da fetva mecmuaları ile sağlanmıştır.²²⁴ Müftülerin de fetva mecmuası meydana getirdikleri vakidir ancak bu daha çok Şeyhülislam'ca ortaya konulmaktadır. İlerleyen bölümlerde değinilecek olan bu kitaplar, davaların çözülmesi ve ortaya çıkan meselelerin hallinde büyük öneme sahiptir.

Hezarfen Hüseyin Efendi, Şeyhülislamın rütbesini anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Şeyhülislam, rütbe-i vekalet-i kübra yani vezaret-i uzemadan ala değilse bari beraber ve bazı hususa nazar olursa andan balaterdir... Padişah... nazarında hallal-i müşkilatı enam olan Şeyhülislam vüzeradan mukaddem olup umur-i diniyyede riyaset-i mutlaka sahibi olduğu cihetle vekalet-i kübradan minvecih ala makamdır. Zira devlet umur-ı din üzerine bina olunur, din asıl ve devlet onun fer'i gibi kurulmuştur. Yalnız din reisi Şeyhülislam ve devlet reisi vezir-i azam ve her ikisinin reisi Padişah...tır.*”^{225 226}

²²² Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 37.

²²³ Elmas, s. 148.

²²⁴ Sütçü, s. 465.

²²⁵ “Şeyhülislam, yüksek rütbeli devlet adamlarından üstün değilse bile eşit ve bazı konularda daha üstündür. Padişah nazarında, insanların meselelerine çözüm bulan Şeyhülislam, vezirlerden önde olup din işlerinde mutlak lider olduğu için büyük makam sahibidir. Zira devlet, din işleri üzerine kurulur, din asıl ve devlet onun fer'i gibidir. Yalnız dinin önderi Şeyhülislam ve devlet başkanı Vezir-i azam ve her ikisinin başkanı Padişaktır.”

²²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965, s. 178.

Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde Zenbilli Ali Efendi, İbn Kemal ve Ebussuud Efendi gibi büyük alimlerin Şeyhülislam olması, Şeyhülislamlığın daha güçlü hale gelmesine ve fazlaca önem kazanmasına sebep olmuştur.²²⁷ Şeyhülislam, 18. yüzyılın sonlarından itibaren meşveret meclisine katılmaya başlamış, bu tarihten itibaren devlet yönetiminde daha fazla etkili olarak siyasi kararların alınmasında söz sahibi olarak görülmüştür.²²⁸ Şeyhülislamın daire içerisindeki rolü ve nüfuzu 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar sürekli artış göstermiştir. Meşveret meclislerinde özel bir konuma ulaşmış ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine yaklaşıldığında sık toplanmaya başlayan bu meclislerde Şeyhülislam en güçlü üye haline gelmiştir, hatta kimi toplantıların bizzat Şeyhülislam konağında icra edildiği görülmüştür.²²⁹ Meşveret meclislerinde Şeyhülislamın görüşleri oldukça etkili olmuş, Rusya'nın Kırım'ı işgali sonrası savaş ilan edilip edilmeyeceği konusundaki meşveret meclisi görüşmelerinde Şeyhülislam Dürriyade Mehmed Ataullah Efendi "Moskoflu Kırım'ı açıktan açığa zaptetti, sükut mu edelim?" diyerek net tavrını koymuştur.²³⁰

Devlet görevlileri arasında en yüksek gelirli olanlar arasında Şeyhülislam da sayılmaktadır.²³¹ Şeyhülislam, Kanun-i Esasi'de Heyet-i Vükela'ya dahil bir bakan olarak kabul edilmiş hatta sadrazam ile birlikte diğer bakanlardan ayrı bir statüde yer almıştır.²³² İlmî hiyerarşinin başında Şeyhülislam'ın yer alması dikkat çekici bir durumdur. Kaza sistemi ve medreseler yerine fetvanın ilmî hiyerarşinin başına oturtulması, fetvanın yerel etkileri aşarak devlet düzeyinde etkilere sahip olması önemli ve üzerinde durulması gereken bir husustur.²³³

16. yüzyıla kadar kadı, müftü ve öğretim görevlileri sadrazam tarafından atanırken 1574 yılı itibarıyla bu yetki Şeyhülislama geçmiştir, Şeyhülislamın yetkilerinin artmasında İbn-i Kemal, Zenbilli Ali Efendi, Ebussuud Efendi gibi büyük

²²⁷ Ayar, "Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği", s. 17.

²²⁸ Örsen, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 51.

²²⁹ İpşirli, "Şeyhülislam", s. 95.

²³⁰ Mehmet İpşirli, "Dürriyade Mehmed Ataullah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, Cilt 10, s. 38

²³¹ İpşirli, "Şeyhülislam", s. 93.

²³² 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 27. Maddesi: "Sultan, sadrazamı ve Şeyhülislamı kendisi seçer; diğer nazırlar ise sadrazam tarafından tayin olunurlar."

²³³ Cebeci, "İngilizce Literatürde...", s. 135.

Şeyhülislamların yetişmesi etkilidir.²³⁴ Bu kişilerin göreve gelmesi hem Şeyhülislamlığın nüfuzunu ve önemini artırmış hem de görev ve sorumluluklarını genişletmiştir.²³⁵ 17. Yüzyıl ve sonrasında ise Şeyhülislama yardım etmekle görevli memurlar ihdas edilmiş ve sayıları gittikçe artmıştır.

Değinildiği gibi fetva müessesesi, İslam'ın ilk yıllarından itibaren vardır ve uygulanmaktadır. Fetvanın resmi hale gelişi ve resmi görevlilerin varlığı ise Osmanlı Devleti ile birlikte sağlanmıştır.²³⁶ Osmanlı Devleti'nde zamanla fetva işini üstlenip önemli konulara fetvalarıyla son noktayı koyacak, şehir merkezlerinde fetva verme görevini üstlenmesi için müftüler tayin edecek bir “Şeriat muhafızı” ortaya çıkarılmıştır.

Genel kaide Şeyhülislam'ın hayat boyu görevde kalması iken bunun aksi ilk örnek 1541 yılında ortaya çıkmış, Muhyiddin-i Arabi ve Mevlana gibi mutasavvıflara ağır sözler eden Çivizade Muhyiddin Efendi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından azledilmiştir.²³⁷ Hamidizade Abdülkadir Çelebi Efendi, istifa ile görevi bırakan ilk Şeyhülislam olarak bilinmektedir.²³⁸ Şeyhülislam'ın idamı konusunda ise devlet tarihinde üç örnek bulunmaktadır: Ahidzade Hüseyin Efendi, Hocaşade Mes'ud Efendi ve Feyzullah Efendi.

Müftüler, Şeyhülislama bağlı olarak, onun denetiminde görev yapmışlardır. Müftülerin vazifeye aykırı hareketleri de bizzat Şeyhülislam tarafından cezalandırılmış, bazı yaptırımlar uygulanmıştır.²³⁹ Adapazarı Müftüsü Veliyyüddin Efendi hakkında birtakım şikayetler gelmesi sonucu dönemin Şeyhülislamı tarafından şeriata aykırı fetva vermesi sebebiyle görevinden alınmıştır. Aynı şekilde Menteşe Müftüsü Hacı Ali Efendi de Şeyhülislam tarafından görevinden el çekirilmiştir.

²³⁴ M.Salih Arı, “Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 1994, s. 173.

²³⁵ Talip Ayar, “Osmanlı Devlet Teşkilatında Fetva Eminlerinin Görevleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 38, Erzurum 2012, s. 404.

²³⁶ Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, s. 15.

²³⁷ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 30.

²³⁸ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 32.

²³⁹ Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, s. 47.

Şeyhülislamın en önemli görevlerinden birisi, devlet meselelerinde alınan bir karar ya da yapılan bir hareketin şeriata uygun olup olmadığını denetlemektir.²⁴⁰ Buna örfi hukukun şer'an denetlenmesi denilse yanlış olmayacaktır. Şeyhülislamın, devletin ücra bir köşesinde yaşayan vatandaşın ufak bir hukuki meselesinden Padişahın karar vereceği devlet meselesine kadar denetlemesine açık olmayan alan yok gibidir. Şeyhülislam, Padişahın görüşlerine önem verdiği, çeşitli meselelerde kendisine danışılıp fikir istenilen bir devlet memurudur. Akla gelebilecek her türlü meselede Şeyhülislamın fikrinin sorulduğu görülmektedir. Misalen Kanuni Sultan Süleyman, Şeyh Gülşeni tarafından kendisine takdim edilen kırk bin beyitten oluşan Manevi isimli eseri İbn Kemal'e göndermiş, inceleyerek mütalaa yazmasını istemiştir.²⁴¹

Kimi zaman Osmanlı Devleti'nde mutlak otorite demek olan Padişahı dahi denetleme yetkisi bulunan Şeyhülislam, bu anlamda hassas bir noktada bulunmuş ve şeriati temsil edişine bakılacak olursa manevi bir yönü hep var olmuştur.²⁴² Şeyhülislamlık kurumu, Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfını ve din bürokrasisini meydana getirmiştir.²⁴³

Şeyhülislamlık, 1922 tarihinde kaldırılmış, yerine Şer'iyye Vekaleti kurulmuştur. 1924 yılında hilafetin kaldırılması ile birlikte bu kurum da Diyanet İşleri Başkanlığı'na dönüştürülmüştür. Şeyhülislamlık kaldırıldıktan sonra yerine gelen Diyanet İşleri Başkanlığı her ne kadar fetva vermek ile görevli gibi görülse de, yetki sınırları içerisinde olan fetva, hukuki alanların dışında olup yalnızca dini meseleler hakkında verilebilir, kanunlar ile düzenlenen hukuki konularda söz söyleme yetkisine sahip değildir.²⁴⁴

C. Fetvahane

Osmanlı Devleti'nde müftülüğün 1424 yılında teşkil ettiği ve ilk müftünün Muhammed Şemseddin Fenari Efendi olduğu kabul edilmektedir.²⁴⁵ Şeyhülislamlık makamının ortaya çıkışını Osmanlı Devleti'nin böyle bir kuruma olan ihtiyacı ile

²⁴⁰ Ayar, "Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği", s. 55.

²⁴¹ İnanır, s. 53.

²⁴² Elmas, s. 92.

²⁴³ Koca, "Osmanlılarda...", s. 133

²⁴⁴ Atar, "Fetva", s. 490.

²⁴⁵ Koca, "Osmanlılarda...", s. 134.

açıklamak mümkündür. 14. Yüzyılın sonunda I. Bayezid'in yayılma politikasına manevi bir destek bulma arayışı, 15. yüzyıldaki Batıni-Rafizi hareketlerine düşünsel anlamda karşı durabilecek manevi bir güç arayışı Osmanlı Devleti'ni Şeyhülislamlık müessesesini ortaya çıkarmaya yöneltmiştir.²⁴⁶ Ayrıca Şeyhülislamlık kurumunun ortaya çıkmasında siyasi, sosyal dini birçok sebep etkili olmuş, değişen şartlar ile oluşan ihtiyaçlar sonucu bu üç konuda da işlevsel olan Şeyhülislamlık kurumu doğmuştur.²⁴⁷ Osmanlı Devleti'ndeki ilk dönemlerde Şeyhülislam için özel bir mekan tahsisi yapılmamış ve Şeyhülislamın kendi hanesi ya da fetva için kiraladığı yerde vazife ifa edilmiştir.²⁴⁸

1. Fetvahanenin Doğumu

İlk zamanlarda Şeyhülislamlar, kendilerine sorulan sorulara bizzat cevap verebilmişlerse de, zamanla fetva taleplerinin artması ve Şeyhülslama fetva dışında idari ve bürokratik görevler de verilmesi, Şeyhülislamın bununla tek başına başa çıkmasını imkansız hale getirmiş ve nihayetinde meşihat içerisinde bir “fetvahane” bölümü kurulmuştur.²⁴⁹ Buna göre fetvahaneyi, Osmanlı Devleti içerisindeki fetva faaliyetinin örgütlenmesi şeklinde tanımlamak uygun olacaktır.²⁵⁰

Zenbilli Ali Efendi'nin yaşının ilerlemesi ile sağlığının elvermemesi sebebiyle Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine fetva görevinin aksamaması için Zenbilli, Şeyh Muhyiddin Muhammed b. Molla Bahaeddin Efendi'yi kendisine yardımcı olarak seçmiştir.²⁵¹ Şeyhülislamlığın kurumsallaşmasının adımları da bu olayla birlikte atılmıştır. Muhyiddin Efendi'nin ilk fetva emini olduğu ifade edilmektedir. Bu tarihten sonra, bizzat Şeyhülislam tarafından yürütülen fetva sorusunun alınıp cevabın müsteftiye verilmesine kadarki süreç fetva emini yardımı ile yürütülmüştür.²⁵² Yine Zenbilli Ali Efendi'nin hacca gittiği sürede fetva vermekle görevli sekiz kişinin görevlendirilmesi de Osmanlı Devleti'nde fetva memurlarının ilk kez ortaya çıktığı olay olarak bilinmektedir. Medaris-i Seman müderrisleri olarak adlandırılan bu sekiz kişinin isimleri; Kara Bali,

²⁴⁶ Elmas, s. 52.

²⁴⁷ Elmas, s. 53.

²⁴⁸ Ferhat Koca, “Fetvahane”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, Cilt 12, s. 496

²⁴⁹ Erol, “Fıkıh İlmi...”, s. 268.

²⁵⁰ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 58.

²⁵¹ Koca, “Osmanlılarda...”, s. 137.

²⁵² Ayar, “Osmanlı Devlet Teşkilatında...”, s. 405.

Kara Seyyidi, Seyyidi Çelebi, Gürz Seyyidi, Sarı Gürz, Babek Çelebi, Efdal-Zade oğlu Musa Çelebi, Süpürge Şüca olarak bilinmektedir.²⁵³ Fetva eminliği Zenbilli dönemiyle başlamış ancak sürekli ve zaruri bir görev olarak uygulanmamış, bir süre boyunca münferiden bazı Şeyhülislam döneminde fetva emini ataması olmuştur.²⁵⁴ Zenbilli'nin Muhyiddin Efendi'yi Osmanlı Devleti tarihinde bilinen ilk fetva emini olarak görevlendirmesi sonrası Ebussuud Efendi ile Veli Yegan Efendi; Ebussuud Efendi ile Abadi Mehmed Çelebi; Bustanzade Mehmed Efendi ile Antakyalı Ali Efendi aralarındaki ilişkiler aynı münasebetin ürünüdür.²⁵⁵

Fetva eminliği, Şeyhülislamın fetva verme görevini tek başına getirmesindeki güçlük sebebiyle ortaya çıkmış ve daha sonra “Fetvahane” şeklinde kurumsallaşmış bir görevdir. Fetva emininin ifta faaliyetindeki bu rolü “ikinci adam” olarak tanımlanabilir ancak fetva verme görevinin kendisine verildiğini söylemek mümkün değildir.²⁵⁶ Onun yetkisi, müstefti ile müftü arasındaki aracı rolünden kaynaklanmaktadır.

1826 yılında fetva faaliyetinin icrası için Şeyhülislamlık kurumuna bir daire tahsis edilmiş ve kurum faaliyetlerini artık bu mekanda icra etmeye başlamıştır. Mekan tahsisi Şeyhülislamlığın kurumsallaşmasını oldukça hızlandırmış, ayrıca verimliliği de artırmıştır. Fetva görevlilerinin sayısı artmıştır. Bunların sonucu olarak da fetva emininin görev ve sorumlulukları artmış, önceleri sadece fetva verilmesinde Şeyhülislama yardımcı olan fetva emini, kurumsallaşma ile birlikte oluşan geniş kadronun sorumluluğunu üstlenmiş, önemli bir bürokratik görevli konumuna erişmiştir.²⁵⁷

2. Fetvahane Kurumu ve İşleyişi

Fetvahane, 16. Yüzyıl sonrasında iş yükü artmış olan Şeyhülislama yardımcı olmak üzere özel bir büro olarak ihdas edilmiş bir kurumdur.²⁵⁸ Fetvahane içerisinde yapılan iş bölümüne uygun olarak pusula odası, fetva odası ve i'lamat odası denilen üç

²⁵³ Altınbaş, “Fetva Eminleri-1”, s. 26.

²⁵⁴ Mehmed Vamık Şükrü Altınbaş, “Fetva Eminleri-2”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Cilt 2, Sayı 11, Kasım 1963, s. 24.

²⁵⁵ Altınbaş, “Fetva Eminleri-1”, s. 26.

²⁵⁶ Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, s. 244.

²⁵⁷ Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, s. 246.

²⁵⁸ Yayıcıoğlu, s. 43.

bölüm yer almakta ve bu bölümlerde farklı görevlerdeki birçok memur bulunmaktadır. Fetvahanede görev yapacak memurlar müftü tarafından belirlenmekte ve Padişahın onayıyla atanmaktadır.

Fetvahane aynı zamanda mahkemece verilmiş hükmün sıhhatini kontrol eden bir üst merci konumundadır. Mahkemenin hasımsız davalarda verdiği karar, davacı tarafından fetvahaneye verilip, fetvahane bu kararı tasdik ederse uygulamaya geçilmiştir. Eğer tasdik edilmezse mahkemeye götürülerek karar düzeltilmiştir. İki taraflı davalarda karar aleyhine olan taraf fetvahaneye başvurursa öncelikle kararın usule uygun olup olmadığı incelenerek usule aykırılık varsa bozularak mahkemeye iade olunmuş, yoksa esasen incelenmek üzere Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye'ye gönderilmiştir.²⁵⁹ Burada verilen karara göre ya talep reddolunmakta ya da kabul edilip yeniden incelemesi için mahkemesine gönderilmektedir.

Fetvahane, yapısındaki değişiklikler ve memur sayısındaki artış ile kurumsal bir yapıya bürünmüş, yapılan iş bölümü ile hem bir fetva makamı hem de temyiz kurumu olarak faaliyet göstermiştir. Fetvahanenin nasıl çalışacağı, hangi bölümlerden oluşup hangi bölümün hangi görevi üstlendiği, memurların hangi işleri yapacağı ile ilgili olarak nizamnameler yayınlanmıştır. 1875 tarihli Fetvahane Nizamnamesi, 1913 tarihli Fetva Odası Nizamnamesi en önemlileridir.

16 Haziran 1826 tarihinde yeniçeriliğin kaldırılmasıyla birlikte ocağın merkezi olan Ağa Kapısı, Şeyhülislamlığa verilmiş ve Şeyhülislamlık ilk kez kendine özel bir mekana kavuşmuştur. Yeniçeriliğin hatıralarını tamamen silmek isteyen Osmanlı Devleti idaresinde Ağa Kapısı'nın Şeyhülislamlığa tahsis edilmesini Sadrazam Mehmet Selim Paşa teklif etmiş, II. Mahmud da teklifi yerinde bularak mekanın Şeyhülislamlığa verilmesini, isminin de fetvahane olmasını istemiştir.²⁶⁰ Bu vesileyle Şeyhülislamlık müessesesinin belirli bir mekanda sürdürülen sistematik bir kurum olmasında önemli bir adım atılmıştır.

²⁵⁹ Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 60.

²⁶⁰ Sadık Eraslan, *Meşihat-ı İslamiyye ve Ceride-i İlmiyye Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018, s. 29.

Fetvahanenin başında fetva emini denilen bürokrat bulunmaktadır. Fetva emininin görevi diğer fetvahaneye görevlilerinden sorumlu olmasının yanısıra uygun bulduğu fetvaları Şeyhülislama sunmaktır.²⁶¹ Fetvahaneye gelen bütün evrakları alıp bunların ilgili mercilere dağıtımını yapan, yine kalem işleri ile ilgilenen memur, mülazım odası denilen kalemin sorumlusu “başmülazım”dır. Fetva eminliği önemli bir bürokratik görevdir. Atanmalarında ince elenip sık dokunulup, yetkin kişiler olmalarına önem gösterilir. Fetva eminlerinden daha sonra Şeyhülislamlığa yükselen kişiler dahi bulunmaktadır. Fetvahanenin başında olup tüm birimlerin sorumluluğunu üstlenen görevli olan fetva emininin yardımcısı, “Fetva emini muavini” adı verilen görevlidir.

Fetvahaneden fetva sorulma süreci şu şekilde ilerlemektedir: Müstefti ilk olarak pusula odasına gelerek fetva istediğini belirtir ve bu odada sorusu anlaşılır bir hale getirilerek fetva odasına gönderilir. Burada soru fetva kalıbına sokulup temize çekilerek daha sonra da Şeyhülislama sunulur. Şeyhülislam soruya cevabını kendi el yazısıyla yazıp imzalayarak fetva odasına geri verir. Burada fetva deftere kaydedilir ve bir memur vasıtasıyla müsteftiye ulaştırılır. Bu sürecin tamamı ortalama bir hafta içerisinde meydana gelmektedir.²⁶² Cevabı sözlü olarak isteyenlere fetva odasında cevap verilmekte olup müsteftiden fetva hizmetine karşılık yedi akçe resim alınmaktadır.

Müsteftinin fetvahanede ilk başvuracağı yer olan pusula odası, müsteftinin sorusunun yazılı hale getirilip fetva odasına gitmek üzere müsteftiye verildiği odadır. İlamat odası ise mahkemelerden gelen dava dosyalarının incelenmesi ve kontrolünün yapılmasıyla sorumlu olan, kararın temyizini yaptıran bölümdür. Burada mahkemece verilmiş olan kararların usule uygun ve doğru kararlar olup olmadıkları incelenmektedir. Pusula Odası Görevlileri; “Başmülazım/Kalem Müdürü”, “Kalem Mümeyyizi”, “Mülazimler”, “Telhis-i Muharrerat Memuru”, “Tatbik ve Taharri-i Kuyud Memurları”, “Hulasa-i İlamat Memurları”, “Tebyiz Memurları”, “Evrak ve Harç Memurları” olarak bilinen memurlardır.²⁶³

²⁶¹ Koca, “Osmanlılarda...”, s. 140.

²⁶² Koca, “Osmanlılarda...”, s. 144.

²⁶³ Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, s. 108-111.

İki şubeden oluşan fetva odasının başında reisü'l-müsevvidin denilen memur bulunur. Telif-i mesail ismi verilen şubede, verilmiş olan fetvalar sistematik bir biçimde toplanmakta; taharri-i mesail isimli şubede ise soru kalıpları ve Şeyhülislamın cevapları hazırlanarak kütüklere kaydedilmektedir. Fetva odasının sorumlusu olan reisü'l-müsevvidin, fetva verilmesi için mahkemelerden gönderilen dava dosyası suretlerini düzenleyip inceletir, fetva eminine verir ve sonucu müsteftiye ulaştırırdı. Fetva odasında görevli; Sermüsevvid (Reisül Müsevvidin), Reisül Müsevvidin Muavini, Şifahi Cevap Memuru, Zabt-ı Dava Memurları, Fetva Müvezzii, Murafa'a Memurları, Fetva Tahrir Memurları, Dairelerden ve Vilayetlerden Gelen İstiftalar İçin Görevli Memurlar, Müstediyyat Memurları, İstihzar ve Tahrir-i Fetva Memurları, Hafız-ı Kütüb, Mukayyid, Heyet-i Telifiyye, İstifta Muharrirleri isimli memurlar bulunmaktadır.²⁶⁴

İlamat Odası Görevlileri; İlamat Müdürü, Heyet-i Temyiziyye, Mümeyyizler, Mümeyyiz Muavinleri, Taharri-i Mesail Memuru, Mülahhis, Heyet-i Tahririyye ve Kaydiyye, Evrak Memuru, İlamat Başmukayyidi, Taharri-i Kuyud Memurları, Hüccet Mukayyidleri isimli memurlardır.²⁶⁵

3. Fetva Eminliği

Şeyhülislam, Divan-ı Hümayun'a dahil olmadan yani hükümet işlerine karışmadan önce fetva işleriyle gereği kadar meşgul olabilirken makamın nüfuzu artıp siyasete de dahil olduğunda kendilerine 'emin bir yardımcı' tayin etmeye mecbur olunmuştur.²⁶⁶ Fetva emini, fetva konusunda kendisine güvenilen kimse demektir. Fetvahanenin başında bulunup kurumdaki işleyişten sorumludur. Fetva vermek yetkisi yalnızca Şeyhülislama ait iken fetva sürecini yönetme görevi de fetva eminine verilmiştir. Fetva emini, yukarıda müsteftinin fetvahaneye soru getirmesi ve cevabını alması olarak özetlenen bu süreci koordine ederek yönetmekle sorumludur. Bu süreçte fetva emini başrol oynamaktadır. Fetva emini, fetva odasında yazılmış fetvaları okuyarak eksiksiz bir şekilde Şeyhülislama takdim edilmesini sağlamak, i'lamat odasında da yine kararları inceleyip uygun olanlara 'yazıla' kaydı koyarak ilgili yere ulaşmasını sağlamakla

²⁶⁴ Ayar, "Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği", s. 93-99.

²⁶⁵ Ayar, "Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği", s. 100-107.

²⁶⁶ Altınbaş, "Fetva Eminleri-1", s. 25.

yükümlüdür.²⁶⁷ Son fetva emini Muğlalı Ali Rıza Efendi'ye kadar Osmanlı Devleti'nde toplamda 69 fetva emininin bulunduğu Vamık Şükrü Altınbaş tarafından tespit edilmiştir.²⁶⁸

Fetva emininin görevleri asli ve fer'i görevler olarak ikiye ayrılabilir. Asli görevleri fetva hazırlama görevi, temyiz görevi ve fetvahaneye ile çalışanlarına yönelik görevlerdir. Fer'i görevleri ise dini gün ve gecelerin tespiti, meclis-i intihab-ı hükkam-ı şer'i üyeliği, mecelle komisyonu üyeliği, imam hatip tayin talebinin incelenmesi, görev süresinin uzatılması ile ilgili evrakın incelenmesi, tahkikat görevi, memurlara yemin ettirme görevi, kütüphaneleri denetleme görevi, vefat eden memurların yakınlarına verilecek miktarın tespiti görevleri olarak düzenlenmiştir.²⁶⁹

Şeyhülislam fetvalarına kaynak bulunması ve formüle edilmesi işini fetva eminine yaptırmış, fetva emini Şeyhülislamın iş yükünü oldukça hafifletmiştir. Ayrıca fetvahanenin idaresini yürütmek, fiziki ihtiyaçlarını karşılamak, memurların özlük hakları, terfileri, hareketlerini düzenlemek gibi konularda da fetva emini yetkilidir. Fetvahaneye memurluklarına atamalar fetva emininin atanacak ismi tespiti ve bu ismin Şeyhülislam tarafından onaylanması ile gerçekleşmektedir.

19. yüzyılın başlarında yapılan değişikliklerle Şeyhülislamlığın yapısı değişmiş, aynı zamanda fetva eminine yeni görevler verilmiştir. Fetva emininin; fetva hazırlama/hazırlatma, temyiz, fetvahanenin idaresi, dini gün ve gecelerin tespiti, meclis ve komisyon üyelikleri, memurların atanması ve görev sürelerinin uzatılmasına ilişkin taleplerin incelenmesi, memurlara yemin ettirme, tahkikat şeklinde sekiz başlık halinde incelenebilecek görevleri bulunmaktadır.²⁷⁰

İlamat odasına gelen kararlar mümeyyiz muavinleri ve mümeyyizler tarafından incelenerek görüşleri alındıktan sonra ilamat müdürüne verilmektedir. İlamat müdürü görüşlere katılırsa imzalayıp katılmazsa kendi görüşünü yazarak fetva eminine verip,

²⁶⁷ Ayar, "Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği", s. 91.

²⁶⁸ Bkz. Mehmed Vamık Şükrü Altınbaş, "Fetva Eminleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Cilt 2, Sayı 10,11,12.

²⁶⁹ Ayar, "Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği", s. 146-194.

²⁷⁰ Ayar, "Osmanlı Devlet Teşkilatında...", s. 407-417.

fetva emini ise ilamat müdürünün görüşüne katılıp katılmamasına göre cevap yazdırarak ona göre derkenar düşülmektedir.²⁷¹

Burada Ali Himmet Berki'nin İlamat Müdürü Kayserili İsmail Efendi hakkındaki anlatımlarını aktarmak faydalı olacaktır: “*Medresetü'I-Kuzad*²⁷²dan Hicri 1327 tarihinde mezun olduktan sonra Fetvahane-i Ali'de memur tayin olunmuştum. O tarihte İlamat Müdürü Kayserili İsmail Efendi idi. Kayserili bir tanıdığım bu zatın Develi kazasından olduğunu söyledi. Bu mümtaz İslam hukuku alimi, hayret edilecek bir hatıraya malik ve İslam hukukunda müstesna bir ihataya²⁷³ sahipti. Fetvahane ilamat işlerinin ağırlığı bu zat üzerinde idi. Beş on sene evvel tetkik ettiği bir ilamı ve bu ilama ne icab yazıldığını bile hatırlardı. Yetiştirmek için bize ilam tetkik ettirirdi. Halbuki Fetvahaneye intisab edenler mukayyitlikten ve katiplikten başlayarak istidadına göre tedricen terfi eylerdi. Bunlara ilam tetkikine müsaade olunmazdı. Kendisi her gün on onbeş ilam ve hüccet tetkik eder ve o kadar da okumak üzere evine götürürdü. Ne yazık ki 62-63 yaşlarında akciğer veremine müptela oldu ve yatağa düştü. Bu halde dahi ilam ister, tetkik eder ve mütalaasını yazıp iade eylerdi. İzdırabı arttığı zaman, kısa ilam gönderiniz, diye daireye haber göndermişti. Vefatından üç gün evveline kadar ilam okudu. Emeli, aldığı maaşın helal olması ve vazifesini yaptığı halde kalb huzuru ile alem-i ahirete intikal etmek idi. Hayatımda nüfuz-u nazar ve kuvve-i hafıza sahibi²⁷⁴ bu gibi hiçbir kimseye tesadüf etmedim. Allah kabrini nur ve makamını Cennet buyursun.”²⁷⁵

4. Diğer Fetvahane Görevlileri

Fetva emini muavini, fetva emininin yardımcısıdır. Evrak düzenlemek, mühürlemek konusunda ona yardım eder. Sermüsevvid isimli görevli, mahkemelerden gelen dava suretine tarih koyarak içeriğini inceletir, gerekli görüşmeleri yaparak fetvanın son halini fetva eminine gösterir, ayrıca fetvanın sahibine verilmesini sağlar.²⁷⁶ Sermüsevvid muavini ise, yaptığı bütün işlerde sermüsevvide yardımcı olurdu. Şifahi

²⁷¹ Ayar, “Osmanlı Devlet Teşkilatında...”, s. 409.

²⁷² “Kadı yetiştirilmek üzere var olan medrese.”

²⁷³ “Kavrayış gücüne.”

²⁷⁴ “Derin bakışlı (feraset sahibi) ve hafızası kuvvetli.”

²⁷⁵ Berki, “Osmanlı Türklerinde...”, s. 426-427.

²⁷⁶ Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, s. 93.

cevap memuru, müstefti²⁷⁷yi dinler ve istifta pusulasının²⁷⁸ yeterli olup olmadığını kontrol ederdi. Zabt-ı dava memurları, zabıtları inceleyerek o konudaki şer’i meseleleri araştırır ve görüşlerini yazarak imzalardı. Fetva müvezzii, gelen dava suretleri konusunda araştırma yapar ve bu konuda sermüsevvid ile istişare ederdi. Mahkeme kararlarının incelenmesi ile görevli olan heyet-i temyiziyye, altı mümeyyiz, altı mümeyyiz muavini, bir taharri-i mesail memuru ve umur-ı tahriiriyye memuriyeti ve bir mülahhisten oluşmaktadır.²⁷⁹ Fetvaların yazı haline getirilmesi ve kaydedilmesinden sorumlu olan Heyet-i Tahriiriyye ve Kaydiyye’de ise, bir evrak memuru ve üç yardımcısı, bir ilam mukayyidi ve üç yardımcısı, dört mübeyyiz, bir taharri-i kuyud memuru ve iki yardımcısı, bir hüccet mukayyidi ve yardımcısı vardır.²⁸⁰

5. Bir Temyiz Mercii Olarak Fetvahane

Mahkemece verilen kararın temyiz süreci şöyle gerçekleşmektedir: İlk olarak mahkeme, karar ve evrakları fetvahaneye gönderirdi. Daha sonra fetvahanede dosyanın usule uygun olup olmadığı araştırılıp usule uygun ise fetva emini onaylamış ve daha sonra maddi hata olup olmadığının tespiti için meclis-i tetkikat-ı şer’iyye isimli meclise göndermiştir.²⁸¹ Fetvahane bir kararın hatalı olduğuna hükmederse ‘Esbab-ı Nakziyye’ denilen bozma hükmü ile kararı mahkemeye geri göndermiştir. Mahkemece kimi zaman kadı’nın ilk kararda ısrarcı olduğu da görülmektedir, bu durumda fetvahane daha ayrıntılı bir mütalaa ile ısrarcı olunan kararı temyiz etmiştir.²⁸² Çocuklar, akıl hastaları, bunaklar, maliye ve vakıflar aleyhine verilen kararların temyiz mercii olan fetvahaneye gönderilmesi zorunludur.²⁸³

Fetvahanede bozulan kararlara kaynak olarak İslam hukuku ve fetva kitaplarında yer alan kural ve kaideler gösterilmiştir. Fetvahanenin kaynak olarak aldığı ve kullandığı kitaplardan başlıcaları; Serahsi’nin El-Mebcut’u, Burhaneddin el-Merginani’nin El-Hidaye’si, Cemaleddin Abdürrahim el-İmadi el-Merginani’nin El-Füsulü’l-İmadiyye’si,

²⁷⁷ “Fetva isteyen, sual eden kişi.”

²⁷⁸ “Fetva sorusunun yer aldığı zarf.”

²⁷⁹ Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, s. 102.

²⁸⁰ Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, s. 105.

²⁸¹ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “Ceride-i İlmiyyede Yer Alan Kararlar Çerçevesinde Fetvahanenin Yargı Kararlarını Bozma Sebepleri”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4, Nisan 2012-Eylül 2012, s. 108.

²⁸² Gümrükçüoğlu, s. 108.

²⁸³ Gümrükçüoğlu, s. 107.

Burhaneddin el-Buhari'nin Muhitü'l-Burhani'si, Sadrüşşeria'nın et-Tenkîh'i, Feridüddin Alim b. Ala'nın El-Fetava't-Tatarhaniye'si, Şeyh Bedreddin Simavi'nin Cami'u'l-Fusuleyn'i, Bezzazi'nin El-Fetava'l-Bezzaziyye'si, Tarablusi'nin Mu'înu'l-Hükkam'ı, Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkam'ı, Ebüssuud Efendi'nin Fetava-yı Ebüssuud Efendi'si, Şeyhizade Abdurrahman'ın Mecma'u'l-Enhur'u, Kadızade'nin Netaicu'l-Efkar'ı, İbrahim el-Halebi'nin Mülteka'l Ebhur'u, İbn Nüceym el-Mısri'nin Tekmiletu Furuki'l-Eşbah'ı, Şürünbülali'nin Gunyetu Zevi'l-Erham Dürer haşiyesi, Remli'nin Fetava'l-Hayriyye'si, Kadiri'nin Vakı'atu'l-müftin'i-Fetava-yı Kadri'si, Ankaravi'nin Fetava-i Ankaravi'si, Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetava-yı Ali Efendi'si, Alemgiri'nin El-Fetava'l-Hindiyye'si, Abdullah Efendi'nin Behçetü'l-Fetava'sı ve İbn Abidin'in Reddül-Muhtarı'dır.²⁸⁴ Eserlerin büyük çoğunluğunun Hanefi mezhebini esas aldığı gözetildiğinde, Osmanlı Devleti'nde resmi mezhebin Hanefilik olduğu görülecektir. Ayrıca yine kanunname, nizamname ve talimatnamelere de atıf yapıldığı görülmektedir. Mahkemenin hükme esas aldığı fetvanın yetersizliği sebebiyle dahi kararın bozulduğu olmuştur. Mahkemece Behcetü'l Fetava'daki fetvaya atıf yapılarak karar verilmiş, fetvahane bunu yetersiz bularak Fetava'yı Hayriyye'deki bir fetvayı esas gösterip kararı bozmuştur.²⁸⁵

6. Ceride-i İlmiye

Şeyhülislamlık kurumunun resmi yayın organı olan Ceride-i İlmiyye isimli dergi, içerisinde fetvaların, fetvahane kararlarının, nizamnamelerin yer aldığı bir dergi olup, 1914 ile 1922 yılları arasında yayınlanmıştır. Toplam 79 sayı neşredilmiştir. İçerisinde toplamda 2300 fetva bulunmaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri zamanında, onun teşebbüsüyle yayına başlamıştır.²⁸⁶ Kapak kısmında, Şeyhülislamlığın resmi yayın organı olduğunu gösteren "Meşihat-ı İslamiyye'nin ceride-i resmiyesidir" kaydı yer almaktadır.²⁸⁷ Sayı bilinmemekle birlikte çok sayıda basıldığı ve dağıtıldığı söylenilmektedir. Mehmet Akif Ersoy da bir dönem derginin yayın sorumluluğunu ve başkatipliği üstlenmiş, milli mücadele için Anadolu'ya geçene kadar görevini sürdürmüştür.²⁸⁸

²⁸⁴ Gümrükçüoğlu, s. 109.

²⁸⁵ Gümrükçüoğlu, s. 112.

²⁸⁶ Eraslan, s. 127.

²⁸⁷ Nesimi Yazıcı, "Ceride-i İlmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, Cilt 7, s. 407.

²⁸⁸ Yazıcı, s. 408.

Derginin ilk sayısının başında “İfade-i mahsusa” başlığı ile yayınlanan yazı, derginin çıkarılmasındaki amacı açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre dergi, fetvahane ve diğer ilmi kurumlardaki resmi ve ilmi hususları ortaya koyacak, devlet memurları ve ilim erbabına yardımcı olacak, fetvahanede verilmiş günlük meselelere ilişkin fetvaları yayınlayacak, insanları her konuda bilgilendirecek, müfta bih meseleleri öğretecek, bazı hukuki düzenlemeleri yayınlayacak ve bunun gibi birçok etkisi olacaktır.²⁸⁹ Dergide yayınlanan fetvalardan en dikkat çekici olanlarından çiçek aşısına ilişkin verilmiş fetva, şapka ile ilgili fetvalar ve Birinci Dünya Savaşı’nın başında verilmiş cihat fetvaları gösterilebilir.²⁹⁰ Ceride-i ilmiye dergisinin yayınına son verilmesi saltanatın ilgası sonucu gerçekleşmiş, Şeyhülislamlık kurumu ile birlikte dergi de doğal olarak ortadan kaldırılmıştır.

7. Fetvahane’nin Kapatılması

1 Kasım 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından saltanatın kaldırılması ile Şeyhülislamlık makamı da saltanat ile birlikte ortadan kaldırılmıştır. Şeyhülislamlığın görevleri başta Şer’iyye ve Evkaf Vekaleti’nce yürütülmüş, 1924 tarih ve 429 sayılı Şer’iyye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanun’un 1. ve 2. maddesiyle Şer’iyye ve Evkaf Vekaleti de lağvedilerek onun yerine Başbakanlığa bağlı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.²⁹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı’nın faaliyet alanı açıklanırken "Din-i mübin-i İslam’ın itikadat ve ibadeta dair bütün ahkam ve mesruhihinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi için" şeklinde kayıt konulmuştur, bu da fetvanın konu bakımından oldukça sınırlandırıldığını göstermektedir.

II. OSMANLI HUKUK UYGULAMASINDA ÖNE ÇIKAN FAKİHLER

A. Ebussuud Efendi

Ebussuud Efendi’nin katkılarıyla oluşan derlemeler Osmanlı Devleti’ndeki tüm kadınlara gönderilmiş ve bu derlemeleri alan kadılar artık istedikleri görüşe göre hüküm

²⁸⁹ İsmail Cebeci, “Meşihat Makamının Dergisi: Ceride-i İlmiyye”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 747.

²⁹⁰ Cebeci, “Meşihat Makamı...”, s. 749.

²⁹¹ Koca, “Osmanlılarda...”, s. 151.

verememişlerdir. Düzenlenen konulardaki talimatlara göre hüküm vermek durumunda kalmışlardır ki, bunların belirlenmesinde de Şeyhülislamın doğrudan katkısı vardır.²⁹²

Ebussuud Efendi'nin fetvalarını diğer Şeyhülislamlardan ayırmak ve iki kısımda incelemek doğru olur. Birincisi diğerleri gibi herhangi bir meselede kendisine sorulan sorulara verdiği fetvalardır. İkincisi ise “Fetava-yı Şerife” olarak adlandırılabilir, Padişaha sunulan, tasdik ettirilen ve kimi zaman da tüm kadılara gönderilen, ne şekilde olursa olsun bağlayıcı kurallar halini alan fetvalardır.²⁹³ Bu fetvalar genellikle görüş ayrılığı olan konularda olup, görüşlerden birinin diğerine tercih edilmesi gerekliliğini içerir. Bu yönüyle de günümüzdeki içtihadı birleştirme kararlarını anımsatır. Genellikle uzun metinler şeklinde verilmiş fetvalardır.

B. İbn Kemal

İbn Kemal, Şeyhülislamlık vazifesine getirilmeden önce de ilmiyle dikkatleri çekmiştir. Şeyhülislam olmadan evvel Safevilerle mücadele edilmesi gerektiğiyle ilgili fetva vererek siyasi otoriteyi meşrulaştırmıştır. Molla Kabız isimli bir kişi Hz. İsa'nın Hz. Muhammed (s.a.v)'den üstün olduğunu söylediğinde, kazaskerler ilim bakımından kendisine münazarada cevap vermekte yetersiz kalmışlardır. Kanuni Sultan Süleyman bu olayı görünce Şeyhülislam İbn Kemal'i davet etmiş, o da Kabız'ın bütün iddialarını çürütmüştür.²⁹⁴ Şeyhülislamın ilmi camianın önderi olduğunu gösteren bu hadise, İbn Kemal'in etkisi hakkında da fikir vermektedir.

İbn Kemal'in yüze yakın risalesi olduğu söylenilmektedir. Eğer doğru ise, hayatının her gününde ortalama yirmi sayfa yazmıştır. Ömrünü ilim iştiğine adanmış bir alimdir. Eserlerinin çoğunluğu kendisine sorulan meselelere verdiği cevaplardan ibarettir. “Fetavay-ı Kemalpaşazade der Hakk-ı Kızılbaş” isimli risalesinde Şah İsmail ve taraftarlarının sapkın bir toplum olduğunu, haramları helal saydıklarını, kendileriyle cihat yapılması gerektiğini gerekçeleriyle anlatmıştır.²⁹⁵ İbn Kemal, Hanefi mezhebine göre

²⁹² Yayınoğlu, s. 24.

²⁹³ Ahmed Akgündüz, “Fetava-yı Ebussuud Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, Cilt 12, s. 441.

²⁹⁴ Elmas, s. 69.

²⁹⁵ İnandır, s. 37.

fetva verilirken hangi kaynaklara öncelik verilmesi gerektiğini, hangi alimin görüşünün ilk olarak araştırılması gerektiğini belirlemiş, ihtilaf vukuunda yapılması gerekenleri sıralamıştır.²⁹⁶

C. Zenbilli Ali Efendi

Zenbilli Ali Efendi, Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlığın son haline gelişinde önemli katkısı olan farklı ve baskın karakterli bir Şeyhülislamdır. 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başında yaşamıştır. Kendisinden fetva isteyenlere daha hızlı cevap verebilmek için evinin penceresinden sarkıttığı zenbille soruları alıp fetvayı da yine zenbille aşağı sarkıtması sebebiyle kendisine bu unvan verilmiştir.²⁹⁷ Yavuz Sultan Selim yüz elli kişinin idamına hükmettiğinde Zenbilli Ali Efendi Divan-ı Hümayun'a giderek toplantı halindeki divana girip Padişahla başbaşa görüşmek istemiş, bu cesur davranışı sonrası Padişaha kendisini dinletmiş, nihayetinde yüz elli kişi affedilmiştir.²⁹⁸ Buna karşın Zenbilli çoğu kez Yavuz Sultan Selim'in kararlarını destekleyici olmuş, siyasi kararların mesela Şii Safevilere ve de Memlûklere karşı savaşmak dahil, önlemlerin alınmasının şeriata uygun olduğunu belirleyerek meşruiyetini sağlamıştır.²⁹⁹

---

²⁹⁶ İnanır, s. 93.

²⁹⁷ Yusuf Küçükdağ, "Zenbilli Ali Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2013, Cilt 44, s. 247.

²⁹⁸ Elmas, s. 66.

²⁹⁹ Elmas, s. 69.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETVANIN OSMANLI HUKUK SİSTEMİNE ETKİLERİ

Fetvanın her ne kadar tam anlamıyla bağlayıcı olduğu söylenemese de, herhangi bir hukuki görüş olarak kalmamış, hukuku her alanda etkileyen bir kaynak mesabesinde baskın rol üstlenmiştir. Osmanlı Devleti, içtihat devrinin bitişinden sonra kurulmuş olduğundan, yeni meseleler ortaya çıktığında, taklit yoluyla hüküm belirlenmiş ve fetva kurumu büyük önem taşımıştır.³⁰⁰

Fetva, zor zamanlarda devlet adamlarınca halkın tepkisine karşı bir kalkan olarak kullanılmıştır. Önemli konularda verilen fetvalar ile ihtilaflı meselelerde verilen fetvalar, verildikleri konuda kurallar ortaya koymuş ve konulmuş kurallara da yön vererek şekillendirmiştir.³⁰¹ Fetva, hukuk kurallarının şekillenmesine ve konulmuş kuralların meşruiyetinin sağlanmasına aracılık etmiştir.³⁰² Padişah iradesiyle oluşan örfi hukukun fetvadan destek alması, örfi hukuk düzenlemelerinin şeriata uygunluğunun fetva ile denetlenmesi, fetvanın Osmanlı Devleti'ndeki gücünü göstermektedir.³⁰³

Fetva, sadece gerçekte meydana gelmiş, somut, belirli olaylar üzerine açık ve şüpheden uzak şekilde verilmiş olup, istisnalar dışında Osmanlı Devleti'nde nazari meseleler, tuhaf ve muğlak konular üzerine fetva verilmemiştir.³⁰⁴ Fetvanın fonksiyonlarından birisi, halkın hukuk konusunda bilgilendirilmesi ve bazı konuların halktan herhangi bir kişinin anlayabileceği şekilde izah edilmesidir. Bu sebeple en basit konularda dahi fetva verilmesinden kaçınılmamıştır.³⁰⁵ Dini inançlar ve uygulamalar hakkında ve özel hukukun muhtelif mevzuları hakkında sorulara ilaveten, kamu

---

³⁰⁰ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 8.

³⁰¹ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 45.

³⁰² Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 103.

³⁰³ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 148.

³⁰⁴ Heyd, s. 310.

³⁰⁵ Heyd, s. 311.

hukukunun birçok meseleleri de müftülere arz edilmiştir. Savaş ve barış, idari tedbirler ve ıslahatlar, vergi, ceza hukukunun belirli görünümüleri, bilhassa asilerin cezası, görevlilerin idamı, sultanın tahttan indirilmesi vs. ile ilgili fetvalar bunlara misal olarak zikredilebilir. Umumiyetle sultan, vezir ve yüksek devlet görevlilerince istenilen bu tür fetvalar, genellikle Şeyhülislam tarafından verilmiş olsa da, taşra müftülerince de bu konularda fetva verildiği olmuştur.³⁰⁶

Müftüler bazen de arabulucu yahut hakem görevi görmüştür. Halktan kimseler uyuşmazlıklarını onlara götürerek karar verilmesini istemiş, müftü de verdiği fetva ile taraflardan her ikisini de tatmin edici bir karar ortaya çıkarmıştır. Bu durum ciddi bir şekilde yargı yükünün azalmasını sağlamıştır. Müftü vasıtasıyla aralarındaki uyuşmazlığı çözen taraflar hem zamandan tasarruf etmiş hem de yargı masraflarından kaçınmış olmaktadır.³⁰⁷

Müftülerin fetvaları, genel kabul gördüğünde doktrinin içerisinde de kendisine yer bularak fıkıh kitaplarına alınmıştır. En nihayetinde birer hukuk görüşü olan fetvalar, yalnızca uygulamaya etki etmekle kalmamış, hukuk doktrininin oluşmasına da katkı sağlamış ve böylelikler ileride ortaya çıkacak sorunların çözümünde de birer görüş olarak hazır olmuştur.³⁰⁸

I. FETVANIN OSMANLI HUKUKUNDAKİ ÖNEMİ VE ROLÜ

Osmanlı Devleti'nde fetvaya büyük önem atfedilmiş, fetva birçok bakımdan hukuku doğrudan etkilemiştir. Bu husus Danişmend tarafından kesin bir ifade ile açıklanmıştır: “İslam hukukunda fetva demek, kanun demektir. Bu kanun şu üç unsurun telifinden mütevelliddir: 1) Kuran ve Hadis; 2) İctihad; 3) Örf ve adet.”³⁰⁹ Osmanlı Devleti'nde fetva, zaman ve mekan değiştiğinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamak, genel hükümleri fer'i meselelere uygulamak, dini hükümleri ihtiyaca göre somut olaylara uygulamak gibi faaliyet alanlarına sahiptir.³¹⁰ Müftü, fetva ile yeni bir kural ortaya

³⁰⁶ Heyd, s. 312.

³⁰⁷ Yaycıoğlu, s. 36.

³⁰⁸ Erol, “Fıkıh İlmi...”, s. 268.

³⁰⁹ Danişmend, s. 1.

³¹⁰ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 2.

çıkarmak yerine var olan kurallara göre somut olayda hangi davranışın doğru olduğunu tespit eder.³¹¹

Fetva, hukuktaki canlılığı sağlayan bir içtihat faaliyetidir, İslam hukukunun dinamik yapısında önemli pay sahibidir. Fetva, zaman ve mekandaki değişiklikleri karşılayacak çözümler üretir, bu yönüyle fetvaya “Yaşayan yasama faaliyeti” denilmektedir.³¹² İslam hukukunun durağan bir yapıya sahip olduğu fikri batıda 1960 ve sonrasında artan Osmanlı fetvası ile ilgili yapılmış araştırmalar neticesinde yerini İslam hukukunun özellikle Osmanlı Devleti’ndeki uygulamasının fetvanın etkisiyle dinamik bir yapısının olduğu fikrine evrilmiş ve bu fikir günümüze kadar da varlığını korumuştur.³¹³

Şeyhülislam veya müftülerin verdikleri fetvalar kadılarına yardımcı olarak kanun boşluklarının doldurulmasını sağlamış ve hukukun birçok alanında yararlanılabilecek bir başvuru kaynağı olmuştur.³¹⁴ Bu kaynaktan Osmanlı Devleti’nde yalnızca Müslüman halkın yararlandığını söylemek yanlış olacaktır, zira farklı dinlerden kişilerin karşılaştıkları problemi müftüye sorma imkanı her zaman olmuştur ve bu konuda birçok örnek bulunmaktadır. Fetvanın hukuka en önemli katkısı, yargılamada gösterdiği etkin roldür. Bu etkinlik, yargılama öncesinde birtakım problemlerin yargıya intikal etmeden çözülmesini sağlaması şeklinde ya da kadıların yargılamada önlerine çıkan problemleri müftülere danışarak çözmeleri şeklinde tezahür etmektedir.³¹⁵

Osmanlı Devleti’nde fetva, hukuk ilminin somut olayla bağlantısını kuran, bazen bir hükmün açıklanması anlamında, bazen de hakkında asli kaynaklarda hükmün bulunmadığı konularda içtihat üretme anlamında hukuku canlı ve diri tutarak Osmanlı hukukuna katkı sağlar, aynı zamanda somut olaylarda hangi hükümlerin uygulanması gerektiğini göstererek kaza birliğinin oluşmasında pay sahibidir.³¹⁶ Fetva, ortaya çıkan problemlere çözüm üretmesi açısından hukukun pratik yönünü oluşturmaktadır.³¹⁷

³¹¹ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 7.

³¹² Şahin, Osman, s. 21.

³¹³ İsmail Cebeci, “İngilizce Literatürde Osmanlı Dönemi Fetva Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, 2013, s. 141.

³¹⁴ Aslan, s. 99.

³¹⁵ Koç, s. 118.

³¹⁶ Erol, “Osmanlı Türkçesi...”, s. 49.

³¹⁷ Kılıç, s. 68.

Fetvanın hukuk kurallarını somut olayda uygulama fonksiyonundan yukarıda bahsedilmişti. Fetvanın bu fonksiyonu, hukuku yorumlayarak gelişmesine katkıda bulunan bir faktör olduğunu göstermektedir.³¹⁸ İslam alimlerince fetvanın hukuktaki bu dinamizmi sağlayan bir faktör olması hasebiyle İslam hukukuna “Müftülerin hukuku” da denilmiştir.³¹⁹

Fetvanın bir diğer fonksiyonu ise, herhangi bir hukuki problemi çözülmüş olan halkın hukuki hükümler hakkında aydınlanması ve bilgi sahibi olması, bu minvalde “Kanunu bilmemek mazeret sayılmaz” prensibinin oluşmasını sağlamıştır.³²⁰ Fetva, bir meseledeki hükmün ne olduğunu açıklayarak bu hükmü aykırı hareket edebilecek kişilere karşı caydırıcı etki oluşturabilmekte, bu surette aynı zamanda mahkemeye intikal edebilecek meselelere çözüm getirip yargının iş yükünü hafifletmekte ve yine uygulanacak hüküm için doktrinel kaynak teşkil etmektedir.³²¹ Diğer bir önem ve rolü ise, sistemli bir temyiz mekanizmasının bulunmadığı bir dönemde halk tarafından müftüden istenilen fetva ile yargı kararlarının bir nevi denetlenmesi ve bu surette hukukun işleyişinde düzen meydana getirilmesidir.³²²

II. FETVANIN MAHKEME KARARLARINA ETKİSİ

İslam hukukunda dinamik bir yapıya sahip olan, işleyişe etkisi ve katkısı bulunan fetva müessesesi, Osmanlı Devleti ile birlikte daha geniş bir etki alanı oluşturmuş, yasama ve yürütme ile birlikte yargıda da önemli bir fonksiyona sahip olmuştur.³²³ Osmanlı Devleti’nde müftü tarafından sağlanan hukuk bilgisi, mahkeme içerisinde önemli bir kaynak teşkil etmekte ve dava taraflarının mahkemede kullanabileceği deliller olarak davanın sonucuna etki etmektedir ve bu nedenle de hukuk düzeni içerisinde önemli bir fonksiyona sahiptir.³²⁴

³¹⁸ Erol, “Osmanlı Türkçesi...”, s. 52.

³¹⁹ Kılıç, s. 64.

³²⁰ Atar, “İslam Adliye Teşkilatı...”, s. 119.

³²¹ Emine Arslan, “Karafinin El-İhkam Adlı Eseri Çerçevesinde Fetva-Kaza Mukayesesi”, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 59.

³²² Aslan, s. 99.

³²³ Koç, s. 119.

³²⁴ Cebeci, “İngilizce Literatürde...”, s. 136.

Osmanlı Devleti'nde neredeyse bütün yerleşim yerlerinde müftülerin varlığı, bir anlamda kadıları hukuka uygun karar vermeye mecbur etmekte, verecekleri hükümlerin müftülerce denetlenebileceği gerçeği, onları dikkatli davranmaya itmektedir.³²⁵ Çünkü davayı kaybeden taraf mahkeme hükmünü müftüye götürerek kontrol ettirebilmektedir. Fetva bağlayıcı olmasa da kadı fetvayı gelişigüzel reddedememekte, elinde geçerli gerekçesi olmadan fetvayı reddeden kadı, Divan-ı Humayun'da³²⁶ zor durumda kalmaktadır.³²⁷

Fetva davacı tarafından mahkemeye sunulacaksa davacı ilk önce iddiasını ileri sürer ve yerel müftüden ya da Şeyhülislamdan aldığı iddiasını destekleyici fetvayı da iddiasıyla birlikte davaya sunar. Kadı'nın fetvayı dikkatli bir şekilde tetkit etmesi zorunludur, dava ile uyumlu bir fetva ise ona göre karar vermesi gerekecektir.³²⁸ Sunulan fetvaya uygun olarak karar verildiğinde, kadı'nın kararda fetva ile yargılama konusu olayın uyumlu olduğunu belirtmesi gerekir.³²⁹ Sunulan fetvanın davanın konusu ile uyumlu olması halinde davayı kazandırmaması çok uzak bir ihtimaldir.

Bazen davada fetva, davalı tarafından davaya cevapla birlikte sunulur. Aşağıdaki örnekte davalının sunduğu fetva, dava ile uyumlu olduğundan davanın reddini sağlamıştır:

"...validemiz vefat etmekle menzil-i mezburdan üç sehimden bir sehim hisse bana ve kız karındaşım Aşir Hatun'a intikal etmeğin hisse-i mersumenin icare-i mislini asalet ve vekalet ve verasetim hasebiyle Fatıma Hatun ve zevci İsa'dan talep ederin mezbur İsa'dan sual olunup dedikde İsa cevabında fi'l-vaki menzil-i merkurda bu kadar zaman müteveffat-ı mezbure muvacehesinde sakini olduğumuz mukarrer lakin müteveffat-ı mezbure hal-i hayatında ücret-i şer'i olmamağla bizden bir şey dava etmemişdir deyu halen Şeyhülislam ve müfti ... hazretlerinden yedinde olan fetva-yı şerifesini ibraz ve mezbur İshak Halife mahzarında kiraat olundukda mazmun-ı şerifinde Zeyd fevt olup kebire kızları Hind ve Zeyneb ve Aişe'yi terk etdikde tereke-i Zeyd'den olan bir mülk menzilde Hind zevci Amr ile birkaç sene sakin olup halen Zeyneb ve Hatice bizim

³²⁵ Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 69.

³²⁶ Divan-ı Hümayun, bütün yargı birimlerinin üstünde bir yargı organı olarak mahkemelerce verilmiş hükümleri inceleyen bir mercii, bazı davalar için ise tek yargı mercii idi.

³²⁷ Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 70.

³²⁸ Yaycıoğlu, s. 105.

³²⁹ Yaycıoğlu, s. 108.

hissemizde sakin oldun deyu Amr'dan ücret talebine şer'an kadir olur mu deyu istifta olundukda cevablarında olmazlar deyu buyrulmağın ber muceb-i fetva-yı şerif mezbur İshak Halife bi-vech muarazadan men olunup ma hüve'l-vaki bi'l-ibtiga ketb olundu."³³⁰

331

Fetva uygulamasına, yargılamanın bütün sükeleri başvurabilir. Davacı ya da davalının müftüye giderek yargılama konusu olayla ilgili fetva istemesi mümkün olabildiği gibi, kadı'nın müftüye danışarak vereceği karara esas olmak üzere fetva istemesi de mümkündür. Kadı bakımından bir davada tanık ne ise fetva da odur, bir başka söyleyişle kadı'nın yargılamada başvuracağı hukuki araçlardan birisi de fetvadır.³³² Fetvanın bir "delil" olarak görülebilmesi mümkün ise de, esasen "yargılama sonucunda verilecek karara ilişkin önerilen hukuki görüş" şeklinde nitelendirilmesi daha doğru olacaktır. Fetva da tıpkı tanık, yemin, yazılı belge gibi kadı'nın davadaki hukuki araçlarından biri olmasına karşın dava prosedürü içerisinde daha özel bir konuma sahiptir.³³³

Fetva, kadı için bir danışma aracı olarak kolaylaştırıcı bir role sahiptir, bu sebeple çoğunlukla hassas davalarda daha çok başvurulduğu görülmüştür. Müftünün rolü, teorik hukuk bilgisini somut uyuşmazlıkla birleştirip görüş belirlemektir. Mahkemeye sunulan fetvalar büyük çoğunlukla yargılamanın sonucuna doğrudan etki etmekte ve fetvaya uygun kararlar verilmektedir, geniş ilmi birikime sahip müftüler, kadıları fetvaları ile etkileyip yargılamanın sonucunu belirlemişlerdir.³³⁴

³³⁰ "Annemiz vefat ettiğinden zikredilen yerde üç paydan bir pay hisse bana ve kız kardeşim Aşir Hatun'a geçmekle yazılan hissenin ecrimislini (kira bedelini) asil, vekil ve varis olmam sebebiyle Fatıma Hatun ve kocası İsa'dan talep ederim, adı geçen İsa'dan sorulsun dediğinde İsa cevabında hakikaten adı geçen yerde bu kadar zaman zikrolunan vefat etmiş kişi karşısında oturmamız kararlaştırılmış ama vefat eden kişi hayattayken ve şer'i ücret yokken bizden bir şey talep etmemiştir diye halen Şeyhülislam ve müftü hazretlerinden elinde olan fetvasını gösterip zikrolunan İshak Halife huzurunda okunduğunda şerefli sözlerinde; "Zeyd ölüp büyük kızları Hind ve Zeynep ve Ayşe'yi terk ettiğinde Zeyd'in terekesinden bir taşınmazda Hind, kocası Amr ile birkaç yıl oturup hala Zeynep ve Hatice bizim hissemizde oturdun diyerek Amr'dan ücret talep etmeye şeriata göre hak kazanır mı" diye fetva sorduğunda cevaplarında olmazlar diye buyurulmuş olmak üzere fetva gereği, zikrolunan İshak Halife haksız olduğu davadan reddedilip talep üzerine yazıldı."

³³¹ Coşkun Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 61 Numaralı Sicil (M. 1655)*, Cilt 27, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 256.

³³² Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 67.

³³³ Yayıoğlu, s. 112.

³³⁴ Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 68.

Kadı'nın yargılamada müftüden yardım alması ve fetva istemesi mümkün olup Mecelle'nin 1811. maddesinde de kanunlaşmıştır. Buna göre: “*Hakimin ledel-hace aherden istifta etmesi caizdir.*”³³⁵ Yani kadı, muhakemede uzman görüşünden yararlanabilecek ve hükmünü ona göre kurabilecektir.

Kadı, eldeki deliller ışığında dava konusu olayın nasıl gerçekleştiğini net olarak görse dahi müftüden dava hakkında fetva isteyebilir ve yine bu durumda da tarafların sunduğu fetvayı incelemek zorundadır. Çünkü fetva, olayın oluşunu açıklamaktan ziyade, meydana gelen mesele ile ilgili hukuki görüş istişaresi mahiyetindedir.³³⁶ Kadı'nın araştırması gereken husus, fetvada yer alan hukuki problem ile davadaki yasal problem arasındaki uyum ve benzerliktir, bu uyumun olması halinde fetva davada esas alınabilir, aksi halde alınamaz.³³⁷ Bu uyumun varlığına da kadı karar vermektedir.

Fetvanın bir meseleye uygulanabilmesi için, dava konusu ile fetvanın birbiri ile örtüşmesi şarttır. Kadı sicilinde yer alan bir Padişah fermanında da bu hususun göz önüne alınması istenilmiştir:

“...arz olunduğu üzre olup fetva-yı şerife davasına muvafık³³⁸ ise ... davasına muvafık fetva-yı şerifesi mucebince amel edip ... kadimden³³⁹ olageldiğinden ve fetva-yı münife muhalif ol vechle dahl ve taarruz ettirmeyip ... şer-i şerife ve fetva-yı münife ve kadimden olagelene ve emr-i hümayunuma muhalif kimesneye iş ettirmeyesiz, şöyle bilesiz alamet-i şerifime itimad kılasız.”^{340 341}

Mahkemede kadı'nın zor ve hassas konularda danıştığı bir makam olarak müftü ve fetva kurumu, bu anlamda hukuk bilirkişiliğine benzemektedir. Tarafların başvurduğu hukuk uzmanı bilirkişi, o konudaki görüşlerini ifade ederek yargılama sonucunu etkileyebilmekte yahut bizzat kadı tarafından dava konusu hakkındaki hukuki görüşü

³³⁵ Hakimin ihtiyaç halinde diğer kimselerden fetva-görüş istemesi caizdir.

³³⁶ Yaycıoğlu, s. 115.

³³⁷ Yaycıoğlu, s. 118.

³³⁸ “Uygun.”

³³⁹ “Eskiden beri.”

³⁴⁰ “Sunulduğu gibi olup fetva ile dava uyuşuyor ise, davasına uygun fetva gereğince iş görüp, eskiden beri olagelen ulu fetvaya aykırı o yönde karıştırmayıp saldırtmayıp şerefli şer’e, ulu fetvaya ve eskiden beri olagelene ve mübarek emrime aykırı kimseye iş ettirmeyin, bunu böylece bilin, şerefli alametime güvenin.”

³⁴¹ Coşkun Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (M. 1666-1667)*, Cilt 17, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 884.

sorularak karar vermesi için yardımı alınmakta, kararını destekleyip yoğunlaştırmak için destek sağlanmaktadır.

Müftülerin faaliyetleri teorik ve doktriner alanda olmakla birlikte hukukun kaynaklarından biri haline gelecek vasıflara sahip olmuştur.³⁴² Bu faaliyetler, hukukun gelişen sosyal ve siyasal yapıya ayak uydurmasında ve değişen zamanla birlikte farklı meselelere cevap verilebilmesini önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Kadıların, karar verirken belirli fetvalardan yararlanmaları ve müftülerden yardım almaları, ülkede yargı birliğinin oluşmasına ve iç denetim mekanizmasının işlemesine de katkı sağlamıştır.³⁴³

Fetva isteme konusunda din ve sosyal sınıf farkı olmamakla birlikte, isteyen herkes karşılaştığı meselede müftüden fetva sorabilmiştir, Gayrimüslimler de aralarındaki davalarda müftüden aldıkları fetvayı emsal olarak sunabilmişlerdir.³⁴⁴ Nitekim Eyüp Mahkemesi'ndeki bir karar da bunu doğrulamaktadır. Kararda, ölen bir kişinin cizyesinin oğlundan alınamayacağına ilişkin fetva sunan Gayrimüslim Osmanlı Devleti vatandaşının davayı kazandığı görülmektedir:

“... Çekmece-i suğra muzafatından ... Ortoz v. Maskulyo ve Velabat v. Yorgi ve Tanaş v. Yani nam zimmiler ve sair ahali, mecliste işbu hamilü'l-vesika Dimitri v. Korteş nam nasrani muvacehesinde her biri üzerine dava ve takrir-i kelam edip mezbur Dimitri'nin babası olup bundan akdem halik olan Korteş nam zimminin helaki gününden tarih-i kitaba gelince iki sene olmağla beher sene beş yüz akçeden iki senede zimmetine lazım gelen iki bin akçe haracını cem'a memur olanlar bizden mukaddema almış idi, halen biz dahi oğlu merkum Dimitri yedinden taleb eylediğimizde edadan imtina eder sual olunup aliverilmesi matlubumuzdur dediklerinde Dimitri cevabında fi'l-hakika babam halik-i merkum hal-i hayatında zimmetine lazım gelen harac ve cizyesini eda ederdi, lakin helakinden sonra lazım gelmemenin edadan imtina ederin deyu halen Şeyhülislam ... hazretlerinden yedlerinde olan fetva-yı şerifi ibraz edip ve ahali-i karye-i mezbure muvacehelerinde kıraat olundukda Zeyd-i zimmi fevt oldukda cizye cem'ine memur olanlar Zeyd'in oğlu Amr'dan Zeyd için cizye almaya kadir olurlar mı deyu istifta

³⁴² Atar, “Fetva”, s. 487.

³⁴³ Atar, “Fetva”, s. 487.

³⁴⁴ Aslan, s. 90.

olundukda cevablarında olmaz deyu buyrulmağın mucceb-i fetva-yı şerife ahali-i karye-i merkume bi-vech taarruzdan men birle ma hüve'l-vaki bi't-taleb ketb olundu."³⁴⁵ ³⁴⁶

Yargı görevini yerine getirmek üzere bazı memurlar atanmıştır. Bu memurları kaza fonksiyonu içerisindeki görevi itibariyle; asıl olan memurlar ve yardımcı memurlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Atar, asıl olan memurları kadılar olarak belirtmiş, yardımcı memurlar için de dokuz memurluk tespit etmiştir. Müftülerin aralarında en aktif görevli olarak sayılabileceği bu memurlar; avukatlar, savcılar, noterler, zabıt katipleri, mübaşir, kasım, müzekki ve tercümandır.³⁴⁷

Dava konusu meseleyi ayrıntılarıyla araştırmaya fırsat bulamayan kadı, müftüden görüş istediğinde müftü doktrinde araştırma yaparak incelemelerde bulunur ve meselenin hükmünü tespit eder.³⁴⁸ Burada güncel hukuk ile karşılaştırma yapılacak olursa, günümüz usul kanunlarına göre bir hakimin hukuki konuların tamamına vakıf olduğu varsayımı ile hukuk bilirkişisine başvurmanın kural olarak mümkün olmadığı bilinmektedir, bir hakim uzman görüşüne başvurabilse de bu uzman yalnızca hukuk dışındaki konularda görüş belirtebilir, görüldüğü gibi Osmanlı hukukunda bunun tersi mümkündür.

Vergilerle ve devlet yetkililerinin halka karşı olan davranışlarıyla ilgili meselelerde kadı genellikle bir müftü görüşüne başvurmak ister, bu onun idare karşısında tarafsızlığının zedelenmesini istememesinden kaynaklanır, zira kadı hem yargı süjesi ve hem de aynı zamanda bir idare adamıdır.³⁴⁹ Yeni ortaya çıkan suç tiplerinde, örneğin cenin düşürme suçunda ebelere verilecek cezanın belirlenmesi aşamasında ulülemr,

³⁴⁵ "Küçükçekmece şubesinde Ortoz v. Maskulyo, Velabat v. Yorgi ve Tanaş v. Yani ismindeki zimmiler ve diğer halk, mecliste bu vesikanın sahibi Dimitri v. Korteş ismindeki Hristiyan karşısında herbiri üzerine dava ve ifade bulunup zikrolunan Dimitri'nin babası olup bundan önce ölen Korteş ismindeki zimminin ölüm gününden tarihe göre iki sene geçmiş olmakla herbir sene beş yüz akçeden iki senede kendisine verilmesi gereken iki bin akçe haracını toplamaya memur olanlar bizden eskiden almıştı, biz de oğlu adı geçen Dimitri'den talep ettiğimizde vermekten kaçınır, kendisinden sorulup alınması talebimizdir dediklerinde Dimitri cevabında gerçekten babam hayattayken elinde bulunan varlıklara gereken haraç ve cizyesini verirdi, ama öldükten sonra vermek gerekmediğinden ödemekten kaçınırdım diye halen Şeyhülislam hazretlerinden elinde olan fetvayı sunup ve zikrolunan köyün halkı karşısında okunduğunda "Zimmi olan Zeyd öldüğünde cizye toplamaya memur olanlar Zeyd'in oğlu Amr'dan Zeyd için cizye alabilirler mi" diye fetva sorulduğunda cevaplarında olmaz diye buyrulmakla fetva gereği, zikredilen köyün ahali haksız saldırıdan yasaklandı, talebe binaen yazıldı."

³⁴⁶ Yılmaz, Cilt 27, s. 204.

³⁴⁷ Atar, "İslam Adliye Teşkilatı...", s. 93-147.

³⁴⁸ Aslan, s. 92.

³⁴⁹ Aslan, s. 94.

Şeyhülislamdan fetva isteyerek aldığı fetvaya göre belirleme yapmakta, bu da örfi hukukun oluşumunda fetvanın etkisini göstermektedir.³⁵⁰ Bunun gibi kadı'nın üzerindeki sorumluluğu ve yükü paylaşmak istediği meselelerde müftünün yardımından faydalandığı görülmektedir. Vakıflarla ilgili hususlar ve yetim mallarında yapılacak tasarruflarla ilgili davaları da bu kategoriye dahil edebiliriz. Üsküdar Mahkemesi'nin Hicri 925 tarihli kararında yetim hakkı mevzuunda alınan fetvaya göre hüküm kurulduğu görülmektedir:

“... Ömer b. Ali fevt oldukda vasi nasb olunan İlyas b. Hasan meclis-i şer'a Bahşı b. İsa'yı ihzar edip sabıkan benim vasi olduğum yetimlerin bir ineğin sen sığırtmaç iken kurda yedirdin kadı tazmin ettirdi şimdi altı yıldan sonra kurd yiyen ineğin danasını ben bile aldım deyu niza edersin hal budur ki ineğini kurd yemiştir onun danasın sen bile aldım dediğin takdirce dahi yetimin olmasına müfti-i zamandan fetvam vardır deyip ibraz ettikde vakıa dediği gibi cevap buyrulduğu sebebdan zikr olan inek mezkur yetimlere hükm olundu.”^{351 352}

Yetim malları konusunda diğer bir fetva ise şöyledir:

“Bir yetim “ben baliğ oldum” diye emlakini bey eylese kavli muteber midir? Elcevap: Muteberdir, eğer simasına düşerse bülüğiyet.”^{353 354}

Kadı'nın müftüden hukuki görüş alması bağımsızlığını ve tarafsızlığını zedeleyici bir husus değildir, çünkü her ne kadar hukuk bilirkişisi olan müftü ile istişare etse de vereceği kararda tamamen hürdür, kararını olabildiğince hatadan ayıklamak için böyle bir yardıma başvurmaktadır.³⁵⁵ Fetvanın Osmanlı hukukunda bu kadar önemli role sahip

³⁵⁰ Koç, s. 138.

³⁵¹ “Ömer b. Ali öldüğünde vasi tayin edilen İlyas b. Hasan şer meclisinde Bahşı b. İsa'yı hazır edip bundan önce benim vasi olduğum yetimlerin bir ineğini sen çoban iken kurda yedirdin, kadı tazminat ödetti, şimdi altı yıl sonra kurdun yediği ineğin danasını ben aldım diye anlaşmazlık çıkarırsın, durum böyledir ki, ineği kurd yemiştir, onun danasının yetimin olmasına zamanın müftüsünden fetvam vardır diye sunduğunda meydana gelen işe söylediği gibi cevap verilmiş olması sebebiyle inek, zikrolunan yetimlere hükmolundu.”

³⁵² Coşkun Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (M. 1518-1521)*, Cilt 2, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 149.

³⁵³ “Bir yetim, ben bülüğa erdim diyerek malını satsa yaptığı anlaşma geçerli midir? Cevap: Yüzünde bülüğa erme belirtileri varsa geçerlidir.”

³⁵⁴ İnanır, s. 179.

³⁵⁵ Atar, “İfta Teşkilatı...”, s. 48.

olmasında, kadıların verecekleri kararın doğru olmasını ve Divan-ı Hümayun'dan dönmemesini istemelerinin payı büyüktür.³⁵⁶

Üsküdar'da meydana gelen bir olayda helası yıkılan kimse, faili mahkemeye getirerek aynı zamanda aldığı bir fetvayı da mahkemeye sunup failin tazir ile cezalandırılmasını sağlamaktadır:

“... Üsküdar subaşısi Mustafa Bey, İsa nam kimesneyi meclis-i şer’ a getirip takrir-i meram kılıp eyitdi ki mezbur İsa, Solak nam kimesnenin helasını yıkıp elinde olan fetva mucebince ta’zire müstahak olup tescil olundu.”^{357 358}

Bazı mahkeme kararlarında, mahkemeye getirilen fetvanın metni karar nüshasına alınarak kararın hangi fetvaya göre verildiği açıklanmaktadır. Bir kadının kocasına kendisine iyi davranması karşılığında vereceği vakıf, bu konuda alınan fetvanın mahkemeye sunulması sonucu fetvayı dayanak gösteren mahkeme kararıyla vakıf geri alınmıştır:

“... Şeyhülislam hazretlerinin ünvanıyla mu’anven fetva-yı şerife ibraz edip nazar olundukda mazmun-ı şerifde Hind icare-i muaccele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf menziline zevci Zeyd’e bana cevır ü eziyyet etmeyip benimle hüsn-i zindegane edersen senin olsun deyu izn-i mütevellî ile ferağ, Zeyd dahi ol şartla tefevvuz ve kabul eyledikten sonra Hind ferağ-ı mezbur muteber değildir deyu ol menzili Zeyd’den alıp zabta kadire olur mu deyu istifta olundukda, cevabında olur deyu buyurulmağın ... zevci mezbur Mehmed Bey bana cevır ü eziyyet etmeyip benim ile hüsn-i zindegane edersen senin olsun deyu mütevellî-i mezbur izniyle bizim huzurumuzda ferağ mezbur Mehmed Bey dahi ol şartla tefevvuz ve kabul eyledi, bu hususa şahidleriz şehadet dahi ederiz deyu her biri eda-i şehadet-i şer’iyye eylediklerinde ba’de şehadetleri makbule olmağın ber

³⁵⁶ Erol, “Osmanlı Türkçesi...”, s. 65.

³⁵⁷ “Üsküdar subaşısi Mustafa bey, İsa adındaki kişiyi şer meclisine getirip derdini anlatıp dedi ki, zikrolunan İsa, Solak adındaki kişinin helasını yıkıp elinde olan fetva gereğince tazir cezası almayı hak etmekle, tescil edildi.”

³⁵⁸ Coşkun Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (M. 1534-1536)*, Cilt 4, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 129.

muceb-i fetva-yı şerife menzil-i mezburu müvekkile-i mezbura teslim etmek üzere Mehmed Bey'e tenbih olunup ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu."³⁵⁹ ³⁶⁰

III. ŞEYHÜLİSLAM FETVASI VE ETKİLERİ

Ulema içerisinde bir numaralı şahsın Şeyhülislam oluşu, onun fetva vermek gibi oldukça tesirli bir güce sahip oluşundan ileri gelmektedir.³⁶¹ Devam eden bir davada bir tarafın getirdiği Şeyhülislam fetvası, müftü fetvasına oranla çok daha fazla etkili olmaktadır. Şeyhülislam fetvalarının günümüz Yargıtay kararlarıyla da benzerlikleri bulunmaktadır.

Devlet idaresi, birçok zaman danışma organı olarak Şeyhülislam fetvasına başvurmuştur.³⁶² Osmanlı Devleti'nde devlet adamları tarafından taslak halinde hazırlanan düzenleme ve değişiklikler, dönemin Şeyhülislamına gösterilerek fetva vermesi istenilmiş, Şeyhülislam da fetvasında bu taslağın şeriata uygun olup olmadığı ya da şariatın bu konuya değinmeyerek düzenleme yapılmasını serbest bıraktığı gibi belirlemeler yaparak meşruiyetini tespit etmiştir.³⁶³ Kimi zaman da bizzat Padişah tarafından, çıkarılmış olan bir kanunnamenin şeriata uygun olduğunu tespit etmesi ve bu hususta meşruiyetinin sağlanması için Şeyhülislama başvurulmuştur.³⁶⁴ Şeyhülislamın Osmanlı Devleti içerisinde bu derecede önemli konuma ulaşması, verdiği idari fetvalar ile de doğrudan ilişkilidir.³⁶⁵

³⁵⁹ "Şeyhülislam hazretlerinin ismi ile ünvanlanmış fetva sunup bakıldığında şerefli sözde "Hind, doğmuş ve doğacak olan kira alacaklarını ve kullanımında olan vakıf yolunu kocası Zeyd'e, bana zulüm ve eziyet etmeyip benimle iyi geçinirsen senin olsun, diye vakıf mütevellisinin izni ile bağış, Zeyd de o şartla üzerine alıp kabul ettikten sonra Hind, zikrolunan bağış geçerli değildir, diye o yolu Zeyd'den alıp alıkoyabilir mi diye fetva sorulduğunda, cevabında olur diye buyurulmakla kocası zikrolunan Mehmed Bey, bana zulüm ve eziyet etmeyip benim ile iyi geçinirsen senin olsun diye zikrolunan mütevellinin izniyle bizim huzurumuzda bağış, zikrolunan Mehmed Bey de o şartla üzerine alıp kabul etti, bu konuda şahitleriz, şahitlik ederiz diye herbiri mahkeme huzurunda şahitlik ettiklerinde, sonra şahitlikleri kabul olmakla, fetva gereği zikrolunan yolu zikrolunan müvekkile teslim etmek üzere Mehmed Bey'e öğütlenip talep edilmesi karşılığında yazıldı."

³⁶⁰ Yılmaz, Cilt: 17, s. 128.

³⁶¹ Elmas, s. 149.

³⁶² İnandır, s. 70.

³⁶³ Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 43.

³⁶⁴ Örsten, "Osmanlı Hukukunda Fetva", s. 44.

³⁶⁵ Michael M. Pixley, "The Development and Role of the Şeyhülislam in Early Ottoman History", *Journal of the American Oriental Society*, Volume 96, Issue 1, January-March 1976, pp. 91.

16. yüzyıl ve sonrasında devlet meselelerinde Şeyhülislam görüşüne müracaat edilme oranı sürekli artmış ve bir süre sonra Şeyhülislam, idarenin içerisinde kendisine yer bulabilmiştir. O kadar ki, I. Ahmet'in vefatı sonrası devletin ileri gelenleri, Şeyhülislam Hocazade Esad Efendi'nin evinde toplanarak Şeyhzade Mustafa'nın cülusuna karar vermiş ve biat etmişlerdir.³⁶⁶ Siyasi konularda 16. Yüzyıl ve sonrasında Şeyhülislam genellikle konunun içerisinde yer almış, hem bizzat siyaset içerisinde yer alıp hem de verdiği fetvalarla siyasete etki etmişlerdir.³⁶⁷ Devlet yönetiminde hoşuna gitmeyen yönler gören ya da devletin işleyişinde değişikliğe gidilmesi gerektiğini savunan kişilerin yapması gereken ilk iş, dönemin Şeyhülislamının desteğini arkasına almaktır.³⁶⁸ Bir devlete savaş ilan edilecekken Şeyhülislam fetvasının alınması gerekliliği savaş ilanının meşruiyetini sağlamak için bir ihtiyaç halini almış ve 1516'da Mısır'a savaş ilan edilirken Şeyhülislam Cemali Ali Efendi'den, 1570'te Venedik'e savaş ilan edilirken Ebussuud Efendi'den fetva alınmıştır.³⁶⁹ Bununla birlikte Şeyhülislam fetvası, kadı'nın bir hükmü geciktirmesi sebebiyle görevden alınması gerektiğini ifade edebilecek ölçüde etkisi geniş bir alandır. Aşağıdaki fetvada, hakkın kime verilmesi gerektiği belli iken bir tarafı koruyup karar vermeyen, hükmü erteleyen kadı'nın azledilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Akmahmudzade Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi³⁷⁰'nin bu fetvası, fetvanın yargıya etkisi konusunda güzel bir örnektir:

“Zeyd, Amr ile bir hususa müteallika davasında Bekir-i Kadı'ya mürafaa olup hak Zeyd'in yedinde olduğu sabit olmuşken kadı Amr'ı himaye edip 'ben bu hususu hüküm etmem' deyip hükmü tehir eylese kadıya ne lazım olur beyan buyurup müsab olalar. Elcevap: Allahu a'lem asim olup azle müstahik olur.”^{371 372}

Şeyhülislamlar kimi zaman reayadan herhangi bir kişinin meselesini çözmeye yönelik, kimi zaman da Padişahın kendilerine yönelttiği devlet meselelerine çözüm

³⁶⁶ İpşirli, “Şeyhülislam”, s. 94.

³⁶⁷ Arı, s. 174.

³⁶⁸ Elmas, s. 127.

³⁶⁹ Arı, s. 174.

³⁷⁰ I. Mahmud devrinde 1746 ile 1748 yılları arasında Şeyhülislamlık yapmıştır.

³⁷¹ “Zeyd, Amr ile bir konuya ilişkin davasında kadı olan Bekir'in huzurunda duruşma yapıp hakkın Zeyd'e ait olduğu ortaya çıkmış iken kadı Amr'ı koruyup, ben bu konuda hüküm vermem, diye hükmü ertelese kadıya ne gerekir, beyan buyurup sevap kazanalar. Cevap: Allah biliyor ki, günahkar olup görevden alınmaya layık olur.”

³⁷² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, Seçil Ofset, İstanbul 2015, s. 111.

getirmeye yönelik fetvalar vermişlerdir. Şeyhülislam fetvasını, soran kişiye ve konuya göre genel ve özel fetvalar olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Şeyhülislamlık makamı, devlet genelinde bir kural konulması, genel bir uygulamanın belirlenmesi konusunda doğrudan etkiye sahiptir. Şeyhülislam Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi'nin para vakfı hususunda koyduğu kural doğrultusunda onun döneminde para vakfı meşru görülmemiş ve yasaklanmış, daha sonra onun yerine göreve gelen Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından bu yasak kaldırılarak para vakfına izin verilmiştir.³⁷³ Bu da Şeyhülislamın kural koyma kaldırma yetkisinin kapsamını açıkça göstermektedir.

Örneği az olsa da müftü ve Şeyhülislam dışındaki bir görevlinin de fetva vermesi olayı gerçekleşmiştir. II. Osman'ın Şehzade Mehmed'in katli konusunda Şeyhülislam Esad Efendi'den istediği fetvayı alamaması üzerine Rumeli Kazaskeri Kemaleddin Efendi'ye başvurup fetva alması, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Bayezid başkaldırdığında Kanuni'nin Ebussuud Efendi'den aldığı fetvaya ek olarak Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ile eski kazasterler ve İstanbul kadısı başta olmak üzere kadı ve müderrislerden de fetva alması örnek olarak gösterilebilir.³⁷⁴

IV. HUKUKİ İHTİLAFLARIN ÇÖZÜMÜNDE FETVA

Müftülerin tıpkı kadılar gibi bütün yerleşim yerlerinde var oluşu ve halkın istediği zaman meselesini bir müftüye danışabiliyor oluşu, bazı problemlerin mahkemeye intikal etmeden çözülmesini sağlamıştır.³⁷⁵ Aralarında bir mesele olan iki kişi, fetvaya başvurarak hangisinin haklı olduğunu öğrenebilmişlerdir. Bu şekilde müftüye başvurulduktan sonra ayrıca mahkemeye gidilmesi olayı oldukça az vuku bulmuştur. Bunun sebebi, fetvaya duyduğu güven ile haksızlığına kanaat getiren kimsenin haksız olduğunu bile bile mahkemeye başvurarak masraf ve enerji harcamak istememesidir.³⁷⁶

³⁷³ İnanır, s. 75.

³⁷⁴ Ayar, "Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği", s. 46-47.

³⁷⁵ Aydın, s. 94.

³⁷⁶ Ali Himmet Berki, *Hukuk Tarihinden İslam Hukuku 1*, Örnek Matbaası, Ankara 1955, s. 53.

Kadı sicillerinde yer alan bir kayıta davacı ile davalıların aldıkları fetva üzerine sulh oldukları ve bir bedel karşılığında anlaştıkları görülmektedir:

“... Karaca b. Ali nam kimesne, kazada yeni il zabiti olan Kasım Ağa b. Abdullah tarafından perakende subaşı olan El-Hac Mustafa b. Hızır nam kimesne muvacehesinde ikrar eylediği mezbur el-Hac Mustafa Subaşı benim hilaf-ı şer-i şerif kan ettin deyu yüz elli üç gurusum alıp hayf etti deyu dava etmişdim hala muslihun tavassut edip es-sulhu seyyidü’l-ahkam fetvasıyla amel edip otuz adet gurus ile bir bez kaftana beni ıslah ettiler ben dahi bedel-i sulh otuz gurus ve bir kaftanı alıp kabz ettim mezburun zimmetini ibra ve iskat eyledim dedikde mezbur Karaca’yı merkum el-Hac Mustafa Subaşı tasdik eylediği bi’t-taleb kayd olundu.”^{377 378}

V. FETVA KİTAPLARININ ETKİSİ

Fetva kitapları, en sık karşılaşılabilecek konularda çözüm belirtmesi ve Hanefi mezhebindeki muteber görüşleri sunması sebebiyle hem kadılar hem de müftüler tarafından en çok başvurulacak kaynaklar olmuşlardır.³⁷⁹ Fetva mecmuaları, karar verirken emsal aranılacak birer başvuru kaynağıdır. Osmanlı Devleti’nde mahkemeler genellikle tek kadıdan oluşmakta ve kendilerine yardımcı olacak bir yürürlük kaynağına ihtiyaç duymaktadırlar. İşte bu ihtiyaç fetvalar ve fetva kitapları ile giderilmiş, Osmanlı Devleti’nin hukuk mevzuatı fıkıh kitaplarıyla birlikte fetva mecmuaları olmuştur.³⁸⁰ Fetvanın diğer bir fonksiyonu ise, ilmi bir kitabı okuyup tetkik edebilecek yeterlilikte olmayan naipler ve halktan kimseler için meselelerin çözümünde yardımcı bir kaynak oluşudur.³⁸¹ İbn Kemal, bir fetvasında naiplerin fıkıh kitaplarından hüküm çıkaracak ilminin olmaması durumunda fetva mecmualarına başvurarak yalnızca ona göre hüküm çıkarmalarının mümkün olabileceğini söylemiştir:

³⁷⁷ “Karaca b. Ali ismindeki kişi, ilçede yeni il zabiti olan Kasım Ağa b. Abdullah tarafından perakende subaşı olan El-Hac Mustafa b. Hızır ismindeki kişinin karşısında kabul ettiği, zikrolunan El-Hac Mustafa b. Hızır benim şeriata aykırı olarak edindin diye yüz elli üç kuruşumu alıp haksızlık etti diye dava etmişim, hala muslihun (aracılar) aracılık edip “Barış hükümlerin efendisidir” fetvasıyla hareket edip otuz adet kuruş ile bir bez kaftana beni sulh ettiler, ben de sulh bedeli olarak otuz kuruş ve bir kaftanı alıp mülk edindim, zikrolunan borçtan kurtarıp borç ilişkisini hükümsüz bıraktım dediğinde zikrolunan Karaca’yı yazılı olan El-Hac Mustafa Subaşı onayladığı talebe binaen kayıt edildi.”

³⁷⁸ Coşkun Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (M. 1590-1591)*, Cilt 10, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 320.

³⁷⁹ Seda Örsen, “Osmanlı Hukuk Tarihi...”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 4, Güz 2007, s. 30.

³⁸⁰ Örsen, “Osmanlı Hukuk Tarihi...”, s. 29.

³⁸¹ İnânır, s. 2.

“Bir kadı naibi fıkıh kitabından bir kitap okumasa şer’an hükmü nafile³⁸² olur mu? Elcevap: Olur, fetva ile hükmedicek.”³⁸³

Fetva kitapları, idareciler ya da halktan kimselerin karşılaştıkları meselelerde Şeyhülislam ya da müftüye sordukları sorular ve verilen cevapların oluşturduğu bir çeşit hukuki görüş derlemeleridir. Fetva kitaplarında en çok değinilen konu vakıflardır. Bunu boşanma ve diğer hukuki meseleler izlemektedir. Fetvalar konu konu başlıklar halinde ayrılmış ve düzenlenmiştir, bu da hukuki bilgi edinmek isteyenler için oldukça kolaylık sağlamaktadır.³⁸⁴ Fetva kitapları kadılar için önemli bir bilgi kaynağı olmuş, hatta literatürde daha sonra fetva kitapları için “kadıların kara kaplı kitapları” olarak anılmışlardır.³⁸⁵ Osmanlı hukukunda kodifikasyonun henüz olmadığı ve matbaanın henüz gelmemiş olması fetva kitaplarının önemini bir kat artırmıştır. Osmanlı Devleti boyunca 160’tan fazla fetva kitabı tespit edilmiştir, ayrıca yaklaşık 300 tane de yazarı bilinmeyen fetva kitabının varlığı bilinmektedir.³⁸⁶ Fetva kitaplarının çokluğu fetvanın hukuk sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir.

Osmanlı Devleti öncesi dönemlerde de çok sayıda fıkıh kitabı tedvin edilmiş ve gerek hukuk eğitiminde, gerekse mahkemelerde ve diğer alanlarda kaynak olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde ise bunun yerine fetva kitaplarının tedvin edilmesine ağırlık verilmiş ve bu kitaplar bugünkü Yargıtay kararları gibi önem kazanmıştır.³⁸⁷ Bu kaynaklar günümüzün Yargıtay Kararları Dergisi ile özdeş kitaplar olarak düşünülmesi mümkündür.³⁸⁸ Hakimlerin de istifade ettiği bu kitaplar sayesinde hükümlerde birlik tesis edilmiş, birbiriyle çelişen muamele ve kararlar verilmesinin önüne geçilmiştir.³⁸⁹

Osmanlı Devleti’nin gerek yüzölçümü gerekse sosyal ve kültürel hayat olarak genişleyip zenginleştiği 16 ve 17. yüzyıllarda fetva mecmualarının sayısında da artış gerçekleşmesi, fetvanın Osmanlı hukukunun kaynakları arasında kendisine yer

³⁸² Geçerli.

³⁸³ İnandır, s. 71.

³⁸⁴ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 73.

³⁸⁵ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 76.

³⁸⁶ Özen, s. 250-376.

³⁸⁷ Cin-Akgündüz, s. 156.

³⁸⁸ Şahin, Osman, s. 25.

³⁸⁹ Berki, “Hukuk Tarihinden...”, s. 54.

bulduğunu ve yürürlük ve bilgi kaynağı olarak başvurulduğunu göstermektedir.³⁹⁰ Şahin, 2000 yılına ait Yüksek Lisans Tezi’nde fetva mecmuası olan müellif sayısını kırk iki olarak tespit etmiştir.³⁹¹ 15. Yüzyılın ilk yarısından başlayarak 19. Yüzyılın sonlarına kadar kronolojik olarak sıralanmış bu mecmuaların yazarları; Bedreddin Simavi, Fahreddin Er-Rumi, Kırk Emre El-Hamidi, Pir Muhammed b. Yusuf El-Karamani, Müeyyedzade Abdurrahman b. Ali, Ali Cemali Efendi, İbn Kemal, Sadi Çelebi, Ebü’l Abbas Şihabüddin Ahmed, Muhyiddin Mehmed Efendi, Karaçelebi Muhyiddin Muhammed, Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin Karahisari, Eminuddin Muhammed, Resul b. Salih El-Aydini, Ebussuud Efendi, Hamid Efendi, Abdülgani Efendi, Şemsuddin Muhammed b. Abdullah, Cafer Efendizade Hacı Mustafa Sunullah Efendi, Pir Muhammed b. Abdullah El-Üsküdari, Ali b. Yusuf Akkirmani, Hocazade Mehmed Esad Efendi, Zekeriyazade Yahya Efendi, Karaçelebizade, Balizade Mustafa b. Bali, Hayruddin b. Ahmed b. Ali, Kadri Efendi, Abdurrahman b. Eyyub El-Hisali, Minkarizade Yahya b. Ömer, Muhammed Emin Efendi, Sadık Mehmed b. Ali Es-Sakızı Er-Rumi, Çatalcalı Ali Efendi, Ali Nisari Efendi, Debbagzade Mehmed Efendi, Feyzullah Efendi, Menteşizade Abdurrahim Efendi, Yenişehirli Abdullah Efendi, Ömer b. Salih El-Kırımı, Seyyid Muhammed Rıza, Kadızade Muhammed Arif, Dürrizade Mehmed Arif Efendi ve Meşrebzade Mehmed Arif Efendi’dir.³⁹²

Fetva kitapları yargılamada kadılarına o kadar kolaylık sağlamış ve yüklerini hafifletmiştir ki, kadılar fıkıh kitaplarından daha çok fetva mecmualarına başvurur olmuşlardır.³⁹³ Fetva kitaplarının mukaddime kısımlarında eserin kadılarına yardımcı olması için yazıldığı, amacının bu olduğu yazar tarafından ifade edilmiş ve fetva kitaplarının bir kısmı bu şekilde sunulmuştur.³⁹⁴ Fetva kitapları, yazıldıkları dönemde ve sonrasında hüküm verecek olan kadıların ve fetva verecek olan müftülerin başvurabildiği, emsal teşkil edecek hukuki görüşler olarak biraraya getirilmişlerdir.³⁹⁵ Şeyhülislam ve müftüler de verdikleri fetvalarda birçok kez görüşlerini destekleyen fetva kitaplarına atıfta bulunmuş, “falanca fetva kitabında da böyledir” şeklinde örnekler vermişlerdir.³⁹⁶

³⁹⁰ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 74.

³⁹¹ Mustafa Şahin, “İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları”, Uludağ Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2000, s. 50.

³⁹² Şahin, Mustafa, s. 51-163.

³⁹³ Koç, s. 122.

³⁹⁴ Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 100.

³⁹⁵ Özen, s. 252.

³⁹⁶ Özen, s. 338.

Fetva kitapları, kadılar için yürürlük ve bilgi kaynağı olmasının yanısıra medreselerde eğitim öğretim için de kullanılmıştır.³⁹⁷

Hanefi mezhebi içerisindeki görüşler içerisinde en muteber olanına göre hüküm verilmesi lüzumu, muteber olan görüşlerin kadılar tarafından bilinmesini gerektirmiştir.³⁹⁸ Ebussuud Efendi'nin kadı'nın imzaladığı bir belgeye yönelik “*nameşru idüğü kütüb-i fetavada mestur iken, anı bilmemeğe binaen yazılmıştır ve imza olunmuştur*”³⁹⁹ şeklindeki beyanı bu zaruret ve ihtiyacı ifade etmektedir. Bu ihtiyaç, kadıların her meselede müftü ya da Şeyhülislamdan fetva sormasına yol açmıştır. Ebussuud Efendi, bilgi düzeyi yeterli seviyede olmayan kadıların fıkıh kitapları ve tefsirlerden ziyade fıkıh kitaplarına başvurmalarının daha iyi olacağını belirtmiştir.⁴⁰⁰

16. yüzyıl sonrasında müftülerin fetvalarına nükul⁴⁰¹ yazdıkları görülmektedir. Şeyhülislamın nükul yazması gerekmez iken müftüler için bu bir zorunluluk gibi görülmeye başlanılmıştır. Müftüler, verdikleri fetvalara imza attıktan sonra bu fetvanın Arapça metnini ve hangi fetva kitabından alındığını yazmış, birçok Şeyhülislam fetvasında bile örneğin “*Fetava-yı Bezzaziye’de de bu böyledir*” anlamına gelen kayıtlar yazılmıştır.⁴⁰²

Fetva kitapları iki farklı yöntemle yazılmıştır. “Asli fetva mecmuaları” olarak adlandırılan kitaplarda yalnızca fetvalar yer aldığı halde “menkul fetva mecmuaları”nda Hanefi mezhebine uygun olarak düzenlenmiş meseleler, kadı ve müftülere yardımcı olmak üzere nakledilmiş ve daha kapsamlı olarak incelenmiştir.⁴⁰³ Fetva kitaplarının çoğunluğu Türkçe olarak yazılmakla birlikte Arapça yazılmış olanları da bulunmaktadır. Fetva kitaplarında belirli bir hukuk dalı esas alınmamış, her alanda verilmiş fetvalar toplanmıştır. Bu kapsayıcılık, fetva kitaplarının başvuru kaynağı oluşunda önemli bir

³⁹⁷ Kılıç, s. 81.

³⁹⁸ Özen, s. 339.

³⁹⁹ “Böyle bir şeyin meşru olmadığı fetva kitaplarında yazılıyken, bunun bilinmemesi sebebiyle yazılıp imzalanmıştır.”

⁴⁰⁰ Özen, s. 340.

⁴⁰¹ Nakil kelimesinden türemiş olan nükul, bir hadiseyi ya da metni nakletmek, rivayet etmek anlamına gelmektedir. Nükullu fetva ise müftülerin bir fetva kitabından aldıkları fetvayı zikretmesi anlamında kullanılan bir terimdir.

⁴⁰² Özen, s. 341.

⁴⁰³ Örsten, “Osmanlı Hukuk Tarihi...”, s. 31.

etkendir.⁴⁰⁴ Fetva kitaplarında şekil bakımından benzerlikler bulunmakla birlikte şekil birliği yoktur, herbirinin kendine özgü bir tarzı bulunmaktadır.

Berki, fetva kitaplarının amacını ve önemini “*Bunları toplayarak neşretmekten maksat, benzeri hadiselerde hakim ve müftülere rehberlik etmekten ve devletçe amel olunan meseleler hakkında bilgi vermekten ibaretti. Bugün Temyiz Mahkemesi ve Devlet Şurası kararları ne maksatla derlenip toplanıyorsa ve tevhid-i içtihat müessesesi hangi düşünce ile tesis olunmuşsa, fetva kitapları da bu maksatla meydana getirilmiştir. Şu muhakkaktır ki, bu gibi eserler tatbikatta pek faydalı olmuş ve ittirada hizmet etmiştir*”⁴⁰⁵ şeklinde açıklamaktadır.⁴⁰⁶

Fetva kitapları soru cevap şeklinde olduğu, birçok farklı konuya temas ettiği, farklı görüşler arasında tercihi belirlediği için fıkıh kitaplarından daha kullanışlı olmakta ve fıkıh kitaplarına tercih edilmektedir.⁴⁰⁷ Bu nedenle fetvanın Osmanlı hukukuna etkisinin doktriner gelişimi sağlamakla birlikte “pozitif hukuk külliyyatını güncelleştirmek” olduğunu söylemek dahi mümkündür.⁴⁰⁸ Yazıldıkları dönemden sonrası için ortaya çıkan meselelere de çözüm getiren fetva kitapları, kadıların yargılamadaki yürürlük ve bilgi kaynağı haline gelmiştir.⁴⁰⁹

VI. FETVANIN KANUN GÜCÜNÜ KAZANMASI

Müftü ve Şeyhülislamca verilen fetvalar iki grup olarak düşünülebilir.⁴¹⁰ İlki yukarıda anlatılan, “Halk, idareciler ve bazen kadıların sorduğu sorulara müftü ya da Şeyhülislam tarafından verilen cevaplar”dır. Bunların hukuka katkısından ve kadı kararlarını nasıl etkilediklerinden, bazen de kadı kararlarına karşı bir üst merci görevi görüp kararları denetlediklerinden bahsedilmiştir. İkincisi ise, adeta bir kanun gücünü

⁴⁰⁴ Örsten, “Osmanlı Hukuk Tarihi...”, s. 35.

⁴⁰⁵ “Fetva kitaplarını toplayarak yayınlamaktaki amaç, benzer olaylarda hakim ve müftülere rehberlik etmekten ve devletçe amel olunan meseleler hakkında bilgi vermekten ibarettir. Bugün Temyiz Mahkemesi ve Devlet Şurası kararları hangi amaçla derlenip toplanıyorsa ve içtihadı birleştirme müessesesi hangi düşünce ile oluşturulduysa, fetva kitapları da bu amaçla meydana getirilmiştir. Şu kesindir ki, bu gibi eserler uygulamada çok faydalı olmuş ve düzenin sağlanmasına hizmet etmiştir.”

⁴⁰⁶ Berki, “Osmanlı Türklerinde...”, s. 427.

⁴⁰⁷ Atar, “Fetva”, s. 495.

⁴⁰⁸ Erol, “Osmanlı Türkçesi...”, s. 58-59.

⁴⁰⁹ Erol, “Osmanlı Türkçesi...”, s. 66.

⁴¹⁰ Akgündüz, “Osmanlı...”, 1. Cilt, s. 71.

kazanmış olan fetvalardır ki “fetva-yı şerife” olarak da adlandırılır. Şeyhülislam tarafından re’sen ya da Padişahın isteği üzerine sunulan fetva-yı şerife padişahça kabul görür ve tüm ülkede de kabul görmesi istenilirse bu fetva metni artık kanun metni gibi güç kazanmış olacaktır.⁴¹¹ Fetvaya kanun gücünü kazandıran Padişahın emridir, bu emrin gücü ve etkisi ile fetva, uygulanması zorunlu hale gelen bir kanun haline gelmektedir. Mecelle’de bu husus “*Bir müçtehidin bir hususta reyi nasa erfak ve maslahat-ı asra eyfak olduğuna binaen onun re’yiyle amel olunmak üzre emr-i sultani sadır olsa, ol hususta hakim ol müçtehidin re’yine münafi diğer bir müçtehidin re’yiyle amel edemez. Eder ise hükmü nafiz olmaz.*”^{412 413} şeklinde ifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislam fetvaları, birçok kez hukuku doğrudan etkilemiş, bazı kurallarda ve yerleşik uygulamalarda değişiklik yapılması Şeyhülislam fetvası ile mümkün olabilmıştır. Padişah tarafından kadılarına gönderilen sultan kararnameleri, belirli bazı fetvalar doğrultusunda hazırlanmış ve uygulanması için gönderilmiştir.⁴¹⁴ Herhangi bir aracı olmaksızın Padişaha sundukları fetva ile Şeyhülislam, belirledikleri kuralların mahkemelerce mecburen uygulanmasını sağlamaktadır.⁴¹⁵ Padişah ihtilafı bir konuda görüşlerden birinin tercih edilmesini istediğinde Şeyhülislamdan fetva alarak kadılarını bu konuda kısıtlayıcı bir ferman göndermiş ve bu şekilde fetvanın yardımıyla görüşler arasında tercih yapmıştır.⁴¹⁶ Şeyhülislam ve Padişah tarafından tercih edilen bu görüşte değil de bir başka görüşte verilen kadı hükmünün geçersiz olduğuna ilişkin birçok fetva bulunmaktadır.⁴¹⁷

Padişah tarafından fetvaya kanun gücü kazandırılabilir. Mevcut durumu ya da uygulanan hukuk kuralını değiştirecek içerikteki fetvalar Şeyhülislam tarafından Padişaha gönderildiğinde, eğer Padişah, “mucibince amel oluna” der ise, Osmanlı Devleti’nin tüm birimindeki kadılar bu fetvanın içeriğinde yer alan kuralı tüm

⁴¹¹ Akgündüz, “Osmanlı...”, 1. Cilt, s. 71.

⁴¹² “Bir müçtehidin bir konudaki görüşü asrın maslahatına daha uygun olması sebebiyle o görüşün uygulanması için Padişah emir verirse o konuda hakim bu görüşe karşı bir başka müçtehit görüşüne göre karar veremez. Verirse hükmü geçerli olmaz.”

⁴¹³ Mecelle, m.1801.

⁴¹⁴ Yaycıoğlu, s. 138.

⁴¹⁵ Aydın, s. 94.

⁴¹⁶ Örsten, “Osmanlı Hukuk Tarihi...”, s. 35-36.

⁴¹⁷ Kaya, “Akifzade...”, s. 106.

uyuşmazlıklarda uygulamak zorunda kalmaktadır.⁴¹⁸ Ebussuud Efendi'nin Maruzat'ı ve İbn Kemal'in Risale fi Duhuli Veledi'l-bint fi'l Mevkuf ala Evladi'l-Evlad'ı buna örnektir.

Ebussuud Efendi tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilen Maruzat'ta, hukuki meselelerde meydana gelen tikanlıkların sona ermesi için tercih edilmesi gereken müçtehit görüşünün hangisi olduğu gösterilmek istenilmiştir. Burada yer alan ve hakkında fetva verilen bütün konular, hukukçular arasında ihtilaflı ve çözümü müşkil olup tercih gerektiren konulardır.⁴¹⁹

Şeyhülislamın Padişaha arz ettiği fetvalar, adeta bir kanun teklifi ya da kanun değişikliği teklifi gibi bir role sahiptir. Padişah o fetvaların doğrultusunda kararlar verilmesini ister ise fetvaları alıp onaylayarak yayınlamakta ve bu fetva metinleri, Padişah fermanı ile birleşince bir kanun metni haline gelmektedir. Bir fetvada yer alan bir kayıta *“Bu fetva-yı şerifle amel olunmak için hükm-i hümayun⁴²⁰ verilmiştir. Bu fetvalar defterdar elinde olan imzalı fetvaların suretleridir ki yazılıp hazinede alıkonulmuştur”* yazılmış olması bu durumu izah etmektedir.⁴²¹

VII. FETVANIN ÇEŞİTLİ HUKUK DALLARINA ETKİSİ

Fetva, Osmanlı Devleti içerisinde tüm hukuk alanlarında kapsamlı bir etkiye sahiptir. Fetvayı, Osmanlı hukukunun tüm alanlarında kaynak olarak kabul etmek mümkündür. Bu bölümde, verilmiş fetvalardan örnekle farklı hukuk dallarına fetva kurumunun etkisi incelenecektir.

A. Ceza Hukukuna Etkisi

Halktan kimseler nasıl ki haksızlığa uğradıklarını düşündüklerinde kadı'nın kapısını çalıyorlarsa, bir suçun hangi cezaya müstehak olduğunu bilmek ve bildirmek için

⁴¹⁸ Koç, s. 120.

⁴¹⁹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, Dördüncü Cilt, İstanbul 1992, s. 34.

⁴²⁰ Padişah emri.

⁴²¹ Aydın, s. 95.

hukuki görüş almak amacıyla da müftüye veya Şeyhülislama gitmişlerdir. Müftü ve Şeyhülislamlarca verilen fetvalarda genellikle işlenen fiilin hangi suç kapsamında olduğu, suçun unsurlarının neler olduğu, bu suçlar karşılığında hangi cezaların verilmesi gerektiği fikirleri beyan edilmiştir. Bu fikir beyanının yalnızca bilgilendirmek amacıyla verilmediği, somut vakıalara sıcağı sıcağına verilip uyuşmazlık çözmeye, muhakemeyi tamamlamaya yardımcı olmak üzere verildikleri açık bir şekilde ortadadır. Kimi zaman Şeyhülislam ya da müftünün görüşünün kanuni düzenleme yapmak üzere danışmak suretiyle alındığı dahi olmaktadır. 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi tasarı halinde iken, bir nüsha halinde tetkik etmesi için Şeyhülislamlığa gönderilmiş, fetvahane ve Şeyhülislamlığın tetkikinden geçirilmiştir.⁴²² Ceza hukuku, fetva müessesesinin en çok katkıda bulunduğu hukuk alanlarından bir tanesidir.

Kadıade'nin⁴²³ Bahru'l Fetava'sında⁴²⁴ yer alan bir fetvada faillerin tüm fiillerin ceza karşılığı ve şartları tek tek açıklanmış ve doğrudan sonuca yönelik fetva verilmiştir:

“Birkaç kimseler Hind'i evinden idlal edip birkaç gün bu evde beklettikten sonra, muahaza olunduklarında hakim huzurunda adı geçen Hind'i tasarruf ettik diye ikrar eyleseler adı geçenlere ne lazım olur? Elcevap: Hind'i idlal edip taaten getirip, muahaza olundukları ana kadar Hind'i dağda imsak ettikleri için şiddetli ta'zir ve silahları zahir olunca hapis olunurlar ve zinayı dört mecliste dört kere ikrar edip rücu etmeseler muhsan iseler recm, değil iseler hadd olunurlar.”^{425 426}

Bu fetvada ise fiilin meydana getirdiği herbir netice için ayrı ceza sorumluluğu öngörülmüştür:

“Zeyd'in darbindan Amr'ın iki kulağı kat'an işitmez olsa ve bir gözü görmez olsa ve yirmi beş dişi çıkıp ve bir kolu ve bir ayağı bi'l-küllüye amelden kalsa şer'an ne lazım

⁴²² Ahmed Akgündüz, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatı Araştırmaları-I*, İstanbul, 2009, Osmanlı Araştırmaları Vakfı baskısı, s. 35.

⁴²³ Kadıade Muhammed Arif Efendi, 18. Yüzyılda yaşamış bir alimdir. Yaşadığı dönemde ıslahat hareketleri yoğun olarak etkili olmuştur.

⁴²⁴ Kadıade'nin Erzurum Müftülüğü yaptığı otuz yıla yakın süreçte verdiği fetvaları içeren fetva kitabı, bir öğrencisi tarafından 1748 yılında temize çekilmiş ve büyük bir fetva mecmuası ortaya çıkmıştır. Mecmua toplam 2092 fetvadan havidir.

⁴²⁵ “Birkaç kişi, Hind'i evinden kaldırıp birkaç gün bu evde beklettikten sonra, suç isnad edildiğinde hakim huzurunda adı geçen Hind'i kullandık diye itiraf etseler, adı geçenlere ne gerekir? Cevap: Hind'i kaldırıp itaat ettirerek, suçlandıkları ana kadar Hind'i dağda tuttıkları için şiddetli tazir cezası ve silahları ortaya çıkınca hapis olunurlar ve zinayı dört mecliste dört kere itiraf edip geri dönmese, evli iseler ölüm cezası, değil iseler hadd cezası alırlar.”

⁴²⁶ Çalık, s. 344.

olur? Elcevap: İki kulak için tamam diyet bir göz için nısfı diyet, her diş için nısfı öşür diyet ve bir kol ile bir ayak için tamam diyet lazım olur.”⁴²⁷ ⁴²⁸

Balizade Mustafa Efendi⁴²⁹ nin bir fetvasında tehdit suçunun unsurları incelenmiş ve suçun somut olayda varlığından bahsedilemeyeceği hukuki görüşü sunulmuştur:

“Tehdidini ika’a kadir olmayan Zeyd’in ikrahu mu’teber olur mu, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a’lem olmaz.”⁴³⁰ ⁴³¹

Aşağıda yer alan fetvada diğerlerinden farklı olarak, şahitler için de ayrı bir hüküm önerilmektedir:

“Zeyd ile Bekir şehadet edip “geceleyin Amr’ı gördük Hind’e zina ederken” dese, şehadetleri şer’an mesmu olur mu? Elcevap: Olmaz, dört kişi lazımdır, eksik olacak şahitlere hadd-i kazf gerektir.”⁴³² ⁴³³

Bir başka fetvada ise fiilin cezası belirlendikten sonra ikinci kez soran müstefti, bu sefer miktarın nasıl hesaplanacağını öğrenmek istemektedir:

“Zeyd’in abd-i memlukü olan Amr Bekir’in elinin üç mafsallı olan bir parmağını birinci mafsalından çalıp düşürse bu halde Bekir Zeyd’e “bir parmağının 1/3 diyetini ve yahut köleni bana teslim eyle” demeye kadir olur mu? Elcevap: Olur.

Bu surette Bekir’in bu parmağının bir mafsalının diyeti her onu bir dirhemi şeri gelip halis gümüşten kesilen akçeden ne miktardır? Elcevap: 3333 akçesi 1/3 akçedir.”⁴³⁴

435

⁴²⁷ “Zeyd’in vurması sebebiyle Amr’ın iki kulağı tamamen işitmez hale gelse, bir gözü kör olsa, yirmi beş dişi çıkıp bir kolu ve bir ayağı tamamıyla işlevsiz hale gelse şeriata göre ne gerekir? Cevap: İki kulak için tam diyet, bir göz için kısmi diyet, her diş için kısmi öşür diyet ve bir kol ile bir ayak için tam diyet gerekir.”

⁴²⁸ İnandır, s. 109.

⁴²⁹ IV. Mehmed devrinde 1656 ile 1657 yılları arasında 7 ay süren Şeyhülislamlık dönemi olmuştur.

⁴³⁰ “Tehdit ettiği şeyi yapmaya gücü yetmeyecek olan Zeyd’in zorlaması geçerli olur mu? Cevap: Allah biliyor ki, olmaz.”

⁴³¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 44.

⁴³² “Zeyd ile Bekir şahitlik yapıp “geceleyin Amr’ı Hind’e zina ederken gördük” deseler, şahitlikleri şeriata göre geçerli olur mu? Cevap: Olmaz, dört kişi lazımdır, eksik olan şahitlere zina iftirası cezası verilmesi gerekir.”

⁴³³ İnandır, s. 280.

⁴³⁴ “Zeyd’in kölesi olan Amr, Bekir’in elinin üç bölmeli olan bir parmağını birinci bölmesinden kesip düşürse, bu halde Bekir Zeyd’e “bir parmağının üçte bir diyetini ya da köleni bana ver” diyebilir mi? Cevap: Olur. Müstefti: Bu surette Bekir’in bu parmağının bir bölmesinin diyeti, on tanesi bir dirheme karşılık gelen halis gümüşten kesilen akçeden ne kadardır? Cevap: 3333,33 akçedir.”

⁴³⁵ Çalık, s. 753.

Fetava-yı Ali Efendi’de yer alan bir fetvada memuriyetinden aldığı güç ile bir kadını zorla istemediği biri ile evlendiren kişinin alacağı ceza belirlenmiştir:

“Bir belde zabiti Zeyd, Hind-i Müslimeyi cebren Amr’a tezvic idüb Hind’i Amr’a teslim eylese Zeyd’e ne lazım gelir? Elcevap: Ta’zir-i şedid ve habs”^{436 437}

Bu fetvada ise “olay böyle olunca” kaydı konulması dikkat çekicidir:

“Zeyd kendi halinde evi önünde gündüz vakti gezerken Amr Zeyd’i haksız olarak dövüp Zeyd feryat etmekle Bekir kurtarmak için geldiğinde Amr yaralama aleti ile Bekir’in üzerine hücum edip birkaç yerde cerh ve katle⁴³⁸ kast ettiğinde Beşir yetişip Amr’ın başına balta ile vurup Bekir’i kurtarıp Amr ölse Beşir’e böyle ettiği için bir şey lazım olur mu? Elcevap: Olay böyle olunca bir şey lazım olmaz.”⁴³⁹

İbn Kemal’in bu fetvası, hukuki görüş ihtilafı belirlemesi ve takdir hakkının kadıya ait olduğunu söylemesi sebebiyle bu çalışma için önemli bir örnektir:

“Bir masum oğlanın eline Zeyd bıçak verse, oğlan bıçağın üzerine düşüp fevt olsa, şer’an Zeyd’e ne lazım olur? Elcevap: Kisas etmek lazım olmaz, diyet almakta ihtilaf-ı meşayih var ama emir kadı’nın elinde.”^{440 441}

Aşağıdaki fetvada da yine somut bir olayda kisasın şartları irdelenmiş ve ortaya yine mahkemeye sunularak aynı doğrultuda hüküm istenilebilecek bir fetva çıkmıştır:

“Zeyd, Amr’ı mucib-i kisas olan katlile katlitdikden sonra Amr’ın veresesinden zevcesi Hind, Zeyd’i kisasdan afveylese sair verese diyetden hisselerini Zeyd’den talep itmeyüb Zeyd’i kisas itdirmeye kadir olurlar mı? Elcevab: Olmazlar.”^{442 443}

⁴³⁶ “Bir belde zabiti Zeyd, Müslüman olan Hind’i zorla Amr ile evlendirip Hind’i Amr’a teslim etse Zeyd’e ne gerekir? Cevap: Şiddetli tazir cezası ve hapis.”

⁴³⁷ H. Necati Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları Fetava-yı Ali Efendi*, Kubbealtı Neşriyat, 1. Baskı, Cild-i Evvel, İstanbul 2014, s. 257.

⁴³⁸ “Yaralama ve öldürmeye.”

⁴³⁹ Çalık, s. 757.

⁴⁴⁰ “Bir masum çocuğun eline Zeyd bıçak verse, çocuk bıçağın üstüne düşüp ölse, şerata göre Zeyd’e ne gerekir? Cevap: Kisas gerekmez, diyet alma konusunda alimler arasında görüş farklılıkları vardır, takdir hakkı kadıya aittir.”

⁴⁴¹ İnandır, s. 293.

⁴⁴² “Zeyd, Amr’ı kisas gerektirecek şekilde öldürdükten sonra Amr’ın mirasçılarından karısı Hind, Zeyd’i kisasdan affetse, diğer mirasçılar diyetten hisselerini Zeyd’den talep etmeyip Zeyd’i kisas ettirebilirler mi? Cevap: Olmazlar.”

⁴⁴³ H. Necati Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları Fetava-yı Ali Efendi*, Kubbealtı Neşriyat, 1. Baskı, Cild-i Sani, İstanbul 2014, s. 445.

Bu fetvada müstefti Çatalcalı Ali Efendi'ye köyden ses işitilmeyecek kadar uzakta ölen birisine kasame ödenmesi gerekip gerekmediğini sormuş, cevaben somut olayın özellikleri dikkate alınıp benzer olaylara emsal teşkil edebilecek bir fetva verilmiştir:

“Bir karye ahalisinden birkaç kimesneler karyeye savt istima olunmayub kimesnenin mülki olmayan hali bir mevzide oturlurlarken içlerinden Zeyd, cerihan katlolunup katili malum olmasa veresesi sairlere: “Zeyd’in refikleri olmağla Zeyd’in diyetini virin” dimege kadir olurlar mı? Elcevab: Olmazlar.”^{444 445}

1. Fetva ve Siyaseten Katl

Siyaseten katl gibi önemli ve riskli bir konuda Padişahlar fetvanın desteğini arkalarına almak istemişlerdir. Sebep, Padişahın kararının şeriata uygun olduğunun bilinmek istenmesi ve bir nevi güven tazelenmesidir. Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa, döneminin Padişahı Sultan İbrahim'e fesat fısıldadığı ileri sürülerek Şeyhülislam Abdurrahim Efendi'nin verdiği fetva ile siyaseten katledilmiştir.⁴⁴⁶

Kadızzade'nin bir fetvasında eşkıyalık yapan kimseye “Veliyyü'l Emir'in emriyle” ölüm cezası verilmesi gerektiği ifade edilmiştir:

*“Eşküyadan olan Zeyd şehirde daima gecelerde evleri açıp hırsızlık etmek adeti olsa Zeyd'e ne lazım olur? Elcevap: Veliyyü'l-Emir⁴⁴⁷in emriyle öldürülmeleri gerekir.”*⁴⁴⁸

Dürrizade Seyyid Mehmed Arif Efendi⁴⁴⁹nin bu fetvasında ise isyan eden kişilerin siyaseten katl edilmesine şer'i bir cevaz mahiyetinde fetva verilmekte, alınan fetva ile siyaseten katlin meşru olduğu ve cezanın verilebileceği kesinleşmiş, kadı'nın karar vermekte işi kolaylaştırarak yükü hafiflemiş olmaktadır:

⁴⁴⁴ “Bir köy halkından birkaç kişi, köyden ses duyulmayacak kadar uzakta, kimsenin mülkü olmayan, terk edilmiş bir yerde otururken içlerinden Zeyd öldürülür ve katili belli olmazsa ölenin mirasçıları bu kişilere “Zeyd'in arkadaşları olduğunuz için Zeyd'in diyetini verin” diyebilirler mi? Cevap: Olmazlar.”

⁴⁴⁵ Demirtaş, Cild-i Sani, s. 482.

⁴⁴⁶ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 104.

⁴⁴⁷ Emir sahibi (Padişah)

⁴⁴⁸ Çalık, s. 336.

⁴⁴⁹ I. Abdülhamid ve III. Selim devirlerinde İki dönem Şeyhülislamlık yapmıştır. İlki 1785 yılında başlayıp 1786 yılına kadar, ikincisi 1792 yılında başlayıp 1798 yılına kadar sürmüştür.

“Zeyd bağı olup sultan ... hazretlerine itaatden huruç ve şe’air-i İslamiyye’ye mugayir nice hareket-ı şenia’ya cesaret ve memalik-i Osmaniyye’den bazı bilada hilaf-ı rıza-yı hümayun tetavül-i eyadi edip bu vechile zulm ü fesad adet-i müstemirresi olmakla sa’i bi’l-fesad olduğu zahir olsa emr-i veliyyü’l-emr ile Zeyd’in katli meşru olur mu, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a’lem olur.”^{450 451}

Antalya müftüsü Seyyid Mehmed’in fetvası ile bir kadının ulülemr emri ile öldürülebileceği fetvasını vermiş ve bir kimsenin katline Padişah tarafından karar verilebiliyorken, bunun hukuki altyapısı müftü tarafından oluşturulmuştur. Fetvanın bir diğer dikkat çeken yönü ise, fetvanın sonunda bu görüşün hangi kaynaktan alındığının yer almış olmasıdır. Şeyhülislam fetvalarında rastlanmayan böyle bir bilgi, müftü fetvasında yer almış ve bu fetvada Bahru’r-raik’e atıfta bulunulmuştur:

“Fasika ve facire olup sa’i bi’l-fesad olan Hind-i zaniyenin emr-i veliyyü’l-emr ile katli meşru mudur? Elcevap: Allahu a’lem meşrudur ... Bahru’r-raik”^{452 453}

2. İnfaz Hukukunda

Bir suçun cezasının ne olduğu ile birlikte bu cezanın nasıl uygulanacağı da önem taşımaktadır. Fetva merciine sorulan sorular karşılığında infazın nasıl gerçekleşeceği anlatılmış ve devlet eliyle gerçekleştirilecek bir uygulamanın yerine getirilme tarzını ve yol göstericiliğini fetva kurumu üstlenmiştir.

Aşağıdaki fetvada Şeyhülislam, kadı’nın infaz konusundaki serbestiyetini ifade ederek yine tez için çok önemli bir noktaya değinmektedir.

⁴⁵⁰ “Zeyd baş kaldırıp Padişaha uymayı reddeder ve İslam kurallarına aykırı türlü yakışıksız hareketlerde bulunmaya cesaret ve Osmanlı memleketindeki bazı şehirlere Padişahın rızası dışında musallat olup bu şekilde zulüm ve fesat etmeyi adet edinerek fesat ehli olduğu ortaya çıkarsa Padişahın emri ile Zeyd’in katli meşru olur mu, beyan buyurun. Cevap: Allah biliyor ki, olur.”

⁴⁵¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 133.

⁴⁵² “Açıktan günah işleyen ve günaha dalmış olup fesat ehli olan zina günahkarı Hind’in Padişah emri ile öldürülmesi meşru mudur? Cevap: Allah biliyor ki, meşrudur. Bahru’r-raik (isimli fıkıh kitabı).”

⁴⁵³ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 239.

“Zeyd ta’zir-i belîğе müstahak olup onu kadı darb-ı şedidle mi vurmak gerektir yahut ekser ta’zirle mi etmek gerektir? Elcevap: Hangisiyle ederse olur, cem ederse de olur. İstihkakına göre caizdir.”^{454 455}

İnfaz hukukunu ilgilendiren bir meselede Kadızade’den istenen fetvada cevaben infazın nasıl gerçekleştirileceği anlatılmıştır:

“Zeyd’e ta’zir lazım olduğunda Zeyd kaim olduğu halde mi darb olunur? Yoksa oturduğu halde mi darb olunur? Elcevap: İzar-ı vahidede kaim olduğu halde darb olunur.”^{456 457}

İnfaz hukukuna ait diğer bir meselede diyetin nasıl tahsil edileceği cevaplanmaktadır:

“Hakim hükmü ile katil olan Zeyd’e malından lazım olan diyet Zeyd’den ale’l-fevr mi alınır? Yoksa kaza vaktinden üç seneye dek taksit üzere mi? Elcevap: Kaza vaktinden üç seneye dek taksit üzere alınır.”^{458 459}

Bu fetvada ise iki Hanefi imamı arasında cezanın infazı konusundaki görüş ayrılığı arasında tercih yapılması istenmekte ve İbn Kemal’den cevabı alınmaktadır:

“Bir kimse ta’zir-i belîğе müstahak oldukça kadılar Ebu Yusuf kavliyle yetmiş beş değnek veyahut İmam Züfer kavliyle yetmiş dokuz değnek vurmak caiz olur mu? Elcevap: Olur, ta’zir de caizdir.”^{460 461}

⁴⁵⁴ “Zeyd, yeterli miktarda tazir cezası almış olup kadı’nın şiddetli darbelerle mi vurması gerekir, yoksa daha büyük tazir cezası mı uygulamalı? Cevap: Hangisiyle ederse olur, birleştirirse de olur. Suçlunun hak edişine göre caizdir (takdir hakkı kadı’nındır).”

⁴⁵⁵ İnandır, s. 285.

⁴⁵⁶ “Zeyd’e tazir cezası vermek gerektiğinde Zeyd ayakta iken mi, yoksa otururken mi vurulur? Cevap: Tek parça elbise (giymiş iken) ayakta vurulur.”

⁴⁵⁷ Çalık, s. 341.

⁴⁵⁸ “Hakim kararı ile katil olan Zeyd’e malından verilmesi gereken diyet Zeyd’den tek seferde mi alınır, yoksa olaydan sonraki üç sene içerisinde taksitler halinde mi? Cevap: Olaydan sonraki üç sene içerisinde taksitler halinde alınır.”

⁴⁵⁹ Çalık, s. 782.

⁴⁶⁰ “Bir kimse, yeterli derecede tazir cezasını hak ederse, kadıların Ebu Yusuf’un görüşüne göre yetmiş beş değnek ya da İmam Züfer’in görüşüne göre yetmiş dokuz değnek vurmaları caiz olur mu? Cevap: Olur, tazir de caizdir (takdir hakkı kadıya ait).”

⁴⁶¹ İnandır, s. 286.

B. Medeni Hukuka Etkisi

Fetvada müsteftinin sorusu tam anlamıyla ve ihtilafa yer vermeyecek ölçüde cevaplanılarak ihtilaflara çözüm getirilir ve kişiler arasındaki meseleler birer “mesele” olmaktan çıkmak yolunda büyük aşama sağlanır. Çünkü fetva ile belirtilen hukuki görüş, alanında yetkin ve sözü dinlenen bir hukuk adamı tarafından verilmekte ve bu görüşe halktan kimseler olduğu gibi gerek mahkemedeki kadı, gerekse devletin her kademesindeki görevliler saygı duymak zorundadır. Bu nedenle fetva ile cevaplanan meseleler kimi zaman yargılamaya sunularak lehine hüküm almak isteyen tarafa yardımcı olmakta, kimi zaman da meselenin her iki tarafını da tatmin ettiğinden dava konusu dahi edilmemektedir. Somut olaylar önüne geldiğinde fetva makamının sunduğu hukuki görüş her şekilde hukuka etki etmektedir.

Minkarizade Yahya Efendi⁴⁶²’ye ait bu fetvada ise iyiniyetli üçüncü kişinin kazanımının korunacağı görüşü sunulmuştur:

“Zeyd, Amr’dan iştirâ ettiği küpeyi Bekir’e bey’ ve teslim eylese hala Amr Bekir’e ‘Zeyd’in sana verdiği küpenin semenini Zeyd bana vermedi’ deyu ol küpeyi Bekir’den almağa şer’an kadir olur mu? Elcevap: Allahu a’lem olmaz.”^{463 464}

Yine medeni hukukun konusu olan bir meselede hakim kararının sıhhati fetva ile denetlenmiştir. “Bu surette” diye başlayan kısım ise davanın ilerleyen safhası için alınmak istenilen bir hukuki görüş olarak yer almaktadır:

“Yedi seneden beri kaybolan Zeyd’in evi harap olup tamir olunacak olmayıp bey olunmasa yıkılıp gitmesinden korkulduğunda hakim Zeyd’in tarafından kayyuma nasb ettiği karısı Hind’in bu evi hakim kararıyla satıp parasını korumaya kadir olur mu? Elcevap: Olur.

Bu surette o evi yazıldığı üzere semen-i misline satıp semeni nakd olunduktan sonra Hind’in Zeyd’den olan küçüklerinin nafakaya ihtiyaçları olduğunda hakim söz

⁴⁶² IV. Mehmed devrinde 1662-1674 yılları arasında bir dönem Şeyhülislamlık yapmıştır.

⁴⁶³ “Zeyd, Amr’dan satın aldığı küpeyi Bekir’e satıp teslim etse, Amr Bekir’e “Zeyd’in sana verdiği küpenin ücretini Zeyd bana vermedi” diyerek o küpeyi Bekir’den alabilir mi? Cevap: Allah biliyor ki, olmaz.”

⁴⁶⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 60.

konusu olan semenden Hind ve evladına yetecek kadar nafaka takdir edip sarf için Hind'e izin verse sahih olur mu? Elcevap: Olur.^{465 466}

Bu fetvada ise dikkat çeken husus, hem klasik fetva kurallarının dışına çıkılarak bir kavramın açıklanılmasının istenilmesi, hem de Kadızade'nin verdiği fetvada fıkıh kitabına atıf yapılmasıdır:

“Bey'de telcie ve muvazaa nasıl olur? Elcevap: Kadıhan'da nakil olunan vecih üzere olur.”^{467 468}

Ebezade Abdullah Efendi⁴⁶⁹ bu fetvasında tapulu taşınmaza haksız müdahale eden kişinin bundan men edileceğini beyan etmiş, nihayetinde ortaya meseleyi mahkemeye gerek kalmaksın çözecek bir hukuki görüş çıkmıştır:

“Zeyd, Amr'ın tapu ile tasarrufunda olan tarlalarını teğallüben zabt eylese Amr ol tarlaları zabta kadir olur mu, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a'lem olur.”^{470 471}

Eyüp Mahkemesi'nin Hicri 1029 tarihli kararında bir iddianın aksini ileri süren kişi, iddiasını desteklemek için mahkemeye fetva sunmuş ve fetva mucibince karar verilmiştir:

“... Abdürrahim Efendi ve Ömer Efendi mutasarrıf oldukları kışlak ba'de vefatihima mahlul oldukda Ali Çelebi sahib-i arzdan on beş bin akçe tapu ile ahz eylemiş, bizim zikr olunan kışlağa külli ihtiyacımız vardır deyu Ali Çelebi'nin verdiği biz verip zikr olunan kışlağı alma kanun-ı padişahidir dediklerinde Ali Çelebi cevabında fi'l-hakika zikr olunan kışlağı Abdürrahim Efendi ve Ömer Efendi mahlulünden tapu ile alıp resm-i tapu olan on beş bin akçesi sahib-i arz yedine teslim eyledim mezburların

⁴⁶⁵ “Yedi seneden beri kaybolan Zeyd'in evi tamir olunmayacak şekilde bozulup satılmasa, yıkılıp gitmesinden korkulduğunda hakim Zeyd tarafından yönetici tayin edilen karısı Hind, bu evi hakim kararıyla satıp parasını koruyabilir mi? Cevap: Olur. Müstefti: Bu şekilde, o evi yazıldığı üzere ederine satıp parası peşin alındıktan sonra Hind'in Zeyd'den olan küçük çocuklarının nafakaya ihtiyaçları olduğunda hakim, söz konusu satım bedelinden Hind ve çocuklarına yetecek kadar nafaka takdir edip kullanması için Hind'e izin verse uygun olur mu? Cevap: Olur.”

⁴⁶⁶ Çalık, s. 403.

⁴⁶⁷ “Satımda rıza dışı zorla satış (telcie) ve gerçek rıza gizlenerek yapılan (örtülü) satış (muvazaa) nasıl olur? Cevap: Kadıhan (tarafından yazılmış fıkıh kitabı)'da belirtilen yön üzere olur.”

⁴⁶⁸ Çalık, s. 442.

⁴⁶⁹ III. Ahmed devrinde iki dönem Şeyhülislamlık yapmıştır. İlki 1708 yılında başlayıp 1710 yılına kadar, ikincisi 1712 yılında başlayıp 1713 yılına kadar sürmüştür.

⁴⁷⁰ “Zeyd, Amr'ın tapulu mülkü olan tarlalarını zorbalıkla ele geçirse, Amr o tarlaları geri alabilir mi? Cevap: Allah biliyor ki, olur.”

⁴⁷¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 94.

karyelerine muttasıl olmağla ahar kimesne verdiğini verip biz alırız dedikleri hilaf-ı şer olduğuna yedimde şeyhülislam hazretlerinden fetva-yı şerife vardır deyu ibraz-ı fetva-yı şerife edip nazar olundukda Zeyd-i müteveffanın müstahik olduğu köyün kışlağını sahib-i arz Zeyd'in sulbiye kızlarına teklif ettikde mezbureler ragıbe olmamağla sahib-i arz ecanibden Amr'a resm-i tapu ile tefviz eylese sonra ol kışlağı karyesinde olan karye ahalisi yahud Zeyd'in kızları Amr'ın verdiğini verip kışlağı Amr'dan almağa kadir olurlar mı deyu sual olundukda cevablarında olmazlar deyu buyurup ber mucceb-i fetva-yı şerife merkumun zimmiler mezbur Ali Çelebi'ye min ba'd taarruzdan men olunup ma hüve'l-vaki gıbbe't-taleb ketb olundu.”^{472 473}

1. Vakıf Hukukunda

Vakfa dair meseleler, fetvanın konusunu teşkil eden sorunlar arasında birinci sıradadır. Bu durumun başlıca sebebi, vakıf hukukunda anlaşmazlığın fazla oluşu ile birlikte çözümü uzmanlık gerektiren meseleler oluşlarıdır. Müstefti pek çok örneği olduğu üzere vakıf konusundaki uyuşmazlıklarda fetva istemiş ve kısa ve net şekilde uyuşmazlığın ne suretle bitirileceğini öngören cevaplar almıştır.

Aşağıdaki fetvada yer alan “hakim kararıyla” kaydı oldukça önem taşımaktadır:

⁴⁷² “Abdurrahim Efendi ve Ömer Efendi, kullanma hakkının ellerinde olduğu kışlak, vefat ettiklerinde dağılınca Ali Çelebi, devleti temsil eden kişilerden on beş bin akçe ile tapusunu almış, ‘bizim bahsedilen kışlağa ihtiyacımız vardır, Ali Çelebi’nin verdiğini biz verip kışlağı alalım, bu Padişahın kanunudur’ dediklerinde Ali Çelebi cevabında gerçekten bahsedilen kışlağı Abdurrahim ve Ömer Efendi’den dağılınca on beş bin akçe parasını verip tapusunu aldım, zikredilen kişilerin köylerine yakın olduğu için başka kimsenin verdiğini verip biz alırız demeleri şer’e aykırı olduğuna elimde Şeyhülislam hazretlerinden fetva vardır diye Şeyhülislam fetvası ibraz edip bakıldığında, “vefat eden Zeyd’in hak sahibi olduğu köyün kışlağı, devleti temsil eden kişiler, Zeyd’in soyundan gelen kızlarına teklif ettiğinde bahsedilen kişiler istemezse yabancı Amr’a tapu satılsa, köy ahalisi ya da ölenin kızları bu kışlağı Amr’dan geri alanbilirler mi” diye sorulduğunda cevaplarında olmazlar diye buyurulup fetva gereği adı geçen zimmiler zikrolunan Ali Çelebi’ye bundan sonra hücumdan yasaklanıp talep doğrultusunda yazıldı.”

⁴⁷³ Coşkun Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (M. 1619-1620)*, Cilt 24, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 284.

“Zeyd tapu ve mukataa ile tasarrufunda olan arz-ı emiriyye üzere sahibi arz izniyle mülkü olan ağaçları gars ettikten sonra Zeyd bu ağaçları bir cihete vakf eylese bu söz konusu olan vakıf sahih olur mu? Elcevap: Hakim kararıyla olur.”^{474 475}

İki ortağa ait olup mukataalı vakıf olan bir değirmenin satın alınabilmesi için her iki ortağın da onayının şart olduğu, aksi halde devrin geçersiz olacağı Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi⁴⁷⁶’nin vermiş olduğu fetvada belirlenerek çözüm getirilmiştir:

“Arsası mukataalı vakıf ve binası izn-i müteveli ile bina olunan değirmenin ale’l-iştiraki’s-seviyy malikleri olan Zeyd ve Amr şart-ı vakıfda tayin olunan mukataadan her biri hissesin Bekir-i müteveliye vermeğe razılar iken ... Bekir-i müteveli ‘mukataayı yalnız Zeyd’den alırım’ deyu kavlı-i mücerred ile almağa kadir olur mu, beyan buyurulup müsab olunalar. Elcevap: Allahu Teala a’lem olmaz.”^{477 478}

Bu örneklerde olduğu gibi olumlu ya da olumsuz cevabın koşula bağlandığı fetvalar mevcuttur:

“Bir vakıf yerin mütevellisi zikrolan vakıf yerden bir miktar yeri kuyu kazmak için Zeyd’e mukataaya verip Zeyd dahi kuyuyu kazıp kuyu yerinden akçe eder taşlar çıksa zikrolan taşlar Zeyd’in mi olur yoksa vakfın mı olur? Elcevap: Vakfındır amma çıkarmak ücretin vermek gerektir vakıfyanından.”⁴⁷⁹

“Vakıf üzerinde emlakın ahara vakfı caiz olur mu? Elcevap: İhtilaflıdır, kadı sıhhatine hükmederse olur.”^{480 481}

⁴⁷⁴ “Zeyd, tapulu olan, mukataa (devlete ait bir gelirin kiralanması demek olan finans sistemi) ile kullanımında olan devlete ait topraklar üzerinde devleti temsil eden kişilerin izniyle mülkü olan ağaçları diktikten sonra Zeyd bu ağaçları bir tarafa vakıf etse, söz konusu bu vakıf geçerli olur mu? Cevap: Hakim kararıyla olur.”

⁴⁷⁵ Çalık, s. 613.

⁴⁷⁶ IV. Murad devrinde 1632 ile 1634 yılları arasında Şeyhülislamlık yapmıştır.

⁴⁷⁷ “Arsası mukataalı (devlete ait bir gelirin kiralanması demek olan finans sistemi) vakıf ve binası müteveli izni ile yapılan değirmenin müşterek malikleri olan Zeyd ve Amr, vakfın şartı olarak belirlenen mukataadan her biri hissesini müteveli Bekir’e vermeye razı iken Bekir, “mukataayı sadece Zeyd’den alırım” diye diğer ortaktan ayrı sözleşme ile alabilir mi, beyan edip sevap kazanasınız. Cevap: Allahu Teala biliyor ki, olmaz.”

⁴⁷⁸ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 38.

⁴⁷⁹ İnanır, s. 222.

⁴⁸⁰ “Vakıf üzerinde bulunan şahsa ait malın bir başkasına vakfedilmesi caiz olur mu? Cevap: Tartışmalıdır, kadı geçerli olduğuna hükmederse, olur.”

⁴⁸¹ İnanır, s. 268.

Ebu İshak İsmail Naim Efendi⁴⁸² vakfa ilişkin bir meselede fermana aykırı olarak görülen davada verilmiş kararın geçersizliğine ilişkin fetva vermiştir. Bu fetvanın da yine mahkeme kararını denetlemeye yönelik olduğu, verildiği olayla ilgili kararı ve daha sonra benzer konularda verilecek kararları etkileyeceği açıktır:

“Zeyd’in bir belde vaki vakfına müteallik davayı ‘belde-i mezbure kadısı istima etmeye’ deyu ferman sadır olduktan sonra belde-i mezbure kadısı Amr, hilafına emir varid olmadan vakf-ı mezbura müteallika bazı de’avi istima ve hükm eylese hükmü nafiz olur mu, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a’lem olmaz.”^{483 484}

Üsküdar Kadı Sicilleri’ndeki Hicri 971 tarihli bir kayıta vakfa ait bostan yerinin satılmak istenilmesi üzerine müteveli izni olmaksızın satımın mümkün olmayacağına dair fetva getiren taraf davayı kazanmaktadır:

“... Karye-i Çengel’den Andriya b. Nikola meclis-i şer’de karye-i mezbura haliya müteveli olan Mustafa Çelebi b. Mehmed muvacehesinde ikrar ve itiraf edip dedi ki, karye-i İstavros’dan Nikola b. Frenkova’dan müteveli izni yok iken iki bin akçeye bir bostan yerini bana sattı akçesin aldı deyicek mezbur müteveli yedinde fetva-yı şerif olup müteveli izni olmadan tasarrufunda olan yerini satmak caiz değildir vakfın olup deyu mukayyed olup istinaden ile’l-fetva zikr olan bostan yerini vakıf için müteveli-i mezbura hükm olundu ki, bi’t-taleb kayd-ı sicil olundu.”^{485 486}

2. Borçlar Hukukunda

Bu fetvada dikkate değer olan husus, uyuşmazlık hangi konuda ise o konu ile sınırlı olarak fetva verildiğidir. Çatalcalı Ali Efendi burada satım akdinin sahih

⁴⁸² III. Ahmed devrinde 1716 ile 1718 yılları arasında Şeyhülislamlık yapmıştır.

⁴⁸³ “Zeyd’in bir belde bulunan vakfına konu davayı “o beldenin kadısı dinlemesin” diye ferman geldikten sonra belde kadısı Amr, fermanın tersine bir emir gelmeden o vakfa konu bazı davalar dinler ve hüküm verirse bu hükümler geçerli olur mu? Cevap: Allah biliyor ki, olmaz.”

⁴⁸⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 97

⁴⁸⁵ “Çengelköy’den Andriya b. Nikola, şer’i mecliste, zikrolunan köyün şu andaki mütevellisi olan Mustafa Çelebi b. Mehmed’in yüzüne karşı kabul ve itiraf ederek “İstavros köyünden Nikola b. Frenkova, müteveli izni yok iken iki bin akçeye bir bostan yerini bana sattı, parasını aldı” dedi. Zikrolunan müteveli, elinde fetva olup “müteveli izni olmadan kullanımındaki yeri satmak caiz değildir” şeklinde kaydedilip bu fetva doğrultusunda zikrolunan bostan, vakıf için bahsedilen mütevellinin üzerine hükmolundu, talebe binaen sicile kaydedildi.”

⁴⁸⁶ Coşkun Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (M. 1562-1563)*, Cilt 7, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 250.

olduğundan bahsederek fetvayı noktalamakta, diğer malikin şuf'a hakkına değinmemektedir:

*“Hind, Zeyd ile a’le’l-iştirak malik olduğu arsada hisse-i şayiasını semen-i malume Amr’a bey eylese bey-i mezbur sahih olur mu? Elcevap: Olur.”*⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸

Bir kimsenin yaptığı haksız davranış sebebiyle zarara uğrayan tarafın zararı başka şekilde giderilemediyse sebep olandan parasını geri alabileceğine fetva veren Şeyhülislam Zekeriyazade Yahya Efendi⁴⁸⁹, bu fetvasıyla haksız fiil sebebiyle doğan zararın tazmini hususunda uyuşmazlığa çözüm sunup yol göstermektedir:

*“Zeyd her gamz ile tağrim adet-i müstemirresi olan ehl-i örfe Amr’ı bi-gayrı hakkın gamz edip zulmen şu kadar akçesini aldırmağa sebep olsa hala Amr alınan akçesini alandan almayacak, sebep olan Zeyd’den almağa kadir olur mu, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a’lem olur.”*⁴⁹⁰ ⁴⁹¹

Osmanlı Devleti’nde karz akdi olarak bilinen ödünç para verme-alma sözleşmesinde alınan ve verilenlerin cinsinin ve miktarının aynı olmasına dikkat edilmiştir. Aksi halde faiz şüphesi olacağından bir örneğini gördüğümüz bu fetvada da alacaklının semenin cinsini değiştirmesine izin verilmemiştir:

*“Zeyd, Amr’dan şu kadar kuruş karz aldıktan sonra, aldığı kuruşların mislini Amr’a virürken Amr almayub: “Herbir kuruş mukabelesinde yüz seksen akçe alurum” dimege kadir olur mu? Elcevap: Olmaz.”*⁴⁹² ⁴⁹³

⁴⁸⁷ “Hind, Zeyd ile müştereken malik olduğu arsadaki payını belirli bir bedel karşılığı Amr’a satarsa bu satım geçerli olur mu? Cevap: Olur.”

⁴⁸⁸ Demirtaş, Cild-i Evvel, s. 438.

⁴⁸⁹ I. Mustafa, IV. Murad ve Sultan İbrahim devirlerinde üç dönem Şeyhülislamlık yapmıştır. İlki 1622 yılında başlayıp 1623 yılına kadar, ikincisi 1625 yılında başlayıp 1632 yılına kadar, üçüncüsü 1634 yılında başlayıp 1644 yılına kadar sürmüştür.

⁴⁹⁰ “Zeyd, kandırarak para verdirtme alışkanlığı olan kişilere Amr’ı haksız yere gammazlayıp zulüm ile parasını aldırmağa sebep olursa, Amr parasını geri alamadığı takdirde Zeyd’den alabilir mi? Cevap: Allah biliyor ki, olur.”

⁴⁹¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 31.

⁴⁹² “Zeyd, Amr’dan bir miktar kuruş borç aldıktan sonra, aldığı paranın karşılığını Amr’a vermek istediğinde Amr almayarak “herbir kuruş karşılığında yüz seksen akçe alırım” diyebilir mi? Cevap: Olmaz.”

⁴⁹³ Demirtaş, Cild-i Evvel, s. 511.

Aralarında borç ve kefalet ilişkisi bulunan taraflardan birisi günümüzdeki karşılığı ile söylenecek olursa menfi tespit davası açarak bu davasında haklı olup olmadığını fetva yolu ile soruyor. Alınan cevap ise davanın sonucunu belirleyecektir:

“Zeyd, Amr’a “Bekir’in sana şu kadar kuruş deyni vardır” deyüb kefil olduktan sonra Amr, meblağ-i mezburi Zeyd’den taleb itdikde Zeyd: “Meblağ-i mezburun şu mikdarı deyindir” deyu dava eylese mesmu olur mu? Elcevap: Olmaz.”^{494 495}

Bu fetva da yine tez için büyük önem arz etmekte olup, meydana gelen somut uyuşmazlık üzerinden yargılamanın safhaları ve nasıl sonunca ulaşılacağı açıklanılmakta ve ortaya güzel bir örnek çıkmaktadır:

“Şiraen Zeyd’in kabz etmiş olduğu ata Amr müstahak olup hakimın hükmü olmaksızın Zeyd’in elinden rızasıyla aldığı Zeyd parasıyla atın satıcısı olan Bekir’e rücu etmeye vech-i şer’i yolu nedir? Açıklar mısınız? Elcevap: Zeyd Amr’dan atı “mülkümdür, haksız olarak kabz eyledin” diye dava ve Amr da mülkü olduğuna delil getirip hakime karar aldırarak parayı almak için Bekir’e rücu eder.

Bu surette hakimın kararı olmaksızın Zeyd müstahak olduğunda Amr Bekir’den satın aldığı atı def edince Amr parasıyla Bekir’e rücu eylediğinde şer’i yol nedir? Elcevap: Amr’ın Zeyd’den atı mülküm diye istirdadı ve Zeyd mülkü olduğuna delil ikame etmesiyle Amr, Bekir’e rücu etmeye kadir olur.”^{496 497}

Üsküdar Mahkemesi’ndeki Hicri 971 yılına ait bir kayıta ticari bir borç ilişkisinin alacaklısı iddiasını fetva getirerek destekleyip davayı kazanmaktadır:

“... Nasuh b. Abdullah meclis-i şer’a mahruse-i İstanbul’dan Hacı Abdi b. Tebrik’i ihzar edip üzerine takrir-i dava kılıp dedi ki, Mısır seferine gitmek için sana bin yüz akçe mudarebeye verdim ba’dehu sen benim iznim yok iken İznikmid’e geldikde bana

⁴⁹⁴ “Zeyd, Amr’a “Bekir’in sana şu kadar borcu vardır” diyerek kefil olduktan sonra Amr, zikrolunan meblağı Zeyd’den istediğinde Zeyd “o meblağın tamamı değil, bir miktarı borçtur” diye dava etse dinlenir mi? Cevap: Olmaz.”

⁴⁹⁵ Demirtaş, Cild-i Evvel, s. 541.

⁴⁹⁶ “Zeyd’in satın alarak sahip olduğu ata Amr hak kazanıp hakim kararı olmaksızın Zeyd’in elinden rızasıyla aldığı Zeyd’in atın satıcısı olan Bekir’den parasını geri almasının şer’i yönden yolu nedir? Açıklar mısınız? Cevap: Zeyd, Amr’dan atı “mülkümdür, haksız olarak aldın” diye dava ve Amr da kendi mülkü olduğuna delil getirip hakimden karar alarak parayı almak için Bekir’e rücu eder. Müstefti: Bu şekilde, hakimın kararı olmaksızın Zeyd hak ettiğinde Amr, Bekir’den satın aldığı atı verince Amr parasıyla Bekir’e rücu ettiğinde şer’iata göre takip edilmesi gereken yol nedir? Cevap: Amr’ın Zeyd’den atı benim mülküm diye geri alması ve Zeyd, mülkü olduğuna delil getirmesiyle Amr, Bekir’e rücu edebilir (parasını Bekir’den isteyebilir).”

⁴⁹⁷ Çalık, s. 448.

muhaletet ettin akçeyi istedim vermedin dedikde, mezbur Abdi'den sual olundukda bana bin yüz mudarebeye Mısır'a gitmek için verdi ba'dehu İznikmid'e vardık geldikde akçeyi istedi vermedim Mısır'a gittim gelirken gemi helak oldu deyu cevap vericek müfti'z-zamandan fetva-yı şerife getirip "Zeyd, Mısır seferine gitmek şartıyla mudarebeye bir mikdar akçe verip Amr ve ahar yere gidip geldikde Zeyd muhaletet ettin deyu akçesini talep ettikde Amr vermeyip kaçıp gidip iki yıldan sonra gelirken gark olup mal zayi oldu dedikde, Zeyd tafsil-i mezburu isbat edicek Amr'dan akçesin almağa kadir olur mu beyan buyurup müsab oluna, Allahu a'lem el-cevab olur" ber-muceb-i fetvayü'ş-şerif olur meblag-ı mezbur hükm olunup bi't-taleb kayd-ı sicil olundu."^{498 499}

Yine Üsküdar Kadı Sicilleri'ndeki Hicri 942 tarihli bir kararda haksız fiil sebebiyle doğan uyuşmazlık, davacının mahkemeye sunduğu fetvaya uygun olarak karara bağlanmaktadır:

"... İmam Süleyman b. İvaz şer-i şerif-i Nebvi'ye Musa b. Nebi'yi ihzar edip dedi ki işbu Musa benim öşürlü yerim üzerine değirmen suyun salıp bana zarardır elimde men için fetvam vardır dedikde mezbur Süleyman'ın fetvası mucebince men olunup hükm olundu."^{500 501}

3. Miras Hukukunda

Vakfa dair meselelerden sonra fetvaya en çok konu olan husus, Miras hukukudur.⁵⁰² Mirasla ilgili en çok karşılaşılan problem ise, "paylarının bir kısmı veya

⁴⁹⁸ "Nasuh b. Abdullah, şer'i mecliste İstanbul büyük şehrinden Hacı Abdi b. Tebrik'i hazır edip, dava açıp dedi ki, Mısır seferine gitmek için sana bin yüz akçe finansman olarak verdim, daha sonra sen benim iznim yok iken İznikmid'e geldiğinde akçeyi geri isteyince bana karşı gelip vermedin dediğinde bahsedilen Abdi'den sorulduğunda, bana bin yüz akçe finansmanı Mısır'a gitmek için verdi, sonra İznikmid'e vardık, geldiğinde akçeyi istedi, vermedim. Mısır'a gittim, gelirken gemi battı diye cevap verdi ve davacı Nasuh, zamanın müftüsünden fetva getirip: "Zeyd, Mısır seferine gitmek şartıyla finanman bir miktar akçe verip Amr başka bir yere gidip geldiğinde Zeyd anlaşmaya aykırı hareket ettin diyerek parasını geri istediğinde Amr vermeyip kaçıp iki yıl sonra geldiğinde gemi battı, mal gitti dediğinde Zeyd zikredilen şeyi ayrıntılarıyla açıklayıp ispat ederse Amr'dan parasını alabilir mi, söyleyip sevap kazanasınız. Cevap: Allah biliyor ki, olur." diyen fetva doğrultusunda zikredilen meblağa hükmedilip sicile kayıt olundu."

⁴⁹⁹ Yılmaz, Cilt 7, s. 238.

⁵⁰⁰ "İmam Süleyman b. İvaz, şer'i mahkemeye Musa b. Nebi'yi hazır edip dedi ki, bu Musa benim vergisini vererek ekip biçtiğim yerimin üzerine değirmen suyunu bırakıp bana zarar veriyor, elimde engellemek için fetvam vardır dediğinde zikrolunan Süleyman'ın fetvası gereğince yasaklanarak hükmolundu."

⁵⁰¹ Yılmaz, Cilt 4, s. 391.

⁵⁰² Hosainy, s. 55.

başka bir şey karşılığında bir veya daha fazla mirasçının mirastan çekilmesi" olarak tanımlanan teharüc'tür.⁵⁰³

Hocasadeddinzade Mehmed Esad Efendi⁵⁰⁴'nin verdiği bir fetvada devlet ile kişiler arasındaki bir meseleye çözüm beyan edilerek varisi olmayan bir kişinin vakıf olarak verdiği evine hazine adına el konulamayacağı fetvası verilmiştir. Müsteftinin soruya başlama şekli dikkate değerdir:

“Bu mesele beyanında eimme-i Hanefiyyeden cevab ne veçhiledir ki; Zeyd ki ahiret oğlu Amr-ı baliğ-i ecnebi maraz-ı mevtinde bir mülk menzilini Zeyd’e ba’dehu Medine-i Münevvere fukarasına vakf edip bila-varis fevt olup ol menzilden gayrı bir şey terk etmese hala emin-i beytülmal vakf-ı mezburu tutmayıp ol menzili miri için kabza kadir olur mu, beyan buyurulup müsab oluna. Elcevap: El-ilmü inda’llah. Olmaz.”^{505 506}

Aşağıda zikrolunan fetvada ise miras payı konusu soru olarak yöneltilip taksimin nasıl olacağı Çatalcalı Ali Efendi’den sorulmaktadır. Fetvanın ilgi çekici yönü ise fetva oranlarının günümüz sulh hukuk mahkemesinden dava yoluyla ya da noterlerden alınan miras pay oranlarının doğrudan yöneltilen soru ile müftü ya da Şeyhülislamdan istenilmesidir. İkinci dikkat çekici konu ise verilen fetvada doğmamış çocuğun da birtakım şartların sağlanması halinde miras payına sahip olabileceği durumudur:

“Hind fevt olup üvegi babası Zeyd’in halen menkuhası olup Zeyd’den hamile olan validesi Zeyneb’i terkeylese kismet-i tereke nice olur? Elcevap: Üç sehinden iki sehmi Zeyneb’e virilüb bir sehmi hamliçün alıkonulur. Eğer veled altı aydan ekalde doğarsa sehmi-i baki ona verilir. Ve illa o dahi Zeyneb’e verilir.”^{507 508}

⁵⁰³ Hosainy, s. 55.

⁵⁰⁴ I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad devirlerinde İki dönem Şeyhülislamlık yapmıştır. İlki 1615 yılında başlayıp 1622 yılına kadar, ikincisi 1623 yılında başlayıp 1625 yılına kadar sürmüştür.

⁵⁰⁵ “Bu meselede Hanefi mezhebine göre cevap nedir ki, Zey’in manevi oğlu yetişkin ve ecnebi olan Amr, ölüm hastalığında iken bir mülkünü Zeyd’e ve sonra Medine fakirlerine vakf edip vârisiz olarak ölür ve bundan başka malvarlığı yoksa, beytülmal’dekiler vakfı kabul etmeyip orayı alabilirler mi? Cevap: Gerçek bilgi ancak Allah katındadır. Olmaz.”

⁵⁰⁶ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 25.

⁵⁰⁷ “Hind ölüp, üvey babası Zeyd’in halen nikahlı karısı olup Zeyd’den hamile olan annesi Zeynep’i terk ederse tereke nasıl bölünür? Cevap: Üç paydan ikisi Zeynep’e verilir, bir pay kadının karnındaki çocuk için bekletilir. Eğer çocuk en az altı aylıkken doğarsa bekletilen pay ona verilir. Öyle olmazsa Zeynep’e verilir.”

⁵⁰⁸ Demirtaş, Cild-i Sani, s. 543.

Şeyhülislama, fetva alınıp uygulanmak üzere Gayrimüslimlere kimin varis olabileceği dahi sorulmuştur. Hacı Velîyüddin Efendi⁵⁰⁹ bir fetvasında İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslime Müslüman olmayan ülkede yaşayan kızının varis olamayacağını ifade etmiş, davaya sunulmaya hazır bir hukuki görüş elde edilmiştir:

“Zeyd-i Zimmi’nin kızı Hind-i Zimmiye nefsinî Amr-ı Harbî’ye tezcîc etdikden sonra Hind dar-ı harbe ilhak edip ba’dehu dar-ı İslam’da Zeyd fevt olsa Hind, Zeyd’e varise olur mu, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a’lem olmaz.”^{510 511}

Eyüp Mahkemesi’ne ait Hicri 1081 tarihli bir kararda müvekkili adına dava açan bir kişi, getirdiği dava ile mutabık fetvasında iddiasını desteklemekte ve tarla ile çayırılar üzerindeki miras hakkının müvekkiline ait olduğu kararını alabilmektedir:

“...Mehmed vefat etmekle çiftlik, validesi müvekkilem Şirzat’a intikal ... hakk-ı matlubesi müvekkilem mezburenin olmağla müvekkilem ol tarlalar ve çayırıları tapu ile almağa talibe iken vakıflar mütevellisi altmış gurusı resm-i tapu ile ecanibden merhum Derviş Beşe’ye vermeğin ... ben yine mezbure Şirzat tarafından vekaletle tarlalar ve çayırıları evkaf-ı mezbur mütevellisi tarafından memur olan Ahmed Çelebi b. Mehmed indinde mahallede hilafete müvella olan Mevlana İbrahim Efendi b. Receb huzurunda dava eylediğimizde ... Şeyhülislamdan “Zeyd fevt olup validesi Hind’i terk ettikte Zeyd’in müstahakk-ı tapu olan tarlalarını Hind tapu ile almağa talibe iken sahib-i arz Hind’e vermeyip ahara vermeğe kadir olur mu?” deyu istifta eylediğinde cevablarında olmaz deyu buyrulmağın müvekkilem mezburu Edirne’de dergahı arzuhal eylediğinde ber mucib-i fetva-yı şerife ve hüccet-i şer’iyye ol tarlalar ve çayırılar Müslümanlar takdir eylediklerinde resm-i tapu ile müvekkilem mezbur Şirzat’a aliverip merhum Derviş Beşe’den ve ahara niza olunup ihkak-ı hak olunmak bi’l-ve kale talebimdir ... hükmi-

⁵⁰⁹ III. Mustafa devrinde İki dönem Şeyhülislamlık yapmıştır. İlki 1760 yılında başlayıp 1761 yılına kadar, ikincisi 1767 yılında başlayıp 1768 yılına kadar sürmüştür.

⁵¹⁰ “Zimmi olan Zeyd’in kızı zimmi Hind, Gayrimüslim ülke vatandaşı Amr ile evlendikten sonra Hind, Gayrimüslim memleketine göçüp daha sonra Zeyd, İslam ülkesinde ölse, Hind Zeyd’e mirasçı olur mu, beyan buyurun. Cevap: Allah biliyor ki, olmaz.”

⁵¹¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 116.

sabık üzre tarlalar ve çayırardan Derviş Beşe'nin kasr-ı yedine tenbih birle ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu."⁵¹² ⁵¹³

4. Aile Hukukunda

Velayet konusunu dava edecek olan erkek taraf, eski eşinin küçük çocuğu çok sefer evde yalnız bıraktığını, bakacak ve ilgilenecek kimsesinin olmadığını, çocuğun kaybolma tehlikesi olduğunu söyleyerek hakim kararı ile velayeti alıp alamayacağını Çatalcalı Ali Efendi'den sormaktadır. Muhtemelen aldığı bu fetvayı davaya sunarak çocuğunun velayetini alma yoluna gidecektir:

*"Hind, zevc-i mutallık Zeyd'den olup iki üç yaşında olan sağır oğlu Amr'ı bihakk-ı hidane terbiye iderken Hind facire olmağla yabanlarda yatub sağiri menziline yalnız bırakmağla ziya ihtimali galib olup hadine-i uhrası olmasa Zeyd, sağiri re'y-i hakimle Hind'den almağa kadir olur mu? Elcevap: Olur."*⁵¹⁴ ⁵¹⁵

Velayetin hangi şartlarda babaya verilebileceğiyle ilgili verilen bu fetva ise yine şüphesiz hukuka katkı sağlayacak, mahkemeyi etkileyip sonucu belirleyebilecek veya taraflar arasında yargılama olmaksızın uyuşmazlığın çözümünü sağlayabilecektir. Dürrizade Seyyid Mehmed Arif Efendi tarafından verilen bu fetvanın bir diğer dikkat çeken yönü ise, sorunun 'kadı böyle bir hüküm verirse şer'e uygun olur mu' şeklinde sorulmasıdır:

⁵¹² "Mehmed vefat etmekle çiftlik, annesi müvekkilim Şirzat'a devrolup talep etme hakkı müvekkilim zikrolunan kişinin olmakla müvekkilim o tarlalar ve çayırları tapu ile almaya talip iken vakıflar mütevellisi altmış kuruş tapu resmi ile yabancılardan adı geçen Derviş Beşe'ye vermekle ben yine zikrolunan Şirzat tarafından vekaletle tarlalar ve çayırları, zikrolunan vakıflar mütevellisi tarafından memur olan Ahmed Çelebi b. Mehmed nezdinde mahallede hilafete kadı tarafından tayin olunan hakem olan Mevlana İbrahim Efendi b. Recep huzurunda dava eylediğimizde Şeyhülislamdan "Zeyd ölüp annesi Hind'i terk ettiğinde Zeyd'in tapusu hak edilmiş olan tarlalarını Hind tapu ile almaya talip iken, satma hakkına sahip olan kişi, Hind'e vermeyip başkasına verebilir mi" diye sorulduğunda cevaplarında olmaz diye buyurulmakla müvekkilim, zikrolunan Edirne'de makama bildirdiğinde fetva gereği ve şer'i delil ile o tarlalar ve çayırları Müslümanlar takdir ettiklerinde tapu resmi ile müvekkilim zikrolunan Şirzat'a verip zikrolunan Derviş Beşe'den ve yabancılara karşı hak sahibi olunmak vekaleten talebimdir, önceki hüküm üzere tarlalar ve çayırardan Derviş Beşe'nin el çekmesine nasihat edilmek üzere talebe binaen yazıldı."

⁵¹³ Yılmaz, Cilt 29, s. 111.

⁵¹⁴ "Hind, boşandığı kocası Zeyd'den olup iki-üç yaşlarında olan küçük oğlu Amr'ı besleme-büyütme hakkı ve görevi kendisinde olup terbiye ederken Hin, günahkar olmakla yabancılarla yatıp küçüğü bulunduğu yerde yalnız bırakmakla kaybetme ihtimali bulunup başka çocuğa bakacak kimsesi olmasa Zeyd, küçüğü hakim kararıyla Hind'den alabilir mi? Cevap: Olur."

⁵¹⁵ Demirtaş, Cild-i Evvel, s. 178.

“Hind, zevc-i mutallık Zeyd’den olan veled-i sağıri bi-hakkı’l-hızane imsak üzere iken Zeyd veled-i mezbur yedi yaşını tekmi edip istiğna hasıl olmuşdu deyu Hind’den talep edip Hind veled-i mezbur ancak altı yaşındadır deyip ihtilaf eyleseler kadı sağıre nazar eder eğer yalnız ekl ve şürb ve libas giymeğe kadir olup istiğna hasıl olduysa Zeyd’e def eder, olmadıysa Hind’in yanında ibka etmek hükmü şer’i olur mu, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a’lem olur.”^{516 517}

Bakım hakkı olarak bilinen hidane, günümüz velayet-vesayet hakkı ile aynı anlama gelmektedir. Çatalcalı Ali Efendi’ye intikal ettirilen olayda velayet hakkı olan anneanne çocuğa bakmak için mahkemeye başvurarak nafaka istemekte ve mahkemede dinlenen babaanne çocuğa nafakasız bakabileceğini ve anneannesinden de mahrum etmeyeceğini ifade etmekte ve bu konuda hakimin anneanneye “Ya çocuğa nafakasız bak ya da babaannesine ver” demek konusundaki serbestisi sorulmakta ve Ali Efendi tarafından verilen fetvada bunun mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Fetva, velayet hakkı ve nafakayı birbirinden kesin çizgilerle ayrılması bakımından olduğu kadar, hakimin bu konudaki yetkisini belirlemiş olması bakımından da büyük öneme sahiptir:

“Zeyd-i sığarin anasının anası ve hadinesi Hind, sağırin mali olmamağla sağırin babası Amr üzerine nafaka takdir itdürüb beslemek istedikde sağırin babasının anası Zeyneb: ‘Ben sağıri meccanen besleyüb Hind’den men itmeyim’ dese hakim Hind’e ‘Sağıri meccanen imsak eyle yahut Zeyneb’e vir’ dimege kadir olur mu? Elcevap: Olmaz.”^{518 519}

Fetvaya konu olayda kocası nafakasız bırakıp giden kadın mahkemeye başvurarak nafaka istemiştir. Burada fetva, nafakanın verilmesi hususunda değil, nafaka kararı verdikten sonra bir süre boyunca icra edilemedikten sonra istenilmiştir. Hakim kararı

⁵¹⁶ “Hind, boşandığı kocası Zeyd’den olma küçük çocuğu, besleme-büyütme hakkı ve görevi elinde iken Zeyd, zikrolunan çocuğu yedi yaşını doldurup bakım ihtiyacı bitmişti diye Hind’den talep edip Hind, zikrolunan çocuk ancak altı yaşındadır dese ve anlaşmazlık olsa, kadı küçüğe bakar, eğer yalnız başına yemek yeme, su içme ve elbise giymeye ihtiyaçlarını giderebilip bakım ihtiyacı bittiyse Zeyd’e gönderir, olmadıysa Hind’in yanında bırakmak şer’i hükmü olur mu, beyan buyurulsun. Cevap: Allah biliyor ki, olur.”

⁵¹⁷ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 132.

⁵¹⁸ “Küçük Zeyd’in anneanesi ve süt ninesi Hind, küçüğün malı olmamakla küçüğün babası Amr, üzerine nafaka takdir ettirip beslemek istediğinde küçüğün babaanesi Zeynep “ben küçüğü ücret almadan besleyip Hind’den men etmem (mahrum etmem, istediğinde görebilir)” dese hakim Hind’e “küçüğü ücret almadan yanında tut ya da Zeynep’e ver” diyebilir mi? Cevap: Olmaz.”

⁵¹⁹ Demirtaş, Cild-i Evvel, s. 181.

sonrası birikmiş olan nafakaların topluca ödenmesi için fetva yoluna başvuran müstefti, aldığı bu fetva ile, mahkeme kararının topluca tek seferde uygulanmasını sağlamaktadır:

“Zeyd, zevcesi Hind’i bila-nafaka birağub ahar diyara gitmekle Hind kadıya varub Zeyd üzerine kenduye kadr-i ma’ruf yevmi şu kadar akçe nafaka takdir itdürüp ba’dehu bir müddet kendi maliyle geçinse Zeyd geldikde Hind nafaka-i mukaddereyi Zeyd’den almağa kadire olur mu? Elcevap: Olur.”^{520 521}

Aşağıdaki fetvada belde kadısının verdiği yahut vereceği karar tartışılmaktadır, işlenilen konu bakımından büyük öneme sahip bir örnektir:

“Bir belde ahalisinden Hind’in kocası Zeyd başka bir diyara gittikten sonra Amr ve Bekir o diyardan gelip; “Zeyd seni bain talakla boşadı.” diye Hind’e bildirdiklerinde Hind de bu haberlere inanıp iddeti bittikten sonra kendini Bekir’e tezviç eylese, adı geçen belde kadısı; “Talak benim huzurumda gerçekleşmedi” diye hasmı yok iken Hind’i Bekir’den ayırmaya kadir olur mu? Elcevap: Olmaz.”^{522 523}

Boşanmanın ne şekilde gerçekleşeceği ile ilgili olarak Debbagzade Mehmed Efendi⁵²⁴ tarafından verilen bu fetva da Şeyhülislamın hukuki görüşü ile sunduğu katkıya örnek olarak verilebilir:

*“Zeyd, ‘Falan fi’ili işlersem zevcem Hind üç talak boş olsun’ dedikde Zeyd ol fi’ili işlese Hind üç talak boş olur mu? Elcevap: Allahu a’lem olur.”*⁵²⁵

C. Vergi Hukukuna Etkisi

Vergi, idareyi ilgilendiren bir alan olmakla oldukça titiz davranılması gereken, kadılara oldukça büyük bir yükün düştüğü bir hukuk alanıdır. Bu sebeple kadı’nın

⁵²⁰ “Zeyd, karısı Hind’i nafakasız bırakıp başka memlekete gitmekle Hind, kadıya varıp Zeyd üzerine kendine yetecek miktarda günlüğü şu kadar akçe nafaka takdir ettirip daha sonra bür süre kendi maliyle geçinse, Zeyd geldiğinde Hind, belirlenen nafakayı Zeyd’den alabilir mi? Cevap: Olur.”

⁵²¹ Demirtaş, Cild-i Evvel, s. 184.

⁵²² “Bir belde halkından Hind’in kocası Zeyd, başka bir yere gittikten sonra Amr ve Bekir, Zeyd’in gittiği yerden gelip “Zeyd seni tekrar nikahlanmak dışında yeniden birlikte olamayacağınız (bain) talak ile boşadı” diye Hind’e söylediklerinde Hind bu haberlere inanıp iddet süresi sona erdikten sonra Bekir ile evlense, adı geçen beldenin kadısı “talak benim huzurumda gerçekleşmedi” diye hasımsız olan bir meselede Hind’i Bekir’den ayırabilir mi? Cevap: Olmaz.”

⁵²³ Çalık, s. 190.

⁵²⁴ IV. Mehmed ve II. Süleyman devirlerinde iki dönem Şeyhülislamlık yapmıştır. İlki 1687 yılında başlayıp 1688 yılına kadar, ikincisi 1688 yılında başlayıp 1690 yılına kadar sürmüştür.

⁵²⁵ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü , s. 83.

yardımcısı konumundaki müftünün bu alanda somut uyuşmazlıklara sunduğu hukuki görüşler oldukça büyük önem taşımakta, uyuşmazlığın sonlandırılmasında büyük görev düşmektedir.

İbn Kemal'in bu fetvasına göre kadı'nın aldığı bir verginin ondan geri alınabileceği fetvası verilmiştir. Kadı ile halktan bir kimse arasındaki uyuşmazlığı sona erdirmesi bakımından fetva, dikkate şayandır:

“Zeyd, bir vakfın kulu olsa, kadimden avarız verigelmese, avarız vermesin diye Padişah-ı zaman hüküm vermiş olsa, sonra bir kadı güçle Zeyd'den avarız alsa şer'an evvelen alınan avarızı kadı mezburdan Zeyd alabilir mi? Elcevap: Alabilir.”^{526 527}

Bu fetvada Şeyhülislamın cevabında “İmameyne göre” şeklinde belirtmesi dikkat çekicidir, bir fıkıh görüşü vurgulanmıştır:

“Zimmi olan Zeyd ihtiyal ile birkaç sene nefsinin cizyeden tahlis edip vermese o senelerin cizyesi Zeyd'den alınır mı? Elcevap: İmameyne göre alınır.”^{528 529}

Salihzade Ahmed Esad Efendi⁵³⁰'ye sipahinin fazladan vergi almak istemesi sorulmuş ve fetvada sipahinin bu vergiyi almakta haksız olduğu bilgisi verilmiştir. Müsteftinin bu bilgiyi kullanarak haklılığını mahkemede tescil ettirebilmesi mümkün iken fetvayı sipahiye göstererek sonuç alabilmesi de mümkündür:

“Bir kasaba toprağında olan tarlaların öşrü mukabilesinde hin-i fetihde dönüm başına şu kadar akçe tayin olunup Defter-i Hakani'de vech-i muharrer üzere mukayyed olmakla ol tarlaların mutasarrıfları ... kadimden verilegelen ol kadar akçeyi ol kasaba

⁵²⁶ “Zeyd, bir vakfın kulu olsa, geçmişten beri avarız vergisi verilme, zamanın Padişahı avarız vergisi verilmesin diye hüküm vermiş olsa, sonra bir kadı zorla Zeyd'den avarız alsa, şeraiate göre daha önce alınan avarızı zikrolunan kadıdan Zeyd alabilir mi? Cevap: Alabilir.”

⁵²⁷ İnandır, s. 244.

⁵²⁸ “Zimmi olan Zeyd, hile yaparak birkaç sene kendisini cizyeden kurtarıp vermese, o senelerin cizyesi Zeyd'den alınır mı? Cevap: İmameyne göre alınır.”

⁵²⁹ Çalık, s. 386.

⁵³⁰ III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde iki dönem Şeyhülislamlık yapmıştır. İlki 1803 yılında başlayıp 1806 yılına kadar, ikincisi 1808 yılında iki ay sürmüştür.

sipahisi Zeyd'e verirlerken Zeyd razı olayıp hilafına emir varid olmadan öşr-i mahsul almağa kadir olur mu, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a'lem olmaz.”^{531 532}

Eyüp Kadı Sicilleri'nde yer alan aşağıdaki ilama göre, endisinden mükerrer vergi alınmak istenilen Gayrimüslim bir Osmanlı Devleti vatandaşı, bu konuda bir fetva alarak mahkemeye sunup lehine karar çıkarttırabilmiştir:

“Sinagopolos nam karye sakinlerinden Virane v. Dimo nam zimmi meclis-i şerde kelam edip ... beher sene üzerime lazım gelen harac ve ispençe ve sair hukuk ve rüsumumu karye-i merkume ahalisi ile ma'an eda ve ifa edip mukaddema sakin olduğum karyede bir vechile alakam dahi kalmamışken hala mukaddema sakin olduğum karye ahalisi ve sipahisi tekrar benden harac ve ispençe ve çift bozan resmi namına akçe taleb edip daima beni rencide ederler ... karye ahalisi ve sipahisi tekrar benden harac ve ispençe ve cizye ve çift bozan resmi namına bir akçe ve bir habbe almağa adem-i kudretlerine yedimde Şeyhülislam hazretlerinden fetva-yı şerifem vardır deyu fetva-yı şerife ibraz edip mucebince canib-i şer-i kavimden dahi temessük taleb ederim dedikde Virane'nin yedinde olan fetva-yı şerifeye nazar olundukda bir karye ahalisinden Virane nam zimmi karyesinden çıkıp ahar karyeye varıp anda on seneden mütecaviz tavattun edip harac ve ispençe ve cizye ve çift bozan resmini ve sair hukuk ve rüsumunu anda eda eylese evvelki karye ahalisi ve sipahisi mezburdan tekrar cizye ve ispençe ve çift bozan resmi namına akçe almağa kadir olurlar mı deyu sual olundukda cevaplarında olmazlar deyu buyurulmağın ber muceb-i fetva-yı şerife canib-i şerden dahi işbu temessük ketb olunup yed-i talibe def ve vaz olundu lede'l-ihtiyac ibraz ve ihticac edine.”^{533 534}

⁵³¹ “Bir kasaba toprağında olan tarlaların öşrü karşılığında fetih zamanında dönüm başına şu kadar akçe belirlenip Defter-i Hakani'de yazılan yön üzere kayıtlı olmakla o tarlaları idare edenler geçmişten beri verilegelen o kadar akçeyi o kasaba sipahisi Zeyd'e verirlerken Zeyd razı olmayıp tersine bir emir gelmeden mahsul öşrü alabilir mi, beyan buyurulsun. Cevap: Allah biliyor ki, olmaz.”

⁵³² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 162.

⁵³³ “Sinagopolos isimli köy sakinlerinden Virane v. Dimo ismindeki zimmi, şer'i mecliste konuşup herbir sene üzerime düşen haraç, ispençe ve diğer hukuk ve rüsumumu adı geçen köy ahalisi ile birlikte ödeyip geçmişte oturmuş olduğum köy ile bir yönüyle alakam bile kalmamışken hala geçmişte oturduğum köy halkı ve sipahisi tekrar benden haraç, ispençe ve çift bozan resmi isminde para talep edip sürekli beni incitirler, köy ahalisi ve sipahisinin tekrar benden haraç, ispençe, cizye ve çift bozan resmi isminde bir tahıl alamayacaklarına elimde Şeyhülislam hazretlerinden fetva-yı şerifem var diye fetvayı gösterip gereğince doğru tarafa karar verilmesini talep ederim dediğinde Virane'nin elinde olan fetvaya bakıldığında “bir köy halkından Virane isminde zimmi köyünden çıkıp bir başka köye varıp orada on seneyi aşkın süredir vatan edinip haraç, ispençe, cizye ve çift bozan resmini ve diğer hukuk ve rüsumunu orada ödese, önceki köy ahalisi ve sipahisi zikrolunan kişiden tekrar cizye, ispençe ve çift bozan resmi adında para alabilirler mi” diye sorulduğunda cevaplarında olmazlar diye buyurulmakla şer'i yöndeki fetva gereğince bu karar yazılıp talep edene verilip konuldu. İhtiyaç halinde sunulup delil edilsin.”

⁵³⁴ Yılmaz, Cilt 24, s. 122.

D. Uluslararası Hukuka Etkisi

Fetva, Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Osmanlı Devleti ile bir başka devlet arasında yapılacak antlaşma, ittifak kararı ya da ilan edilecek bir savaş, verilen bir fetva ile şeriata uygunluğu kanıtlanmış birer karar haline gelmiştir.⁵³⁵ Mesela 1761'de Prusya ile yapılan antlaşmanın maddelerini inceleyen Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi, antlaşmanın şeriata uygun olduğunu Padişaha rapor verip onaylamıştır. 1769 yılında Pirizade Osman Sahib Efendi tarafından verilen fetvada Eflak ve Boğdan'a karşı savaşa cevaz verilmiştir. 1779'da Rusya ile yapılan Aynalı Kavak Senedi, Şeyhülislam Mehmed Şerif Efendi'nin görüşüne sunulup onay almıştır. Yine Kıbrıs'ın fethi meselesinde daha önce akdedilmiş bir anlaşmanın fethi engel olmayacağıyla ilgili Ebussuud Efendi'den fetva alınmıştır:

“Sabıka bir vilayet dar-ı İslam'dan olup ba'de –zamanın küffar-ı haksar müstevli olup medaris ve mesacidin harab ve muattal ve menabir-ü mahafilin küfr ü dalalet ile malamal ve nice dürlü ef'al-i habise ile Dini İslama ihanet kasdeyleyüb ve etraf-ı aleme evza-ı kabihaların işaat eyleseler, Padişah Hazretleri, hamiyet-i İslam muktezasınca diyar-ı mezkuru küffar-ı haksar elinden alup Dar-ül İslama ilhak eylemeye azimet ve himmet buyursunlar, sabıka mezkur keferenin tasarruflarında olan ahar vilayetler müsالحة olundukta, ellerine verilen ahidnamede mezkur vilayet dahil olmağla Şeriat-i Mutahhare mucibince mezkur ahdname nakzına azimet buyurmalarına mani olur mu? Beyan buyurula. Elcevap: Allahu-A'lem asla mani olmak ihtimali yoktur.”^{536 537}

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'ye ait bir fetvada Rafizilere savaş açmanın caiz olduğu ifade edilerek devlet başkanının alacağı savaş kararının fetva ile zemini oluşturulmaktadır:

⁵³⁵ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 106.

⁵³⁶ “Geçmişte bir il, İslam beldesi olup bir zaman sonra perişan kafirlerce istila edilmiş, medreseler ve mescitleri harap ve işlevsiz hale getirilmiş, minberler ve mahfiller küfür ve sapkınlıkla dolmuş ve birçok türlü kötü fiillerle İslam Dini'ne ihanet edilip ve dünyanın her tarafına çirkin vaziyetlerini haber etseler, Padişah Hazretleri, İslam'ın kutsallığı gereğince zikredilen yeri perişan kafirlerin elinden alıp İslam yurduna katmaya kesin karar verip gayret etsinler, geçmişte zikrolunan kafirlerin ellerinde başka iller konusunda anlaşma yapıldığında, bu anlaşmaya zikrolunan il de dahil olmakla temiz şeriat gereğince zikrolunan anlaşmanın yok sayılmasına engel olur mu, beyan buyurulsun. Cevap: Allah biliyor ki, asla engel olma ihtimali yoktur.”

⁵³⁷ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 109.

“Revafiz-i Acem diyarı taht-i hükmünde olup Şah namına olan rafizinin izniyle revafizden bir cemaat, dar-i İslam’da müsliminden bir taife ile alaniyeten mukatele eyleseler, şah-i mezbur, ... Al-i Osman Padişahı ile akdettiği sulhu nakzetmiş olur mu? Elcevap: Olur, ale’l-husus melain-i mezkurunun ricalinin istisal vechi üzere katlleri vacibdir, an-asl vuku bulan sulh lütf-i ilahi zuhuruna intizar için li-maslaha akd-i mütarekedir, her ne zaman kudret ve kuvvet ehl-i İslam’a zuhur ettikde haklarında vacib olanı icra amme-i müslimine vacibdir.”^{538 539}

Mehmed Zeynelabidin Efendi⁵⁴⁰ Müslümanlarla savaşmak amacıyla toplanan kişilerin ‘harbi’ olduklarını ve onlarla savaşmanın caiz olacağını fetvasında beyan ederek bu topluluğa karşı savaşın hukuki zeminini sağlamış ve idarecilerin yükünü hafifletmiştir. Bu fetva ile Padişahın hareketinin hukuka uygunluğuna cevaz verilmiş olmakta ve bu da fetvanın konumunun ne seviyede olduğunu göstermektedir:

“Bilad-ı İslamiyeden bir beldenin civarında vakı’a karyelere mütemekkin olan zimmiler itaat-i veliyyü’l-emrden bi’l-küllîye huruc edip bazı Bilad-ı İslamiye’ye istila ve müslimin ile muhabere için temekkün ve tahayyüz eyleseler taife-i mezburenin karyeleri şer’an daru’l-harb olmakla asker-i İslam mukteza-yı şer’i şerif üzere sadır olan emr-i sultani mucebince üzerlerine sefer ve muhabere etdiklerinde taife-i mezbure hükmen harbiler olmakla harbi ahkamı haklarında cariye olup katl ve seby ve istirkakları caiz olur mu, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a’lem olur.”^{541 542}

⁵³⁸ “Rafizi İran ülkesi makamı hükmünde olan Şah ismindeki Rafizi’nin izniyle, Rafizi’den bir cemaat, İslam beldesinde Müslümanlardan bir topluluk ile açıkça vuruşsalar, zikrolunan şah, Osmanlı Devleti Padişahı ile imzaladığı barış anlaşmasını bozmuş olur mu? Cevap: Olur, özellikle zikrolunan lanete layık işler, yüksek makamlı devlet adamlarının kökten koparmak yolu ile öldürülmeleri vaciptir, aslında meydana gelen barış anlaşması, Allah’ın lütfunun ortaya çıkmasını beklemek için, maslahata uygun olarak yapılmış bir ateşkes anlaşmasıdır. Her ne zaman güç ve kuvvet İslam ehlinde ortaya çıkarsa haklarında vacip olanı yapmak bütün Müslümanlara vaciptir.”

⁵³⁹ Süleyman Kaya, “Behcetü’l-Fetava Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi”, Klasik Yayınları, Birinci Baskı, 2011, s. 189.

⁵⁴⁰ II. Mahmud devrinde 1815 ile 1818 yılları arasında Şeyhülislamlık yapmıştır.

⁵⁴¹ “İslam memleketlerinden bir beldenin çevresinde bulunan köylere yerleşen zimmiler Padişaha itaatten tamamiyle çıkıp bazı İslam memleketlerini istila ve Müslümanlardan harp amaçlı haber almak için yerleşip yer tutsalar zikrolunan topluluğun köyleri şer’i olarak düşman yurdu olmakla İslam askeri, lazım gelen şeriat üzere imzalanılan Padişah emri gereğince üzerlerine sefer ve muhabere (harp amaçlı haber alma) ettiklerinde, zikrolunan topluluk hükmen düşman olmakla düşman hükümleri haklarında geçerli olup öldürölme ve sürülmeleri ve esir alınmaları caiz olur mu, beyan buyurulsun. Cevap: Allah biliyor ki, olur.”

⁵⁴² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 187.

Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, 15 Mayıs 1919'da Milli Mücadele'ye ilişkin verdiği fetva ile işgalci güçlere karşı yapılacak vatan savunmasının meşruiyetini ve gerekliliğini duyurmuştur. Savaş ilanına ilişkin örnek olarak bu fetva gösterilebilir:

“Muhterem Denizlililer... Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir, vatana karşı irtikap edilecek cürümlerin Allah ve tarih önünde affi imkansız günahıdır. Cihad, tam manasıyla teşekkül etmiş dini fariza olarak karşımızdadır. Hemşehrilerim, karşımıza çıkarılan dünkü tebaamız Yunan'a biz mağlup olmadık. Onlar öteki düşmanlarımızın vasıtasıdır. Yunan'ın bir Türk beldesini ellerine geçirmelerinin ne manaya geldiğini, İzmir'in şu birkaç saat içinde irtikap edilen cinayetler gösteriyor. Silahımız olmayabilir, topsuz-tüfeksiz sapan taşları ile de düşmanın karşısına çıkacağız. İstiklal aşkı, vatan sevgisi hassasiyet şuurumuz ile, kalbimizdeki iman ile mücadelemizin sonunda zaferi kazanacağız. Bu uğurda canını verenler şehit, kalanlar gazilerdir. Bu mutlak olarak cihad-ı mukaddestir. Sizlere vatanımızı düşmana teslim etmenin çaresiz olduğunu söyleyenler, düşman esareti altında olanlardır. Onlar irade ve kararlarına sahip değildirler. Bu vaziyette onların emri ve fetvası aklen ve şer'an caiz, makbul ve muteber değildir. Meşru olan münhasıran vatan müdafası ve istiklal uğruna cihattır. Korkmayınız... Meyus olmayınız... Bu Livay-ı Hamd'in altında toplanınız ve mücadeleye hazırlanınız. Müftünüz olarak Cihad-ı Mukaddes Fetvası'nı ilan ve tebliğ ediyorum.”⁵⁴³

E. Muhakeme Hukukuna Etkisi

Fetvanın muhakeme kuralları üzerine de verildiği, müsteftinin muhakeme hususunda sorduğu sorulara müftünün kuralları açıklayarak davaya sunmak üzere fetvalar aldıkları görülmektedir. Bu fetvalarda açıkça görüleceği gibi müstefti, doğrudan yargılamanın gidişatına yönelik sorular sormakta ve verilecek fetvalar da yargılamanın gidişatını etkilemeye yönelik fetvalar olmaktadır

Aşağıdaki fetvada müstefti, yargılamaya yetkili olmayan bir şahıs tarafından verilmiş olan hükmün geçerli olup olmayacağını sorarak fetva almak istemiş, alınan fetva ile, mahkemece verilen bir hükmün geçerli olmadığı ortaya çıkmaktadır:

⁵⁴³ Tahir Kodan, “Milli Mücadelede Mustafa Kemal Paşa ve Denizli İlişkileri”, *Belgi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, Kış 2012, s. 244.

*“İstanbul mahakiminden bir mahkemede naib olan Zeyd, istihlafa mezun değil iken mahkeme katibi Amr’ı, Bekir ve Beşir’in davalarını istima için gönderüb Amr dahi Bekir’in menziline varub davay-ı mezbureyi istima ve hükmeylese hükmi nafız olur mu? Elcevap: Olmaz.”*⁵⁴⁴ 545

Dürrizade Seyyid Abdullah Efendi⁵⁴⁶, fetvasında derdestlik meselesine cevap vermiş ve müstefti devamla fetva ile belirtilen kurala aykırı hüküm veren kadı hükmünün geçersiz olduğu fetvasını vermiştir:

“Bir defa şer’le fasl ve hüküm ve hüccet olunan davanın tekrar istima’ı caiz olur mu, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a’lem olmaz.

*Bu suretde Zeyd-i Kadı dava-yı mezbureyi tekrar istima ve hükmi-i evvelin hilafına hüküm edip hüccet verse hükmü nafız ve hücceti mu’tebere olur mu, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a’lem olmaz.”*⁵⁴⁷ 548

Aşağıdaki fetvada ise taraflardan birisinin uyuşmazlığın çözümü için bir başka yerdeki hakime gitmek istemesinin kabul edilebilirliği sorulmakta ve fetvada, günümüz Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda ‘Yetki kuralı’ olarak bilinen kural işletilerek bu doğrultuda fetva verilmektedir:

*“Zeyd’in bir belde ahalisinden Amr ile bir hususa müteallik davası olmağla Zeyd, Amr’a ‘Belde-i mezbure kadısı huzurunda mürafaa olalım’ dedikde, Amr razi olmayub: ‘Belde-i uhra kadısı huzurunda mürafaa olurum’ dimege kadir olur mu? Elcevap: Olmaz.”*⁵⁴⁹ 550

⁵⁴⁴ “İstanbul mahkemelerinden bir mahkemede naib olan Zeyd, yerine birini tayin etmeye izinli değilken, mahkeme katibi Amr’ı, Bekir ve Beşir’in davalarını dinlemesi için gönderip Amr da Bekir’in bulunduğu yere varıp zikredilen davayı dinler ve hükmederse hükmü geçerli olur mu? Cevap: Olmaz.”

⁵⁴⁵ Demirtaş, Cild-i Evvel, s. 567.

⁵⁴⁶ II. Mahmud devrinde iki dönem Şeyhülislamlık yapmıştır. İlki 1808 yılında başkayıp 1810 yılına kadar, ikincisi 1812 yılında başlayıp 1815 yılına kadar sürmüştür.

⁵⁴⁷ “Bir defa şer ile duruşması yapıp hükmü ve ilamı verilen davanın tekrar dinlenilmesi caiz olur mu, beyan buyurulsun. Cevap: Allah biliyor ki, olmaz. Müstefti: Bu şekilde kadı olan Zeyd, zikrolunan davayı tekrar dinler ve önceki hükmün zıttına hüküm verip ilam verirse hükmü geçerli olur ve ilamı dinlenir mi, beyan buyurulsun. Cevap: Allah biliyor ki, olmaz.”

⁵⁴⁸ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 180.

⁵⁴⁹ “Zeyd’in bir belde halkından Amr ile bir konuyla alakalı davası olmakla Zeyd, Amr’a “zikrolunan beldenin kadısı huzurunda duruşma yapılsın” dediğinde, Amr razı olmayarak “başka belde kadısı huzurunda duruşma yapılsın” diyebilir mi? Cevap: Olmaz.”

⁵⁵⁰ Demirtaş, Cild-i Evvel, s. 569.

Ecrimisil değerinin nasıl belirleneceği Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi⁵⁵¹ye sorulmuş ve muhakemede hesabı bilirkişinin yapacağı fetva ile söylenmiş ve uygulama bu şekilde belirlenmiştir:

“Ecr-i misil ne ile malum olur, beyan buyurula. Elcevap: Allahu a’lem bi-garaz ehl-i vukufun ihbarlarıyla.”^{552 553}

Bu fetvada da yine hakimin yasaklılığı ve reddi sebepleri ile kadı’nın hükmünün geçerliliği incelenmiştir. “Şer’e muvafık olma” koşulu dikkat çekicidir:

“Kadı olan Zeyd adaveti olan kimselerin üzerlerine hükmü nafız olur mu? Elcevap: Şer’i şerife muvafık ise olur.”^{554 555}

Minkarizade Yahya Efendi’ye ait olan bu fetvada yargılamada delilleri değerlendirilmiş ve hangi tarafın delilinin daha geçerli kabul edileceği açıklanmıştır. Doğrudan yargılamanın sonucuna etki edecek bu fetvanın ise davacı tarafından kullanılması, davanın lehine sonuçlanmasını doğrudan sağlayacak bir husustur:

“Zeyd, Amr’ın yedinde olan beş elmas taşlı yüzük için bu yüzük benimdir mülkümden zayi olmuşdu deyu istihkak davası eyledikde Amr dahi bu yüzüğü falan tarihte müceddeden kendim yaptırdım deyip tarafeynin beyyinesi olıcak hangisinin beyyinesi evladır? Elcevap: Allahu a’lem Zeyd’in.”^{556 557}

Aşağıdaki fetvada ise müstefti ilk sorusunda 40 seneden sonra dava edilen bir konunun dinlenilebilip dinlenemeyeceğini öğrenmek istemiş ve fetvanın “olmaz” şeklinde verilmesiyle birlikte bunun bir davaya dönüşüp hatta bu davanın da zamanaşımına uğrayan hak lehine sonuçlanması durumu sorulmuştur. Çatalcalı Ali

⁵⁵¹ II. Mustafa ve III. Ahmed devirlerinde üç dönem Şeyhülislamlık yapmıştır. İlk göreve 1703 yılında getirilmiş ancak hastalık sebebiyle göreve başlayamamış, ikincisi 1704 yılında başlayıp 1707 yılına kadar, üçüncüsü 1710 yılında başlayıp 1712 yılına kadar sürmüştür.

⁵⁵² “Ecrimisil (kira bedeli) ne ile anlaşılır (bilinir), beyan buyurulsun. Cevap: Allah biliyor ki, kötü bir maksadı olmayan bilirkişilerin bildirmesiyle.”

⁵⁵³ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 92.

⁵⁵⁴ “Kadı olan Zeyd, düşmanlığı olan kimselerin üzerlerine hükmü nafız olur mu? (Düşmanlarının davalarına bakabilir mi?) Cevap: (Verdiği karar) şeriata uygun ise olur.”

⁵⁵⁵ Çalık, s. 556.

⁵⁵⁶ “Zeyd, Amr’ın elinde olan beş elmas taşlı yüzük için bu yüzük benimdir, evimden kaybolmuştu diye geri alma davası açtığında Amr da bu yüzüğü falan zamanda daha önce kullanılmamışken (sıfırdan) kendim yaptırdım deyip iki tarafın delili varsa hangisinin delili daha önce gelir? Cevap: Allah biliyor ki, Zeyd’in.”

⁵⁵⁷ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 50.

Efendi fetvasında, bu hükmün de geçersiz olduğunu beyan ederek adeta bir üst mahkeme gibi hüküm kurmuştur:

“Zeyd, arsaya Hind’in muvacehesinde kırk sene mülkiyet üzere mutasarrıf olup Hind bu müddetde bilaözü sükut itmiş iken “Halen arsa-i merkume sinin-i mezbureden mukaddem mülkimdir” deyu dava eylese mesmu olur mu? Elcevap: Olmaz.

Bu suretde murafla oldukları kadı Hind’in dava-yı merkumesini istima ve beyyinesini kabul idüb arsayı Hind’e hükmeylese hükmi nafız olur mu? Elcevap: Olmaz.”^{558 559}

İbn Kemal’e ait bu fetvada ise ceza muhakemesine ilişkin bir meselenin nasıl ispat olunacağı sorulmuş, muhakemede davanın sonucunu belirleyecek meseleyi kadı’nın nasıl ispat ettireceği Şeyhülislam tarafından açıklanmıştır:

“Zeyd, “Amr’ın darbından bir gözüm görmez oldu” dese ama gözü bakar olsa, gözü görmez olduğu neyle malum olur? Elcevap: Bir gözü bağlarlar dahi gafıl iken önüne yılan bırakırlar onun ile imtihan ederler.”^{560 561}

Ceza Muhakemesi’ne ilişkin bu örnekte ise hukuka aykırı elde edilen delilin hükme esas alınamayacağı fetvası verilmektedir. “Şer’de” olmayacağı kaydı dikkat çekicidir:

“Bir kimseye işkencede “hırsızım” diye ikrar ettirseler, şer’an ikrar mesmu olur mu? Elcevap: Olmaz şer’de.”^{562 563}

İstanbul Mahkemesi’nin bir kararında taraflardan birince getirilen fetva metni aynen alınarak fetvaya göre daha önce ikrar olunan bir hususun yeniden dava konusu edilemeyeceğine karar verilmiştir:

⁵⁵⁸ “Zeyd, arsaya Hind’in karşısında kırk sene mülkiyet üzere kullanımında olup Hind bu süre zarfında özürsüz olarak susmuş iken “halen adı geçen arsa zikrolunan senelerden beri benimdir” diye dava etse dinlenir mi? Cevap: Olmaz. Müstefti: Bu şekilde huzurunda duruşma oldukları kadı, Hind’in adı geçen davasını dinler ve delilini kabul edip arsayı Hind’e hükmederse hükmü geçerli olur mu? Cevap: Olmaz.”

⁵⁵⁹ Demirtaş, Cild-i Sani, s. 144.

⁵⁶⁰ “Zeyd, Amr’ın vurmasıyla bir gözüm kör oldu dese ama gözünün dıştan görünüşü bakıyor gibi olsa, gözünün görmediği nasıl anlaşılır? Cevap: Bir gözünü bağlarlar, farkında değilken önüne yılan bırakırlar, onun ile imtihan ederler.”

⁵⁶¹ İnanır, s. 308.

⁵⁶² “Bir kimseye işkenceyle hırsız olduğunu itiraf ettirseler şeriata göre bu itiraf geçerli olur mu? Cevap: Olmaz şer’de.”

⁵⁶³ İnanır, s. 314.

etkilendiği ve kaynaklarından birinin fetva olduğunu, bir başka söyleyişle fetvanın Osmanlı hukukunun küll’ünde yürürlük ve bilgi kaynağı olduğunu söyleyenebilir.⁵⁶⁶

Padişah, devletin yasama ve yürütme yetkilerini şahsında toplayan bir makam olarak davranışları ve kararlarının şeriata uygunluğunu belirlemek ve meşru zemine yerleştirmek için Şeyhülislam gibi ulvi bir makamın vereceği fetvalara ihtiyaç duymuştur.⁵⁶⁷ Yetkileri oldukça geniş olan Padişaha karşı, böyle bir fetva verebilecek, kararlarını onaylayacak, yeri geldiğinde Padişahı makamından dahi edebilecek tek yetkili Şeyhülislamdır.⁵⁶⁸ Şeyhülislam da bunları fetvanın gücü ile yerine getirir.

Osmanlı Devleti’nde savaş, barış, yenilikler, hal’, siyaseten katl gibi önemli mevzularda Şeyhülislama mutlaka danışılmış, ayrıca çıkarılacak kanunnamelerde şer’i hukuk denetimi bakımından Şeyhülislamın görüşü mutlaka alınmıştır.⁵⁶⁹ Fetvalar ile aynı dönemde çıkarılan kanunnameler arasındaki önemli benzerlikler, fetvanın ya da Şeyhülislam görüşünün kanunnameye etkisi olarak düşünülebilir ki bu da yine fetvanın hukuka etkisinin bir tezahürüdür. Mesela Yavuz ve Kanuni dönemlerindeki kanunların önceki dönemlere göre farklılık arz ettiği ve bu farklılık incelendiğinde İbn Kemal’in fetvaları ile paralellik olduğu ortaya çıkacaktır.⁵⁷⁰

Devlet adamlarının yaptıklarının doğru olup olmadığını kontrol yetkisi, Osmanlı Devleti içerisinde yalnızca Şeyhülislama has bir yetkidir, Padişah dahil tüm devlet adamlarının yaptıklarını ve verdiği kararları şeriat süzgecinden geçirip sonuca göre fetva verirler.⁵⁷¹ Osmanlı Devleti’nde askeri zümre ile idareciler siyasi meselelerde kullanmak üzere kamu hukuku alanında, reaya ise davada kullanılmak üzere özel hukuk alanında müftü ve Şeyhülislamdan fetva almıştır.⁵⁷²

Osmanlı Devleti’nin merkez teşkilatı yönetsel konularda Şeyhülislamdan ve İstanbul müftüsünden fetva isterken, taşra teşkilatı ise diğer şehirlerdeki müftüler ile kaza

⁵⁶⁶ Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, s. 148.

⁵⁶⁷ Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, s. 54.

⁵⁶⁸ Elmas, s. IV.

⁵⁶⁹ Erol, “Fıkıh İlmi...”, s. 264.

⁵⁷⁰ İnanır, s. 111.

⁵⁷¹ Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, s. 45.

⁵⁷² Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 86.

ve taşra müftülerinden fetva almaktadır.⁵⁷³ Böylelikle bütün idari birimlerin başvurabileceği bir fetva makamı bulunmaktadır.

Şeyhülislam, idari bir görevli olan kadı'nın tazir cezası almasıyla ilgili dahi fetva verebilmektedir:

“Bazı kimseler bir husus için kadıya vardıklarında kadı meclis-i şer’ide yerinden kalkıp ol kimseleri değnekle dövse şer’an ne lazım olur? Elcevap: Asim olup, tazire müstahak olur.”^{574 575}

2. Padişahın Hal’i

Hanedan dışındaki bir iradeyle tahttan indirilen ilk Padişah I. Mustafa’dır. Şeyhülislam Esad Efendi, I. Mustafa’nın hal’inde etkin rol oynamıştır. Dikkat çeken husus, hal fetvası yayınlanmadan hal’in gerçekleşmiş olmasıdır. Esad Efendi, hal olaylarının tamamıyla içinde olmasına karşın bir fetva yayınlamamıştır.

Sultan İbrahim hal edilerek hapse atıldıktan bir süre sonra yeniden tahta çıkarılması gündeme gelmiş ve bunun üzerine Şeyhülislam Abdurrahim Efendi’den katli fetvası istenilmiştir. Bu fetva Osmanlı Devleti tarihindeki ilk Padişah katli fetvasıdır. Abdurrahim Efendi, daha sonra bu fetvasını desteklemek için, iki halifenin olduğu yerde birinin öldürülmesi gerektiğine ilişkin de bir fetva vermiştir:

“Menasib-ı ilmiye ve seyfiyeyi ehline verilmeyüb, rüşvetle na-ehle tevcih etmekle nizama halel viren Padişahın hal’i ve izalesi caiz olur mu? Elcevap: Olur”^{576 577}

Şeyhülislam Hoca Abdurrahim Efendi, 1648’de Padişah İbrahim’in önce hal’ine, daha sonra katline fetva vermiştir. Katli esnasında celladın yanında da bulunmuş, o esnada Sultan İbrahim “Seni o makama getiren ben değil miydin” dediğinde “Hayır, Allah getirdi” cevabını vermiştir.

⁵⁷³ İnandır, s. 69.

⁵⁷⁴ “Bazı kimseler bir mesele için kadıya gittiklerinde kadı şer’i mecliste yerinden kalkıp o kimseleri değnekle dövse şeriata göre ne gerekir? Cevap: Günahkar olup tazir cezasını hak etmiş olur.”

⁵⁷⁵ İnandır, s. 125.

⁵⁷⁶ “İlmiye sınıfı ve askeriye sınıfındaki makamlar ehline verilmeyip, rüşvetle ehil olmayanlara makam verip düzeni bozan Padişahın indirilmesi ve tasfiye edilmesi caiz olur mu? Cevap: Olur.”

⁵⁷⁷ Elmas, s. 118.

II. Osman'ın Padişahlığı döneminde hacca gitmek istemesi isyana sebep olmuş ve durum Şeyhülislam Esad Efendi'ye bildirilmiştir. Esad Efendi ne kadar Padişahlar için hacın farz olmadığını, gitmekten vazgeçmesini söylese ve buna ilişkin bir fetva verip II. Osman'a gönderse de sultanı kararından vazgeçirememiştir. Ayrıca sultanın çevresindeki bazı kimseler, birtakım çevrelerce kabullenilmemiş ve II. Osman'a bu kişileri görevlerinden uzaklaştırması için baskı yapılmaya başlanmıştır. Gelişen olaylar neticesinde meydanda toplanan isyancıların istemesi üzerine, Şeyhülislam Esad Efendi'nin verdiği fetva şu şekildedir:

“Padişahı azdırub, beytü’l-malı-ı müslimini itlaf etdirüb, bunca fesada sebep olan kişilere şeran ne lazım gelür?” Elcevap: Katl lazım gelür.”^{578 579}

Fetva sonrası asiler, bu kişilerin katli için Padişaha gitseler de fetvanın gereği yerine getirilmemiş ve bu, isyanın bir hal vak’asına evrilmesine sebebiyet vermiştir.⁵⁸⁰

II. Mustafa'nın hal'i için isyancılar Şeyhülislam İmam Mehmed Efendi'den hal fetvası istemişler ve olumlu cevap almışlardır:

“Padişah hazretleri tazimen li-emrillah ve şefkaten ala-halkıllah ile memur iken memurun-bih terk ve sayd u şikar bahanesiyle makarr-ı saltanatı olan beldeden huruc ve hareket ve bilad-ı müslimin içinde tavaf edüp, reaya ve berayaya tekalif-i şakka ile zulm ü taaddi beytümali izaat eder olsa, müşarün-ileyhin bu vech üzere hareketine mesağ-ı şer”i var mıdır? Elcevap: Yokdur.”^{581 582}

III. Selim'in hal'ini isteyen asiler, isyanın başından itibaren kendilerini destekleyen Şeyhülislam Ataullah Efendi'den hal fetvası istemişler ve devlet idaresinde kusur ettiğini, zevk ve eğlenceye düşerek devlet meselelerini aksattığını ileri sürerek hal

⁵⁷⁸ “Padişahı doğru yoldan çıkarıp Müslümanların devlet hazinesini yok eden, bunca fesada (bozukluğa) sebep olan kişilere şeriata göre ne gerekir? Cevap: Öldürülmeleri gerekir.”

⁵⁷⁹ Elmas, s. 106.

⁵⁸⁰ Elmas, s. 107.

⁵⁸¹ “Padişah, Allah'ın emirlerini uygulamak ve Allah'ın yarattıklarına şefkat sergilemekle görevli iken, yapılması emredilen şeyi terk ve avlanmak bahanesiyle saltanatın merkezi olan beldeden çıkmak ve hareket ve Müslüman memleketler içinde dolaşp halk ve bütün malukata keyfi vergiler ile zulüm ve adaletsizlik eip devlet hazinesini açığa çıkarırsa bu kişinin bu tarzda hareketine şer'i müsaade var mıdır? Cevap: Yoktur.”

⁵⁸² Elmas, s. 124.

fetvasını almışlardır. III. Selim'in hal'inde dikkat çeken husus, isyancıların Şeyhülislamdan “hüccet-i şer'iyeye” alarak isyan ve hal'den dolayı kendilerinin sorumlu tutulmayacaklarını garanti altına almalarıdır.⁵⁸³

Sultan Abdülaziz'in hal'i ise fetvahanenin varlığı zamanında gerçekleşmiştir. Hal'de büyük etkisi olan Mithat Paşa, Fetva Emini Kara Halil Efendi'ye Abdülaziz'in hal'i konusunda fetva verilmesi hususunu sorarak yoklamış, “Bu hayırlı işe çarşaf kadar fetva veririm” cevabını almıştır.⁵⁸⁴ Sultan Abdülaziz hakkındaki Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi döneminde Fetva Emini Kara Halil Efendi tarafından yazıya dökülen bu fetva, Osmanlı Devleti'nde yazılı olarak verilen ilk hal fetvası olarak bilinmektedir:

“Emirül-mü'minin olan Zeyd muhtelü's-şuur ve umur-ı siyasiyeden bi-behre olup, emval-i miriyyeyi mülk ü milletin takat ü tahammül idemeyeceği mertebe mesarîf-i nefsanîyesine sarf ve umur-ı diniyye ve dünyeviyyeyi ihlal ü teşviş ve mülk ü milleti tahrib edip, bekası mülk ü millet hakkında muzırr olsa hal'i lazım olur mu? Beyan buyurula. Elcevap: Allahu a'lem olur.”^{585 586}

Abdülaziz'in hal'i sonrası tahta oturan V. Murad'ın ise üç ay süren saltanatı sonrası “cünun-ı mutbık” denilen sürekli akıl noksanlığı gerekçe gösterilerek kısa bir fetva ile hal'i gerçekleştirilmiştir:

“İmamü'l-Müslimin cünun-ı mutbık ile mecnun olmakla imametden maksud fevt olsa uhdesinden akd-i imamet fevt olur mu? Beyan buyurula. Elcevap: Allahu a'lem olur.”^{587 588}

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi fikri, isyan devam ettiği sırada Meclis-i Umum-ı Milli toplantısında mebuslarca dile getirilmiştir. Süregelen toplantıların sonunda

⁵⁸³ Elmas, s. 133.

⁵⁸⁴ Elmas, s. 138.

⁵⁸⁵ “Mü'minlerin emiri (Padişah) olan Zeyd, şuurunu yitirmiş ve siyaset işlerinden mahrum kalmış olup, devlete ait malları, devlet ve milletin dayanamayacağı ve tahammül edemeyeceği derecede kendi keyfi harcamalarına kullanır ve din ve devlet işlerini ihlal edip karıştırır, devlet ve milleti bozar, devam etmesi devlet ve millet hakkında zarar verici olursa, indirilmesi gerekir mi, beyan buyurulsun. Cevap: Allah biliyor ki, olur.”

⁵⁸⁶ Mehmet İpşirli, “Sultan II. Abdulhamid'i Tahta Çıkaran ve Tahttan İndiren Fetvalar”, *Sultan II. Abdulhamid ve Dönemi*, Aralık 2012, s. 40.

⁵⁸⁷ “Müslümanların imamı (Padişah), sürekli olarak devam eden akıl hastalığı ile deli olur ve önderlik için gerekli şartları taşımazsa, üzerinden önderlik vasfı kalkar mı, beyan buyurulsun. Cevap: Allah biliyor ki, olur.”

⁵⁸⁸ İpşirli, “Sultan II. Abdulhamid...”, s. 41.

II. Abdülhamid'in hal'ine karar verilmiştir. Sonrasında mebuslar, meclise Şeyhülislam ve fetva emininin getirilmesi fikrinde birleşmiştir. Hem fetva emini Nuri Efendi hem de Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin Efendi, çeşitli bahaneler öne sürerek meclise gitmek istememelerine rağmen Talat Paşa tarafından adeta zorla götürülmüşlerdir. Uzun tartışmalar sonucu II. Abdülhamid'in hal fetvası yazılmış ve imzalanmıştır:

“İmamü'l-Müslimin olan Zeyd, bazı mesail-i mühimme-i şer'iyyeyi kütüb-i şer'iyeden ihrac ve kütüb-i mezkureyi men ve hark u ihrak ve beytülmalde tebzir ve israfla müsevveg-i şer'i hilafında tasarruf ve bila sebeb-i şer'i katl ve habs ve tağrib-i reaya ve sair gune mezalimi itiyat eyledikten sonra salaha rücu etmek üzere ahd ve kasem etmiş iken yemininde hanis olarak ahval ve umur-ı Müslimini bilküllüye muhtel kılacak fitne-i azime ihdasında ısrar ve mukatele ika etmekle mene'a-i Müslimin Zeyd-i mezburun bilad-i İslamiye'nin cevanib-i kesiresinden mezburu mahlu tanıdıklarına dair ihbar-i mütevaliye vürud edip mezburun bekasında zarar-ı muhakkak ve zevalinde salah melhuz olmağın Zeyd-i mezbura imamet ve saltanattan ferağat teklif etmek veya hal' eylemek suretlerinden hangisi erbab-ı hal ü akd ve evliya-i umur tarafından ercah görülür ise icrası vacip olur mu? Elcevap: olur.”^{589 590}

20. yüzyılda gerçekleşen bu olayda, karar meclis tarafından alınmış ve yine meclis tarafından icra edilecek iken Şeyhülislama ve fetvasına ihtiyaç duyulması, fetva verilmeden kararın icrasına geçilmemesi, Osmanlı hukuk sisteminde fetvanın ne kadar önemli bir role büründüğünün göstergesidir.

⁵⁸⁹ “Mü'minlerin imamı (Padişah) olan Zeyd, şeriattaki bazı önemli meseleleri şariat kitaplarından çıkarır ve zikrolunan kitapları yasaklar, yakıp yıkar, devlet mallarından saçıp savurarak israf eder, izin verilmiş şer'i hükümlerin karşısında kullanır ve halka sebepsiz öldürme, hapis, sürgün ve diğer şekillerdeki zulümleri alışkanlık haline getirdikten sonra iyi hale geri dönmek üzere söz verip yemin etmiş iken yemininden dönerek halleri ve Müslümanların işlerini tamamiyle bozuk kılacak büyük fitne oluşturulmasında ısrar ve kavga ile Müslümanların engeli olarak zikredilen Zeyd'in İslam memleketlerinde birçok yönden tahttan indirilmiş olarak tanıdıklarına dair sürekli gelen haberler zikrolunan kişinin devamında kesin zararlar meydana geleceği, sonunun iyi olacağı öngörülmediği, zikrolunan Zeyd'e imamlık ve saltanattan vazgeçmesi teklif etmek veya indirilmek seçeneklerinden hangisinin uygun olduğu için ehillerince daha iyi olarak görülür ise onun meydana getirilmesi vacip olur mu? Cevap: Olur.”

⁵⁹⁰ İpşirli, “Sultan II. Abdülhamid...”, s. 47.

SONUÇ

Osmanlı hukuku, İslam hukukunu esas alarak şekillenmiş, kendine has bir yapı kazanmıştır. Osmanlı hukukunun kaynakları; asli kaynakları, fer'i kaynakları ve yürürlük ve bilgi kaynakları olarak üç bölümde ele alınmıştır. Asli kaynaklar, hukuku doğrudan etkileyen, hukuk kurallarının oluşmasında öncelikle kendilerine müracaat edilen kaynaklardır. Fer'i kaynaklar, asli kaynakların düzenleme yapmayıp boşluk bıraktığı konularda veya asli kaynaklarca düzenlenilmesine rağmen açıklama gerektiren mevzularda kaynaklık teşkil eder. Yürürlük ve bilgi kaynakları ise, asli ve fer'i kaynakları şerh ederek hukukun nasıl uygulanması gerektiğini göstermek suretiyle hukukun şekillenmesinde, somut uyuşmazlıkların çözümlenmesinde büyük önemi haiz kaynaklar olup hukukun gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Yürürlük ve bilgi kaynaklarından fetva, Osmanlı hukukunun gelişmesine ve değişmesine öncülük etmiştir. Karşılaşılan meselelerde hukuki çözüme gidilirken bir dayanak noktası olmuş, Osmanlı hukukunu birçok yönden etkilemiştir.

Halk arasında meydana gelen uyuşmazlıklarda kimin haklı, kimin haksız olduğu müşkülü fetva ile çözüme kavuşturulmuş, her kademenin güvenip saygı duymak zorunda olması sebebiyle fetva çoğu zaman müşkülatları mahkemenin konusu yapılmadan çözmüştür. Bütün kuralları tüm incelikleriyle birlikte bilemeyecek olan kadı, taraflar başvurmasa dahi, yargılamada fetvaya başvurarak bu konuda yardım alabilmiştir. Ayrıca devlet meselelerinde, halkın tümünü ilgilendiren meselelerde Şeyhülislam fetvası alınarak karar verilmiş, çıkacak kanunlarda, açılacak savaşlarda, sulh ilan edilmesinde, Padişahın görevden alınmasında Şeyhülislam fetvası olmazsa olmaz denebilecek önemde görülmüştür. Kimi zaman ise fetva, Padişah onayı ile kanun hükmünü kazanıp tüm kadıları bağlayıcı birer kural haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde fetva, hukuki bir ihtiyaç olarak görülmüş ve kadı ile birlikte hemen hemen bütünün idari birimlere müftü de görevlendirilmiştir. Fetva verme faaliyeti, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde ilmi olan ve şartlarını taşıyan herkesin yapabildiği

bir faaliyet iken zamanla kurumsallaşmış ve profesyonel bir yapı haline gelmiştir. Başında Şeyhülislamın olduğu fetvahaneye isimli bu kurum, fetva faaliyetini kendi içindeki sistematik içerisinde gerçekleştirmiştir. Fetvahaneye içerisinde herbiri ayrı bir görev yürüten memurlar yer almıştır. Fetvahanenin kurulması ile birlikte fetva verme faaliyeti daha derli toplu hale gelmiş, ayrıca verilen fetvalar da kayıt altına alınabilmektedir. Fetvahanede bu sebeple Ceride-i İlmiyye isimli dergi yayınına başlanılmıştır. Bu derginin fetvahanenin resmi yayını olduğu söylenmektedir. Fetvahaneye, görev dağılımına göre bölümlere ayrılmıştır. Yerine getirdiği görevlerden başlıcaları ise, müsteftilerin sorduğu sorularda fetva vermek ve kendisine gelen mahkeme kararlarını inceleyerek bir üst merci gibi onaylamak yahut reddetmektir. Bu ikinci sayılan görev, fetvanın geldiği konumu göstermesi bakımından açıklayıcıdır.

Halktan kimseler özel meselelerde fetva istedikleri gibi idareciler ise kamuyu ilgilendiren daha genel alanlarda fetva istemiş ve aldıkları bu fetva savaş, barış, devletlerarası anlaşmalar, kanunlar gibi alınacak önemli kararlarda etkili olmuştur. Bu fetvalar ise başkent müftüsü yani Şeyhülislam tarafından verilmiştir. Şeyhülislamın verdiği fetva kimi zaman ülkenin küçük bir kasabasındaki iki kişi arasındaki uyuşmazlığı sona erdirmiş, kimi zaman ise Osmanlı Devleti'nin bir devlet ile savaşa girmesinde şer'i ve hukuki cevaz görevi görmüş, kimi zaman ise Padişahın hal'i hatta katli konusunda isyancıların mutlaka dayanmak zorunda oldukları bir dayanak noktası olmuştur.

Fetvanın Osmanlı hukukuna etkilerinden birisi, yargılamada kadılara yardımcı olmak üzere kullanılmasıdır. Kadılar, yargılamada çetrefilli konularda kendilerine yardımcı olması için müftülerden fetva istemiştir ve müftü, mahkemenin yardımcı elemanı gibi görülmüştür. Devletin çoğu yerleşim bölgesine müftüler tayin edilmiş, kadıların müftülere ulaşabilirliği sağlanmıştır. Kadılar özellikle miras hukuku, vakıf hukuku gibi zor konularda ve yetim hakları gibi üzerlerine en çok yükün biriktiği anlarda müftülere danışarak hukuki görüşlerini sormuş, müftünün vereceği cevap kadılar ve muhakeme süreci için etkili olmuştur.

Fetvanın diğer bir etkisi ise, aralarında hukuki uyuşmazlık çıkan kişilerin uyuşmazlığı çözümlmek amacıyla fetva almak istemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Uyuşmazlık mahkemenin konusu olduğunda yargılamanın tarafları da kendi iddialarını

desteklemesi için müftülerden fetva istemiş ve bu fetvaları mahkemeye sunmuşlardır. Kamu Hukuku ve Özel Hukuk alanlarında verilen fetvalar mahkemeye yol göstermesi amacıyla iddiasını destekleyecek olan tarafça mahkemeye sunulmuş ve somut uyuşmazlığa birebir atıf yapan bu fetvalar haklı bulduğu taraf lehine yargılamanın sonucunu değiştirmiştir. Kadıların bu fetvaları dikkate almadan karar vermesi, bu kararın bozulma sebebi olarak görülmüş ve kadıları zor durumda bırakmıştır. Fetvaya yapılacak bir saygısızlık ise, kim tarafından yapılmış olursa olsun cezalandırılmayı gerektirecek bir hareket olarak görülmüştür.

Uyuşmazlıklar ve ortaya çıkan birtakım meseleler kimi zaman, bu meselenin taraflarınca müftüye götürülmüş ve uyuşmazlıklar mahkemeye intikal etmeden müftü tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Müftünün verdiği bu fetva bir arabuluculuk ya da hakem kararı gibi görülmüştür. Bu husus başlı başına fetvanın hukuk sistemi içerisinde nasıl bir konumda olduğunun ve halkın fetvaya olan saygısı ile müftünün hukuki görüşüne nasıl bir önem atfedildiğinin göstergesidir.

Padişah tarafından Şeyhülislamdan istenilen fetvalar ya da Şeyhülislamın re'sen Padişaha sunduğu fetvalar ise bir kanun teklifi veya kanun değişikliği teklifi gibi Padişah tarafından alınarak onaylanmış, yürürlüğe konulmuş ve yayınlanarak tüm kadılara gönderilip “mucibince amel oluna” kaydı düşülmüştür. Bu da fetvanın Padişah buyruğu haline gelmesi ve kanun gücünü kazanması olarak tezde değerlendirilmiştir. Şeyhülislamın padişaha sunduğu ve kanun değişikliği teklifini andıran bu fetva metinleri, Padişahın onayı ile birlikte tüm yargı birimlerine gönderilmiş ve verilecek kararlarda bu hukuki görüşün diğerlerine tercih edilmesi emredilmiştir. Fetvanın böyle bir emirle birlikte yayınlanması, fetva metninin Padişah buyruğu haline gelmesi, onun da bir kanun gücünü kazanması olarak değerlendirilmiş ve fetva metninin ulaştığı konumu gözler önüne sermiştir.

Teze alınan fetva örneklerinde görüleceği gibi, gerek müftü gerekse Şeyhülislam tarafından verilen fetvalar hukukun her alanında etkili olmuş, birer uzman görüşü olarak ortaya çıkan somut meselelere çözüm getirmiş, ortaya konulan bu çözüm ise gerek kadılar tarafından alınarak, gerekse taraflarca mahkemeye sunularak mahkemede çıkacak sonuca doğrudan etkili olmuştur. Fetvayı dikkate almayan, küçümseyen kişilerin tazir cezasıyla

cezalandırılacaklarına dair fetva dahi verilmiştir. Kimi zaman ise meselenin her iki tarafını tatmin eden fetva, tarafların mahkemeye başvurmamasının ve kadıları meşgul etmelerinin önüne geçmiştir.

Osmanlı hukukunu bahsedilen şekillerde etkileyen, mahkemece karara verilecek doğrudan katkısı olan, kimi zaman kadıya gönderilen Padişah emri ile karar verirken dikkate alınması istenilen fetvanın Osmanlı hukuku içerisinde alelade bir kurum olarak kabul edilmesi yeterli olmayacak, bir kaynak olarak kabulü gerekecektir. Zira verilen fetva ile mahkemenin vereceği karar belirlenebilmekte, verilmiş olan bir karar denetlenerek bozulabilmektedir. Savaş, barış, Padişahın tahttan indirilmesi gibi önemli devlet meselelerinde alınacak kararlar dahi fetva sorularak verilmekte iken fetvanın alelade bir müessese olarak değil, bir kaynak olarak kabul edilmesinin gerekliliği ortadadır.

Müftünün fetva verirken hukuktaki asli ve fer'i kaynakları harmanladığı, somut uyuşmazlıkta uygulanacak kuralı belirleyerek uyuşmazlığı çözümlediği görülmektedir. Fetvanın fonksiyonu, var olan hukuk kurallarından hangisinin somut uyuşmazlığa uygulanacağını belirlemesidir. Bu nedenle fetvanın Osmanlı hukuku yürürlük ve bilgi kaynaklarından olduğunun, hukuk sistemine bir kaynak olarak etki ettiğinin kabulü gerekmektedir. Tezde yer alan kadı sicilleri ve fetva örnekleriyle bu durum ortaya konulmak istenmiştir.

KAYNAKÇA

- ABAY, Mehmet, “İslam Hukukunda Fetva”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, “Fetava-yı Ebussuud Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul 1995, ss. 441-443.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, “Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri”, Cilt 1, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990. (Akgündüz, “Osmanlı...”, 1. Cilt şeklinde kısaltılmıştır.)
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, “Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri”, Cilt 4, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- ALTINBAŞ, Mehmed Vamık Şükrü, “Fetva Eminleri-1”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Cilt 2, Sayı 10, Ekim 1963, ss. 23-26. (Altınbaş, “Fetva Eminleri-1” şeklinde kısaltılmıştır.)
- ALTINBAŞ, Mehmed Vamık Şükrü, “Fetva Eminleri-2”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Cilt 2, Sayı 11, Kasım 1963, ss. 24-25.
- APAYDIN, H. Yunus, “Fıkıhın Kaynakları (Nass ve İctihat)”, Ay Yayınları, Kayseri 2017.
- ARI, M.Salih, “Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi”, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 1994, ss. 170-178.
- ARSLAN, Emine, “Karafinin El-İhkam Adlı Eseri Çerçevesinde Fetva-Kaza Mukayesesi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- ASLAN, Nasi, “Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Mayıs-Ağustos 1999, ss. 85-100.

ATAR, Fahrettin, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul 1995, ss. 486-496. (Atar, “Fetva” şeklinde kısaltılmıştır.)

ATAR, Fahrettin, “İfta Teşkilatının Ortaya Çıkışı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, İstanbul 1985, ss. 19-48. (Atar, “İfta Teşkilatı...” şeklinde kısaltılmıştır.)

ATAR, Fahrettin, “İslam Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979. (Atar, “İslam Adliye Teşkilatı...” şeklinde kısaltılmıştır.)

AYAR, Talip, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011. (Ayar, “Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği” şeklinde kısaltılmıştır.)

AYAR, Talip, “Osmanlı Devlet Teşkilatında Fetva Eminlerinin Görevleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 38, Erzurum 2012, ss. 403-421. (Ayar, “Osmanlı Devlet Teşkilatında...” şeklinde kısaltılmıştır.)

AYDIN, M.Akif, “Türk Hukuk Tarihi”, Beta Yayınları, İstanbul 2015.

BAŞBAKANLIK Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, “Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları”, Seçil Ofset, İstanbul 2015.

BERKİ, Ali Himmet, “Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Makamı”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Cilt 9, Sayı 102-103, Kasım-Aralık 1970, ss. 423-427. (Berki, “Osmanlı Türklerinde...” şeklinde kısaltılmıştır.)

BERKİ, Ali Himmet, “Hukuk Tarihinden İslam Hukuku 1”, Örnek Matbaası, Ankara 1955. (Berki, “Hukuk Tarihinden...” şeklinde kısaltılmıştır.)f

BİLMEN, Ömer Nasuhi, “Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu”, Cilt 1, Bilmen Basımevi, İstanbul 1967.

CEBECİ, İsmail, “İngilizce Literatürde Osmanlı Dönemi Fetva Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, 2013, ss. 127-145. (Cebeci, “İngilizce Literatürde...” şeklinde kısaltılmıştır.)

CEBECİ, İsmail, “Meşihat Makamının Dergisi: Ceride-i İlmiyye”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, ss. 745-753. (Cebeci, “Meşihat Makamı...” şeklinde kısaltılmıştır.)

CİN, Halil ve Ahmed Akgündüz, “Türk Hukuk Tarihi”, Pasifik Ofset, İstanbul 2011.

ÇALIK, Bünyamin, “Kadızzade Muhammed Arif Efendinin Bahrul Fetava Adlı Eserinin Fetva Açısından Değerlendirilmesi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012.

DANIŞMEND, İsmail Hami, “Türkiyat ve İslamiyat Tedkikleri Külliyyatı”, Hüsnütabiat Matbaası, Birinci Fasikül, İstanbul 1956.

DEMİRTAŞ, H. Necati, “Açıklamalı Osmanlı Fetvaları Fetava-yı Ali Efendi”, Cild-i Evvel, Kubbealtı Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul 2014. (Demirtaş, Cild-i Evvel şeklinde kısaltılmıştır.)

DEMİRTAŞ, H. Necati, “Açıklamalı Osmanlı Fetvaları Fetava-yı Ali Efendi”, Cild-i Sani, Kubbealtı Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul 2014. (Demirtaş, Cild-i Sani şeklinde kısaltılmıştır.)

DÜZENLİ, Pehlül, “Osmanlı Fetvasında Muteber Kaynak ve Müfta Bih Mesele Problemi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, 2013, ss. 9-78.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk”, Arı Sanat Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 2017.

- ELMAS, Aykut, “Hal Fetvaları Işığında Osmanlıda Şeyhülislamın Siyasi Konumu”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2018.
- ERASLAN, Sadık, “Meşihat-i İslaiyye ve Ceride-i İlmiyye Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018.
- EROL, Ayten, “Fıkıh İlmine Kaynak Olarak Osmanlı Türkçesi Fetvaların Değeri”, *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kırıkkale 2016, ss. 261-273. (Erol, “Fıkıh İlmi...” şeklinde kısaltılmıştır.)
- EROL, Ayten, “Osmanlı Türkçesi İle Yazılmış Fetvaların Fıkıh İlmine Kaynaklığı”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2018, ss. 49-70. (Erol, “Osmanlı Türkçesi...” şeklinde kısaltılmıştır.)
- GÖZLER, Kemal, “Hukuka Giriş”, Ekin Yayınevi, 8. Baskıdan Ek Baskı, Bursa 2011.
- GÜMRÜKÇÜOĞLU, Saliha Okur, “Ceride-i İlmiyyede Yer Alan Kararlar Çerçevesinde Fetvahanenin Yargı Kararlarını Bozma Sebepleri”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4, Nisan 2012-Eylül 2012, ss. 104-120.
- HEYD, Uriel, “Osmanlıda Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri-III Levha İle Birlikte”, Çev. Fethi Gedikli, *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1-3, İstanbul 1995, ss. 287-318.
- HOCAEMİNZADE Ali Haydar Efendi, “Dürerü’l-Hükkam Şerhu Mecelleti’l-Ahkam”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016.
- HOSAINY, M.Hadi, “Sulh in Eighteenth-Century Ottoman Fatwa Compilations”, Sabancı University Social Sciences Institute, Unpublished Master's Thesis, September 2007.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adalet”, Kronik Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2017.

İNANIR, Ahmet, “İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlıda İslam Hukuku”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Şeyhülislam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul 2010, ss. 91-96. (İpşirli, “Şeyhülislam” şeklinde kısaltılmıştır.)

İPŞİRLİ, Mehmet, “Sultan II. Abdulhamid’i Tahta Çıkaran ve Tahttan İndiren Fetvalar”, *Sultan II. Abdulhamid ve Dönemi*, Aralık 2012, ss. 39-49. (İpşirli, “Sultan II. Abdulhamid...” şeklinde kısaltılmıştır.)

İPŞİRLİ, Mehmet, “Dürrizade Mehmed Ataullah Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, ss. 37-38.

KAYA, Süleyman, “Akifzadenin Mecelletül-Mehakim İsimli Fetva Mecmuası Çerçevesinde Osmanlıda Fetva Kaza İlişkisi”, *Osmanlıda Fıkıh ve Hukuk*, Mahya Yayıncılık, İstanbul Şubat 2017, ss. 103-112. (Kaya, “Akifzade...” şeklinde kısaltılmıştır.)

KAYA, Süleyman, “Behcetü’l-Fetava Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi”, *Klasik Yayınları*, 1. Baskı, 2011.

KAYA, Süleyman, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, 2013, ss. 79-125. (Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine” şeklinde kısaltılmıştır.)

KAYA, Süleyman, “Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müfta-Bih Hale Geliş Süreci”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, Ekim 2012, ss. 71-86. (Kaya, “Vekalet Akdi...” şeklinde kısaltılmıştır.)

KAYDU, Ekrem, “Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Ankara 1977, ss. 201-210.

KILIÇ, Muharrem, “Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü Fetava-yı Ali Efendi Örnekleme”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, 2009, ss. 63-82.

KOCA, Ferhat, “Fetvahane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul 1995, ss. 496-500.

KOCA, Ferhat, “Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvahane”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Ocak-Haziran 1997, ss. 133-151. (Koca, “Osmanlılarda...” şeklinde kısaltılmıştır.)

KOÇ, Mehmet, “Yürürlük (Mahkeme Kararları) Örneklerinden Hareketle Osmanlı Ceza Hukukundaki Fetva-Kaza İlişisine Bakış”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30, Ekim 2017, ss. 117-138.

KODAL, Tahir, “Milli Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa ve Denizli İlişkileri”, *Belgi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, Kış 2012, ss. 241-250.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “Zenbilli Ali Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013, ss. 247-249.

MESSICK, Brinkley, “The Mufti, The Text And The World: Legal Interpretation İn Yemen”, *Man (New Series)*, Volume 21, Issue 1, March 1986, pp. 102-119.

NURSİ, Said, “Sözler”, Sözler Yayınevi, İstanbul 2009.

ÖRSTEN, Seda, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005. (Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva” şeklinde kısaltılmıştır.)

ÖRSTEN, Seda, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 4, Güz 2007, ss. 29-40. (Örsten, “Osmanlı Hukuk Tarihi...” şeklinde kısaltılmıştır.)

ÖZEN, Şükrü, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, ss. 249-378.

PIXLEY, Michael M, “The Development and Role of the Şeyhülislam in Early Ottoman History”, *Journal of the American Oriental Society*, Volume 96, Issue 1, January-March 1976, pp. 89-96.

SAVA PAŞA, “İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd”, Cilt 2, Yeni Matbaa, Ankara 1955.

SÜTCÜ, Mehmet Sait, “Osmanlı Devletinde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt 10, Sayı 32, Aralık 2017, ss. 459-536.

ŞAHİN, Mustafa, “İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2000. (Şahin, Mustafa şeklinde kısaltılmıştır.)

ŞAHİN, Osman, “İslam Hukukunda Fetva Usulü”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2002. (Şahin, Osman şeklinde kısaltılmıştır.)

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965.

ÜÇÖK, Coşkun, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, “Türk Hukuk Tarihi”, Turhan Kitabevi, 15. Baskı, Ankara 2011.

YAKUT, Esra, “II. Meşrutiyet Döneminde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukuki Düzenlemeler” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2003-2004, ss. 33-54.

YAYCIOĞLU, Ali, “Ottoman Fatwa An Essay on the Legal Consultation (ifta) in the Ottoman Empire”, Bilkent University the Institute of Economic and Social Sciences, Unpublished Master's Thesis, Ankara 1997.

YAZICI, Nesimi, “Ceride-i İlmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, ss. 407-408.

YILMAZ, Coşkun, “İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (M. 1518-1521)”, Cilt 2, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.

YILMAZ, Coşkun, “İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (M. 1534-1536)”, Cilt 4, İSAM Yayınları, İstanbul 2010. (Yılmaz, Cilt 4 şeklinde kısaltılmıştır.)

YILMAZ, Coşkun, “İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (M. 1562-1563)”, Cilt 7, İSAM Yayınları, İstanbul 2010. (Yılmaz, Cilt 7 şeklinde kısaltılmıştır.)

YILMAZ, Coşkun, “İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (M. 1590-1591)”, Cilt 10, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.

YILMAZ, Coşkun, “İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (M. 1666-1667)”, Cilt 17, İSAM Yayınları, İstanbul 2011. (Yılmaz, Cilt 17 şeklinde kısaltılmıştır.)

YILMAZ, Coşkun, “İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (M. 1675-1676)”, Cilt 18, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.

YILMAZ, Coşkun, “İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (M. 1619-1620)”, Cilt 24, İSAM Yayınları, İstanbul 2011. (Yılmaz, Cilt 24 şeklinde kısaltılmıştır.)

YILMAZ, Coşkun, “İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 61 Numaralı Sicil (M. 1655)”, Cilt 27, İSAM Yayınları, İstanbul 2011. (Yılmaz, Cilt 27 şeklinde kısaltılmıştır.)

YILMAZ, Coşkun, “İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 82 Numaralı Sicil (M. 1670-1671)”, Cilt 29, İSAM Yayınları, İstanbul 2011. (Yılmaz, Cilt 29 şeklinde kısaltılmıştır.)

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, “Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 1952, ss. 137-160.

ZUHAYLİ, Muhammed, “Fetva ve Takva”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt 29, Sayı 1, Ocak-Şubat-Mart 1993, ss. 95-104.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı : Onur KORU
Uyruğu : Türkiye (TC)
Doğum Tarihi/Yeri : 2 Aralık 1992, Sivas
Medeni Durumu : Evli
Telefon : +90 530 898 65 58
Email : avonurkoru@gmail.com
Yazışma Adresi : Bulgurlu mah. Alemdağ cad. Nu: 110 Tokgözler İş Merkezi A Blok Kat: 2 Daire: 22 Üsküdar/İstanbul

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Selçuk Üniv. Hukuk Fak.	2015
Lise	Nevzat Ayaz And. Lisesi	2011
İlköğretim	Hasan Tahsin İlköğretim Okulu	2007

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2017 – Halen	İstanbul Barosu	Avukat (Koru Hukuk Bürosu)
2016-2017	Kayseri Barosu	Stajyer Avukat

YABANCI DİL

İngilizce